

Pedagógiatörténeti Szemle

*Az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottságának folyóirata*

7. évfolyam
1. szám
2025

Kiadó: Soproni Egyetem Kiadó (9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 4.)

Felelős kiadó: A Soproni Egyetem rektora (Prof. Dr. Fábíán Attila)

Közreadó: Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar

Felelős szerkesztő:

- Dr. habil. UGRAI János (Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, Miskolc, HU)

Szerkesztőbizottság:

- Prof. Dr. KÉRI Katalin, DSc. (Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet, Sopron, HU | Selye János Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző Tanszék, Komarno, SK)
- Prof. Dr. NÉMETH András, DSc. (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Budapest, HU | Selye János Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző Tanszék, Komarno, SK)
- Prof. Dr. PUKÁNSZKY Béla, DSc. (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, HU | Selye János Egyetem Tanárképző Kar Neveléstudományi Tanszék, Komarno, SK)
- Prof. Dr. SZABOLCS Éva, PhD habil., professor emeritus (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, HU)

Nemzetközi tudományos tanácsadó testület:

- Prof. Dr. CORIAND, Rotraud (Universität Duisburg-Essen, DE)
- Prof. Dr. CRIBLEZ, Lucien (Universität Zürich, CH)
- Prof. Dr. GRIMM, Gerald (Alpen-Adria-Universität, Klagenfurt, AT)
- Prof. Dr. HOPFNER, Johanna (Karl-Franzens-Universität Graz, AT)
- Prof. Dr. HORN, Klaus-Peter (Georg-August-Universität Göttingen, DE)
- Dr. KASPER, Tomáš (Technická univerzita v Liberci, CZ)
- Prof. Dr. KESTERE, Iveta (Latvijas Universitāte, LV)
- Prof. Dr. MAYER, Christine (Universität Hamburg, DE)
- Prof. Dr. POLENGHI, Simonetta (Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, IT)
- Prof. Dr. PROTNER, Edvard (Univerza v Mariboru, SI)
- Prof. Dr. dr. hc. SKIERA, Ehrenhard (Universität Flensburg, DE)
- Prof. Dr. dr. hc. TENORTH, Heinz-Elmar (Humboldt Universität zu Berlin, DE)

A Beyond Borders: Actors and Canons of Pedagogy rovatvezetője:

- Dr. habil. SOMOGYVÁRI Lajos (Pannon Egyetem Humántudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Veszprém, HU)

Olvasószerkesztő:

- KUSLICSNÉ KLOIBER Alexandra (Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Társadalom-, Szociális és Kommunikációtudományok Intézete, Sopron, HU)

Technikai szerkesztő (tördelés, OJS):

- AMBRUS Attila József (Soproni Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Sopron, HU)

ISSN 2415-9093 (Online)

Honlap: <https://journal.uni-sopron.hu/index.php/ptszemle>

Szerkesztőségi e-mail: pedtortszemle@gmail.com

Soproni Egyetem Kiadó
Sopron, 2025. május 1.

Pedagógiatörténeti Szemle

Nagy idők, nagy változások – a Rákosi-korszak kiépülése: lokális metszetek *Bajkó Mátyás emlékére*

A lapszámot szerkesztette:
Ugrai János

Ugrai János	
<i>Szerkesztői bevezető</i>	4-5

TANULMÁNYOK / STUDIES

Donáth Péter	
<i>Ifjú purifikátorok sztrájkoló diáktársaikkal és empatikus pedagógusaikkal szemben a kecskeméti tanítónőképzőben 1948 decemberében</i>	6-68
Földi-Kondor Boglárka	
<i>A pozsonyi evangélikus diakonisszaintézet története (1891–1945) és nővéreinek sorsa a német kitelepítés után</i>	69-86
Fizel Natasa	
<i>Az általános iskolai tanárképzés első évei (1947–1952) Professzionalizáció után deprofesszionizáció?</i>	87-110
Polyák Petra	
<i>A Magyar Dolgozók Pártja egyetemi és főiskolai pártszervezetei 1948 és 1952 között</i>	111-128

HATÁROKON TÚL: A PEDAGÓGIA SZEREPLŐI ÉS KÁNONJAI / BEYOND BORDERS: ACTORS AND CANONS OF PEDAGOGY

Véghelyi Péterné	
<i>The problem of linguistic interpretation in relation to the inner word</i>	129-144

7. évfolyam
1. szám
2025

Szerkesztői bevezető

UGRAI János

PhD, habil. egyetemi docens | Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet

MTMT: 10012621 | ORCID 0000-0001-7200-3006
janos.ugrai@uni-miskolc.hu

Tematikus lapszámunk ezúttal az 1945 utáni Magyarország útkeresésének heves és fájdalmas időszakát dolgozza fel. Bár az idén 80 éve bevezetett nyolcosztályos általános iskola meglehetősen tartós és sokak által máig optimálisnak tartott újítás volt, a II. világháborút követő évtized összességében tragikusan sok kárt okozott és emberi életet tett tönkre, tört ketté. A diktatúra természete, hogy a hatalmi gépezet felgyorsulása és kiterjedése elől nemigen van menekvés. Eközben pedig a megpróbáltatások jó és rossz irányba egyaránt felerősítik az egyén természetének alapvonásait. E kettősség tettenérésére leginkább talán a lokális dimenziót hangsúlyosnak tartó – de persze a tágabb kontextusra is folyton figyelő – esettanulmányok a legalkalmasabbnak.

Ez magyarázza ennek a kötetnek a válogatását: Donáth Péternek a tőle megszokott, forrásrészletekkel gazdagon alátámasztott, dokumentatív–narratív elemzése a kecskeméti tanítónőképző „megtisztításán” keresztül mutatja be az egyházellenes elnyomás általános drámaiságát és helyenként egyedi abszurditását. Hasonló témát dolgoz fel Földi-Kondor Boglárka, aki egy a neveléstörténészek számára minden bizonnyal kevésbé ismert világba, az evangélikus diakonisszák életébe – és mindennek az összeomlásába enged betekintést. Fízel Natasa a professzionalizáció–deprofesszionalizáció elméleti keretében ágyazva szól a szegedi polgári tanárképzés átalakításáról, az általános iskolai tanárképzés megindulásával kapcsolatos reményekről és az ezt övező csalódásokról. Polyák Petra pedig a Magyar Dolgozók Pártjának olykor ugyan megmosolyogtató epizódokat kínál, de végső soron sikeres erőfeszítéseit mutatja be a felsőoktatásban való térnyerést illetően. A *Beyond Borders: Actors and Canons of Pedagogy* című blokkban ezúttal egy Szent Ágoston munkásságának újszerű értelmezését kínál, interdiszciplináris megközelítésű tanulmányt közlünk Véghelyi Péterné tollából. Örömrökre szolgál, hogy ezúttal is sikerült elősegítenünk a szerzői gárdán belül a generációk találkozását: a korszak szaktekintélyének számító professzortól a neves szakembereken át ismét a doktori védésük előtt álló ígéretes kutatókig terjed a skála.

Lapszámunkat *Bajkó Mátyás* emlékének ajánljuk. Bajkó Mátyás neveléstörténész, a debreceni egyetem tanára volt – akinek az élete szinte önmagában is modellezi e lapszámunk témáját.

Száz évvel ezelőtt, 1925 márciusában született Ditrón, Hargita megyében. Pályáját Erdélyben kezdte falusi–tanyasi tanítóként, Magyarországra 1947-ben települt át. Tanulmányait Debrecenben teljesítette ki és az ottani pedagógia tanszéken jutott álláshoz. Miközben a kommunista–államszocialista évtizedekben munkahelyét a rideg ideologikus szigor jellemezte, Bajkó Mátyás óvatosan igyekezett őrizni a lángot: az 1950-es években székely gyermekmesékről, majd Benedek Elekről publikált, ezt követően pedig a protestáns kollégiumok 18–19. századi viszonyai iránt fordult a kutatói figyelme. Komparatív megközelítésű monográfiája a kollégiumi iskolakultúra művelődési jellemzőiről közel fél évszázada, 1976-ban jelent meg. A rendszerváltás után elsősorban az Erdéllyel való kulturális kapcsolat elmélyítése érdekében fejtett ki értékes közéleti tevékenységet. 1999 szeptemberében hunyt el.

Bajkó Mátyás azon kevés neveléstörténészünk, aki a Rákosi- és Kádár-korszak béklyóinak dacára, kényszerű kompromisszumok mentén mozogva máig érvényes, helyenként megkerülhetetlen kutatási eredményekkel szolgált. Időszerű lenne pályájának és munkásságának értékes közéleti tevékenységet. 1999 szeptemberében hunyt el.

Ifjú purifikátorok sztrájkoló diáktársaikkal és empátikus pedagógusaikkal szemben a kecskeméti tanítónőképzőben 1948 decemberében

DONÁTH Péter

Professor emeritus, ELTE TÖK Társadalomtudományi Tanszék

MTMT: 10002426
donath.peter@tok.elte.hu

KEYWORDS

- Kecskemét
- students strike
- Students Union
- Sarolta Öllős
- Imre Jancsó

ABSTRACT

Young purifiers on strike against their fellow students and empathetic teachers at the teacher training college in Kecskemét in December 1948 | Following the nationalization of schools, during the months of the ideological offensive during the anti-Mindszenty campaign and the year of the turning point, students and teachers of previously denominational schools and teacher training colleges faced difficult challenges. In Kecskemét, Catholic girls who were admitted to the Bethlen Kata Teachers' Training College, which was created by the merger of Catholic and Reformed teacher training colleges, faced an even more unusual situation than usual. In the building of the former Reformed school, they were placed in the company of Reformed girls, most of them under the direction of teachers and directors unknown to them. In a situation that in itself demanded great tact and empathy, the demands of an increasingly demanding party state, which threatened their identity, rained down on them like fuel on a fire. In this situation, the municipal and school leaders of the essentially communist Students' Union, in cooperation with the local state security department, MDP organisation and trade union, struck at the slightest gesture of detachment and resistance by the students with purist zeal. Using ten archives, several contemporary recollections, and the contemporary press, the documentary narrative presents the antecedents of the spontaneous student strike in Kecskemét in December 1948 and its consequences for students, teachers, and the principal, using contemporary sources and contemporaries. The mechanism, as demonstrated in a city that kept its distance from the workers' parties: if you want to stay in school, you have to adapt at least superficially. If you don't, you fly away.

KULCSSZAVAK

- Kecskemét
- diáksztrájk
- Diákszövetség
- kizárások
- Öllős Sarolta
- Jancsó Imre

ABSZTRAKT

Az iskolák államosítását követően a Mindszenty-ellenes kampány és a fordulat évében az ideológiai offenzíva hónapjaiban nehéz kihívásokkal szembesültek a korábban felekezeti iskolák, tanítóképzők diákjai és tanárai. Kecskeméten a katolikus és református tanítónőképzők összevonásával létrejött Bethlen Kata tanítónőképzőbe került katolikus lányokat az átlagosnál is szokatlanabb helyzet várta. A korábbi református képző épületébe, túlnyomó többségében számukra ismeretlen pedagógusok, igazgató irányítása alá, református leányok társaságába kerültek. Az önmagában is nagy tapintatot, empátiát követelő helyzetben, mint olaj a tűzre záporoztak a formálódó, egyre követelőzőbb pártállam velük szemben támasztott, identitásukat fenyegető követelései. Ebben a helyzetben a lényegében kommunista Diákszövetség városi és iskolai vezetői – a helyi államvédelmi osztállyal, MDP szervezettel, szakszervezettel együttműködve – purifikátori buzgalommal csaptak le a diákok legkisebb távolságtartó gesztusára, ellenállására. A tíz levéltár, és több kortársi visszaemlékezés, valamint a korabeli sajtó felhasználásával készült dokumentatív elbeszélés a korabeli források és kortársak megszólaltatásával mutatja be az 1948 decemberi kecskeméti spontán diáksztrájk előzményeit és a diákokat, tanárokat, igazgatót érintő következményeit. Azt a mechanizmust ahogy a munkáspártokkal szemben távolságtartó városban demonstrálták: ha maradni akarsz az iskolában legalább felszínesen alkalmazkodnod kell. Ha nem teszed, röpielsz.

Bevezetés

Az iskolarendszert, az oktatáspolitikát meghatározó politikai–világnézeti szempontok az iskolákban, a pedagógusok és a diákok körében való adminisztratív és szelekciós eljárások révén már folyamatosan érvényesültek az 1945–1947. években is (Golnhofer, 2004. 75–83.; Kardos, 2007. 9–61.; Donáth, 2008. 1–65.; Gergely, 2014. 16–45). A felekezeti iskolák 1948. évi államosítását követően ez a folyamat hallatlanul felgyorsult. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, s annak területi szervei, a koalíciós pártok, a pedagógus-szakszervezet, s a Diákszövetség helyi vezetői a Nemzeti Bizottságokkal együttműködve a frissen államosított intézményeknek az új „politikai vallás”: a „marxista”, „marxista–leninista” ideológia, s a szovjetbarátság propagandájának rapid szolgálatába állítását tűzték ki célul (Sáska, 2018. 1–52.; Somogyvári, Polyák és Németh, 2019. 85–97). Beleértethetjük ebbe a Mindszenty József prímás érsekkel való leszámolás politikai előkészítésében való ilyen-olyan részvételt is. Forrásaink szerint ez a törekvés az 1948. október végi–decemberi időszakban két – a kommunisták szempontjából „reakciónak” minősített város – „a Mindszenty hagyatékát őrző Zalaegerszeg” és a baloldali pártokkal szemben szavazó Kecskemét¹ tanítónőképzőiben kisebb, szórványos ellenreakciókhoz, rövidebb diáksztrájkokhoz vezetett.

Előbb október végén Zalaegerszegen az immár államosított – korábban Mindszenty hívására a városba érkezett Notre Dame-apácák vezette katolikus – tanítónőképzőben két, politikai megfontolásból kizárásra kiszemelt diáklány melletti rövid, néhány órás, 100–150 tanuló részvételével lezajlott spontán demonstratív iskolaelhagyásra került sor. Ezt az államhatalmi és pártszervek, köztük a rendőrség államvédelmi osztályának (a továbbiakban: ÁVO) bevonásával vizsgálat, majd egy koncepciós eljárás keretében tizenkét diáklány kizárása követte (ötöt az ország összes középiskolájából, négyet az összes líceumból, egyet a város középiskoláiból, kettőt az intézetből). Emellett a kivonulás többi résztvevőjének „tűrhető” magatartás jegyet adtak. Két tanárnőt fegyelmi eljárás alá vontak: egyiket elbocsátották, a másikat kényszeráthelyezésre ítélték – vétlenül (Donáth, 2025).

A jelen dokumentatív elbeszélésben a kecskeméti katolikus és református tanítónőképzők összevonása révén létrejött Állami Bethlen Kata Tanítónőképzőben 1948 november–decemberében történeteket, s az azt követő fegyelmi eljárásokat próbáljuk – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos-, Baranya-, Bács-Kiskun-, Pest-, Vas- és Zala Megyei Levéltáraiban (MNL OL és MNL BAVL, MNL BKML, MNL PVL, MNL VAVL, MNL ZVL), Budapest Főváros Levéltárában (BFL), az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), a Váci Püspöki Levéltárban (VPL), a Politikatörténeti Intézet Szakszervezetek Központi Levéltárában (PTI SZKL) és a Kecskemét Református Egyházközség Gyűjteményeiben (KREK, KREL), található források, a korabeli sajtó, s öt egykori

¹ „Kecskeméten a helyi lakosság 1945-ben és 1947-ben is határozottan elutasította az MKP, az SZDP és az NPP politikáját. Az ország összes törvényhatósági jogú városa közül mindkét alkalommal itt szerepeltek a leggyengébben. Kovács Jenő SZDP titkár 1946 januárjában az új főispán beiktatásakor a törvényhatósági bizottság ülésén kiemelte beszédében, hogy »Az ország közvéleménye Kecskemétet úgy ismeri, mintha a reakció és a fasizmus melegágya itt lenne.« Holott ... Kecskeméten a szélsőjobboldal támogatottsága is elenyésző volt. Inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kecskeméten egyik szélsőséges politikai irányzatot sem támogatta a lakosság döntő többsége” – összegezte Rigó Róbert. Rigó, 2011. 321. Lásd továbbá: Szabó, 2010. 290–319.; Szabó 2017. 278–328.; valamint Donáth, 2025.

diák és egy lelkes résztvevőtől 2003-ban és 2024-ben kapott információk, valamint a témára vonatkozó szakirodalom felhasználásával – rekonstruálni.²

Két tanítónőképző Kecskeméten az államosításig

A KREL Gyűjteményéből

Kecskemét két tanítónőképzője 1917–1918-ban jött létre. Előbb az angolkisasszonyok katolikus tanítónőképzőjében indult a képzés 1917-ben, akkor még a vizsgáztatás joga nélkül, amit a nyilvánossági joggal együtt rövidesen megszereztek. A német megszállásig saját intézetükben működtek, ám akkor épületüket katonai kórház céljára igénybe vették, így a hasonló sorsra jutott, 1918-ban létrejött református tanítónőképzővel összevontan működtek 1945 májusáig. Majd ismét különváltak az államosításig. Az államosítást követően az angolkisasszonyok tanítónőképzőjének apáca tanárai nem fogadhatták el állami kinevezésüket (Donáth, 2008. 160–161.), s a képző épületét – helyi kezdeményezésre – általános iskolai tanulóotthonná alakították át.³ A diáklányokat, két világi tanárt, s egy óraadó hitoktató lelkeszt az ugyancsak államosított, 1918 nyarán alapított református tanítónőképzőbe helyezték át,⁴ felszerelésükkel együtt. Az immár Állami Bethlen Kata Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet igazgatója – az általunk vizsgált események vétlen áldozatává vált, kényszernyugdíjazott – Öllös Sarolta maradt 1949 januárjáig (Krajcsovski és Krajnyák, 1990. 186–268).

1949. január 25-én a Kecskeméti Református Egyházközség presbitériumának elnöksége intézetük történetébe ágyazva a következőképp összegezte az akkoriban – idő előtt – nyugdíjba kényszerített igazgatónő munkásságát, érdemeit:

„A tanítónőképzőt a kecskeméti református egyház a reformáció négyszázados fordulójának emlékére állította fel. Az iskola egyik tanárául a mennyiségtan–természettudományi szakcsoportra Öllös Saroltát választotta meg a presbitérium. ... 1922-ben az intézet első igazgatója elhunyt és ekkor került az intézet élére, mint igazgató Öllös Sarolta. Ugyanakkor rábízta a Madas-árvaház és a vele kapcsolatos leányotthon vezetését is.⁵ Önálló épülete az intézetnek nem volt, az újkollégium egyik szárnyában volt maga az iskola, a Madas-árvaház és leányotthon pedig a mai intézet telkén lévő magánlakásban működött.

Öllös Sarolta volt az, aki minden erejét belevetette abba, hogy az intézményt minél teljesebb és korszerűbb tegye. Anyagi források nem álltak rendelkezésére és így csak a legtakarékosabb és legtervszerűbb munkával érte el azt, hogy 1926-ban korszerűsítette a tanulóotthont és az árvaházat, 1930-ban pedig államsegéllyel a jelenleg is használt telket megvásárolta és felépítette az iskola és a tanulóotthon számára az új székházat. Az egyház akkor korszerűsítette a felszerelést és a berendezést is.

² Köszönettel tartozom a kutatásomat támogató levéltáros kollégáknak (különösen Gönczi Gergőnek), s az anyaggyűjtéshez segítséget nyújtó Moduna (Balai) Saroltának; Deák Jenőné Futó Annának; Kotkovits Jánosné Pap Máriának; Vincze Jánosné Bende Margitnak; Lázár Zsuzsannának, Jancsó Imrének, valamint Vetéssy Katalin ny. igazgatónőnek.

³ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁴ Az államosítás után összevonták az angolkisasszonyok leánygimnáziumát is a református leánygimnáziummal. Farkas, 1998. 171.

⁵ Az első igazgató Páthy Károly nyugalmazott polgári iskolai igazgató volt, aki betegeskedett, így helyére a tanári testület 1921 júniusában Öllös Saroltát választotta meg. Krajcsovski és Krajnyák, 1990. 241–246.

A Kecskeméti Református Tanítóképző épülete az 1940-es években
A KREK Könyvtárának Gyűjteményéből

Céltudatos munkával gyűjtötte össze az igazgató a tanári kart kiváló szakképzett nevelőkből és ebben az egyháznak a támogatását is élvezte. Ez annyira sikerült, hogy az iskola rövid idő után bármelyik állami iskolával felvehetette a versenyt és az ország egyik legjobb nevelőintézetévé vált. Növendékei a dolgozó néprétegek gyermekei közül kerültek ki, hiszen a tanítói pályára azok mentek, akik kisebb anyagi áldozattal rövid időn belül kenyérkereső képesítést akartak szerezni.⁶ Az árvaház elhagyott, árva gyermekek gondját viselte, akiket oklevélhez segített. Az árvaház vezetéséért Öllös Sarolta sohasem kapott fizetést, az ügy iránt érzett szeretetből végezte mindvégig munkáját. Soha, semmiféle társadalmi munkában nem vett részt, iskolán kívüli megnyilatkozásai nem voltak, minden idejét és energiáját egyetlen szerelmének, az iskolának szentelte.

Öllös Sarolta (1893–1961) az 1920-as 1930-as években, s nyugdíjazása után
(A fotókat Vetéssy Katalin ny. gimnáziumi igazgatónő bocsátotta rendelkezésünkre)

A második világháború után az iskola felszerelése csaknem teljesen elpusztult, az épület megrongálódott. A helyreállítás munkáját munkatársaival együtt Öllös Sarolta végezte. Nagyobb segílyt erre a célra sem az egyháztól, sem az államtól nem kapott, részint társadalmi gyűjtésből, részint a legnagyobb takarékos-sággal és tervszerű gazdálkodással tudta elérni, hogy ma az iskola és a tanulóotthon, a Madas-árvaházzal együtt Kecskemét talán legjobban helyreállított iskolája. Központi fűtése, vízvezetéke működik, új padokkal van felszerelve. Azóta is teljesen az iskolának szentelte életét, a helyreállítás munkája óriási munkaidőt és erőt igényelt. A múltban is, a jelenben is a nevelők minden megmozdulásában részt vett, az elmúlt 25 esztendőben a szélsőséges irányzatoktól távol tartotta magát. 30 éves nevelői pályáján

⁶ Lásd ehhez: Szabó, 2010. 319.

állandóan a népi kultúra, a nép és az iskola érdekeiért küzdött. Amikor a líceumi tantervet készítették ő volt az, aki a gimnázium alsó tagozatának lekapcsolásával a mai általános iskola gondolatát felvetette.”⁷

A három évtizedes áldozatos munka után nyugdíjazás alatt álló igazgatónő melletti kiállításukat alátámasztó dokumentum érthetően az ő személyes teljesítményére koncentrált. Nem említette, hogy 1924–1945-ig a Dunamelléki Egyházkerület oktatásügyét irányító-felügyelő neveléstudós, oktatáspolitikus Imre Sándor szellemi irányítása mellett működött a vele barátságos munkatársi kapcsolatot ápoló igazgatónő. Öllös az ellene folytatott fegyelmi vizsgálat során maga is többször utalt arra, hogy az 1945-ben elhunyt kitűnő pedagógiaprofesszor hatására korán nyitottá vált a közoktatás demokratizálása, a 8 osztályos nép/általános iskola eszméje, s az esetleges államosítás iránt.⁸ 1949. március 30-án a kényszernyugdíjazására vonatkozó ítélettel kapcsolatos, a miniszterhez intézett „észrevételeiben” is hangsúlyozta:

„a testület minden tagját a népi demokrácia és a haladás szellemében igyekeztem a szocializmus⁹ felé irányítani. Meggyőződésből tettem, mert az alapul szolgáló gondolatok nem újonnan felkapottak számomra, bensőmből fakadnak, gyermekkoromból hoztam magammal s olyan emberek vezetése alatt és barátságában éltem, akik a demokrácia és a szocializmus eszméit erőltették bennem.”¹⁰

A kecskeméti református presbitérium vezetői azt sem említették, hogy Öllös Sarolta több kollégája szintén évtizedek óta az intézetben tevékenykedett. Az igazgatónővel egyidős özv. Kerekes Ferencné Lacher Erzsébet 1919-től tartozott a tantestülethez. 1921-ben csak ők ketten jöhettek számításba a leányotthon és árvaház vezetését is magában foglaló igazgatói posztra. Öllös református, Kerekesné evangélikus volt. Emellett Öllös a korábbi igazgató, Páthy Károly mellett segédkezett az adminisztratív munkában, így abban is járatosabb volt. Ezért döntött a tantestület és a presbitérium mellette. Mindazonáltal 1944 októberétől 1945 nyaráig megbízott igazgatóként a Kecskeméten maradt Kerekesné tevékenykedett a Budapestre menekült Öllös Sarolta visszatéréséig. Így a tanítás újraindításában, a háborús károk felszámolásában neki is jelentős szerepe volt.¹¹

Történetünk szempontjából említésre méltó még, hogy a náluk 3 évvel fiatalabb dr. Gulyás István is több mint negyedszázada tanított az intézetben. 1947 januárjától megbízták őt a Budapest-vidéki Tankerület óvó- és tanítóképző intézeteinek tanulmányi felügyeletével. Ily módon – az igazgatónő mellett – ő is közvetlen munkakapcsolatba került az intézetet irányító-felügyelő tanügyi hatósággal. Emellett külön honorált tandíjkezelő volt. 1948 áprilisában, amikor a VKM

⁷ A kecskeméti egyházközség presbitériuma elnöksége 1949. január 25-i levelének melléklete az Egyetemes Konvent elnökségéhez. KREL Iktatott iratok. 26/1949.

⁸ Imréről lásd ehhez: Donáth, 2022. 444-543.

⁹ A mai olvasó félreértésének elkerülésére meg kell jegyezzük: a szocializmus akkoriban még a szociális tanok iránti nyitottságot, az alsó néposztályok felemelésére irányuló törekvést jelentette, hiszen a Tanácsköztársaság már messze volt, s a kezdetben a „népi demokrácia” jelszava mögött rejtőző rákosista diktatúra kiépítése első lépéseit tette. Aki nem ismerte a Szovjetunió történetét, nem sok fogalma lehetett a diktatórikus pártállam működéséről, mellyel Imre Sándor már 1919-ben szembehelezkedett.

¹⁰ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

¹¹ 1948. évi minősítése során az igazgatónő Kerekesné így jellemezte: „1919-től tanít a képzőben, széleskörű, alapos, megbízható, tervszerű, kiforrott, biztos, jól fejleszti növendékei ítélőképességét, példaadó, tanítványaival foglalkozik, kifogástalan, igazgatónak alkalmas, osztályzatban kitűnő: csupa 1.” Minősítési lapok: MNL PVL XXIV 501-b 1. d.

43000/1948. számú rendelete nyomán a református intézetben megalakult a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének (a továbbiakban: Diákszövetségnek) iskolai csoportja, a diákok körében népszerű Gulyás lett a szervezet tanácsadó tanára. Az ehhez szükséges tanfolyamot is elvégezte.¹²

Az 1948 decemberében „főbűnösnek” kikiáltott növendék, Bende Margit (Vincze Jánosné) – 2003. május 2-i telefonbeszélgetésünk alkalmával – úgy vélte, hogy az ambiciózus Gulyás tanár úr akkoriban „Öllös helyére hajtott”. Talán ezzel magyarázható, hogy az államosítás után, amikor az állami intézet diákszövetségi tanácsadói posztjára új jelölést kértek, az igazgatónő nem a diákok által javasolt Gulyás Istvánt, hanem a vele baráti viszonyban lévő, hozzá lojális – ám ezt a feladatot nem ambicionáló – Kerekesné ajánlotta első helyen erre az akkoriban politikailag fajsúlyossá váló, s az állami felsőbb szervek mellett a társadalmi– politikai szervezetek felé is kapcsolati lehetőséget nyújtó megbízatásra. Öllös Sarolta ezzel valószínűleg a hátát kívánta biztosítani az egyre radikálisabban változó politikai helyzetben. Utóbb e döntését az igazgatónő azzal magyarázta, hogy amikor választás elé állította Gulyás tanár urat, ő a tiszteletdíjjal járó tandíjkezelői megbízatást választotta.¹³ Gulyás István későbbi megnyilatkozásából úgy tűnt, hogy ez a változás nem nyerte el tetszését. Mindazonáltal 1948 októberében korrekt tájékoztatást adott a témában teljesen járatlan Kerekesnének az ezzel járó teendőkről.¹⁴

Az angolkisasszonyok tanítónőképzőjéből az egyesült képzőben igazgatóhelyettesé vált Gyönyör Tekla és Jancsó Imre óraadó hitoktató nevét érdemes kiemelni. Előbbi a korábbi katolikus 2. líceumi osztály, majd az egyesülést követő 4. líceumi osztály főnökeként, igazgatóhelyettesként Öllös Saroltával lojális együttműködésben igyekezett a váratlanul, számukra idegen iskolába került katolikus lányok beilleszkedését segíteni. Ebben Jancsó Imre is szerepet vállalt, de az akkori politikai helyzetben szerepe sajátos, jórészt valótlan megvilágításba került. A hatóságok őt tartották a decemberi diáksztrájk közvetett felbujtójának. Ezért róla kicsit bővebben kell szólnunk.

Jancsó Imrét 1946-ban Vácott szentelték pappá. Pályáját jezsuitaként kezdte, majd családi okból világi pappá minősítését kérte. 1946–1947-ben Tápiógyörgyén segédlelkészkedett, majd 1947 júniusában Kecskemétre helyezte át Pétery József püspök, akihez kb. 100 tápiógyörgyei hívó aláírásával kérvényt intéztek: hagyja náluk továbbszolgálni az általuk magasztalt fiatal egyházfit. Pétery püspök az illetékes esperes–plébánosnak írt július 1-jei levelében a hívek lecsendesítését kérte, azzal, hogy

¹² 1948. évi minősítése során az igazgatónő Gulyás tanár urat így jellemezte: szakszerű, alapos, biztos, tervszerű, egyéni, hangulatos, érdeklődést ébreszt a természettudományos kérdések iránt, növendékei sorsával foglalkozik., igazgatói állásra alkalmas, osztályzatban kitűnő: csupa 1. Minősítési lapok: MNL PVL XXIV 501-b 1. d.; Krajcssovski és Krajnyák 1990. 268.

¹³ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

¹⁴ „A diákszövetségi munkába egészen váratlanul október hónapban csöppentem bele. Tanácsadói kiképzésben nem részesültem. Tapasztalatom a diákszövetség vezetésében nem volt, nem lehetett. Annyit tudtam a diákszövetség vezetéséről, amennyit a nekem átadott »Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének megalakulásáról« szóló rendelet tartalmazott, melyet lelépő elődöm Gulyás tanár adott a kezembe, azzal az utasítással, hogy mindenben ezek szerint járjak el” – mondta erről Kerekesné 1949. január 20-án a képző irodájában az őt kihallgató Sárközy István tanügyi titkárnak. (Az akkor készült jegyzőkönyvben. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.)

„éppen az általuk is előadott buzgó lelképásztori munka alapján tüntettem ki Jancsó Imrét azzal, hogy fiatal kora ellenére az egyházmegye egyik legnagyobb plébániáján alkalmaztam”.¹⁵

A történetünk idején 29 éves, dinamikus Jancsó Imre már az angolkisasszonyok Szent Erzsébet-templomának lelkészeként, s 1948. március 1-jétől az intézet hitoktatójaként tevékenykedett eredményesen. Munkássága révén a Mária Kongregáció létszáma a katolikus képzőben az előző évi 98-ról 122-re emelkedett, s a tanév végén, 1948 júniusában Jancsó az ifjúság vallási és erkölcsi magatartására vonatkozó kérdésre elégedetten jelenthette, hogy az *„egyre öntudatosabb és aktívabb irányban fejlődik. Egyházhűség és a vallás becsülete nő.”*¹⁶ Ebben szerepe lehetett a Boldogasszony Évének, az iskolák államosítását megelőző mozgalmaknak, harcoknak és a hitoktató munkájának egyaránt.

Így láthatta ezt – a Gyönyör Teklától nyert információi, az állami intézethez átkerült iratok és saját első benyomásai alapján – Öllös Sarolta is, aki 1948. szeptember 30-i minősítésében úgy vélte: Jancsó tárgyi tudása alapos, széleskörű, tervszerűen tanít. Módszere közvetlen, gyakorlati. Tanításának eredménye jó, az eredményt helyesen ítéli meg. A tanítási óráin szociális gondolkozásra nevel. Óráin kívül sokat foglalkozik növendékeivel. Iskolán kívüli elfoglaltsága: vallásos ifjúsági egyesületek vezetése. Hivatalában buzgó. Egyéni társadalmi magatartása kifogástalan, ám – katolikus lelkész óraadóként – állami iskolában különleges megbízásra, igazgatásra nem alkalmas.¹⁷

Az ilyen minősítést készítő igazgató és az azt szintén aláíró tankerületi főigazgató akkor még nyilván nem tudhatott arról, hogy Jancsó Imre akkor már hónapok óta az ÁVO látókörébe került egy 1948. május 9-i kerekgyházi Mária-napi beszéde révén, melyben a rövidesen letartóztatott, majd elítélt ottani plébános, Vári Ferenc vallomása szerint Jancsó

„elmondta, hogy a mi csillagunk a betlehemi csillag és nem az ötágú csillag, továbbá az istent nem lehet bélistázní. Beszédének további kitételei olyanok voltak, melyek alkalmasok voltak a félreértésre. Jancsó káplán beszédének befejezése után megköszöntem Jancsó káplánnak előadását és a következőt mondtam: Köszönöm Jancsó főtisztelendő testvérem bátor szavait, amelyek az evangéliumnak a mai időkre szóló alkalmazásai voltak.”¹⁸

Néhány hét múlva Koltai Vilmos a kecskeméti ÁVO vezetője kihallgatásra idézte be Jancsó Imrét e beszédével kapcsolatban. Ennek jegyzőkönyve nem áll rendelkezésünkre, ezért csak egy több évvel később keletkezett visszaemlékezésre hagyatkozhatunk. Utóbb, az ötvenes évek második felében, a már fogságba került Jancsó Imre – egy zárdaügynöki jelentés/lehallgatási jegyzőkönyv (?) szerint – a következőképpen emlékezett az akkor történetekre:

„Elővettem a beszédet, ami meglepte őket. Koltai elkezdte olvasni és belekötött egyes kitételekbe. Azt állította pl., hogy én a legitimizmust propagáltam, mivel Szt. Istvánról szólva megemlítettem, hogy örökös érvénnyel felajánlotta az országot Máriának. Megmagyaráztam, hogy nem így van, ez nem a királyság örökérvényűségét jelenti, hanem azt, hogy Magyarország mindig Mária országa maradjon. ... Koltai

¹⁵ VPL privata 4185/47

¹⁶ Hittanári jelentés. VPL 4288/48.

¹⁷ Jancsó Imre minősítési lapja. MNL PVL XXIV 501-b 1. d.

¹⁸ Vári Ferenc 1948. június 18-i kihallgatási jegyzőkönyvéből. ÁBTL V-77140. A kerekgyházi ügyről lásd: Szalai, 2023.

szerint azonban a nép nem így értelmezte, ahogy én. Hasonlóképpen belekötött több kitételembé, ... arra hivatkozva, hogy itt mindennek két értelme van, és a papok által befolyásolt nép mindig a titkos értelmet kutatja a szavak mögött, sőt nem is érthet mást. Hiszen nyilván nekünk magunknak is ez a szándékunk, hogy szavainkat másképp magyarázza a nép és másképpen a hatóság, ezáltal teremtsünk ... magunknak legalizált formát az izgatásra. Így jutottunk el a vörös csillagról szóló részhez. Azt kérdezte, miért mondtam azt, hogy a vörös csillag pirosságát tűztől és vértől kapja. Én naívnak téve magam, azt magyaráztam, hogy azért, mivel úgy gondoltam, hogy a kommunisták képesek véruket is áldozni az eszméért, ha kell. Erre megint az volt a válasz, hogy a nép ezt nem így értette. Vitatkoztunk, végül jegyzőkönyvet vettek fel, és abban kijelentettem, hogy én az általam megmagyarázott értelmet kívántam adni kitételeimnek.

Közben azonban dél lett, és egyre csak tömeg vonult az ÁVO elé, engem reklamálva. Koltai kiment, majd dühösen rohant be, kérdezve kinek mondtam el, hogy hová jövök. Előadtam neki, mi a helyzet, nyilván a főnöknőtől tudták meg a diákok. Erre azt állította, hogy mindez az én agitációm eredménye. Bejött az ÁVO-ra egy papkollégám, és csak akkor nyugodott meg, amikor meggyőződött saját szemével, hogy nincsen semmi bajom. Így sikerült a gyerekeket is leszerelni, és azzal az ígérettel hazaküldeni, hogy egy órára otthon leszek.

Kissé késve, kb. fél kettőkor érkeztem meg, és alighogy nekiindultam a városból kifelé vezető útnak, nagy tömeg diákkal találkozott, akik abban a hitben, hogy én még mindig az ÁVO-n vagyok, ismét utánam akartak jönni, és mintegy tüntetni érettem. Alig tudtam leszerelni őket. Mikor kiértem a szentkúthoz, elém jöttek valóságos diadalmenetben lánytanítványaim, és nagy örömmel, hangos vidámsággal fogadtak. Meg kell jegyezni, hogy azért vált olyan nagyméretűvé a diákmegmozdulás, mert ezen a napon a piaristáknál is valami szünet volt, így sok diákfiú is kijött az események hallatára.

Ez az eset alaposan befűtött nekem Kecskeméten. Képzelje, csupán a lányiskolának kb. 700 növendéke volt,¹⁹ úgyhogy attól kezdve folytonosan acsarkodtak rám a komcsik. Persze ettől kezdve engem tettek felelőssé minden diákmegmozdulásért, akár volt benne valami részem, akár nem. Ez már 1948 tavaszán [kora nyarán? – D. P.] történt, tehát puszkaporos légkörben.

Amikor pedig ezeketán egy szép napon tele volt a város néhány utcája olyan feliratokkal, hogy: Nem engedjük elvenni iskoláinkat! Katolikus szülők ne hagyjátok elveszni gyermeketek lelkét! Álljatok ki egyházi iskoláink mellett! Éljen Mindszenty! stb. emellett pedig indigóval sokszorosított röplapokat is szórtak szerte a városban, természetesen nehezen sikerült magamat a gyanú alól kivonnom, bár szerencsére ezúttal a fiúiskolára gyanakodtak, néhány diákot zaklattak is emiatt.

De végül is egyik tanítványom, aki már nagyobbacska volt, képzőbe járt, bevallotta nekem, hogy ők csinálták ezt néhány társnőjével. Dicséretet várt tőlem, de letolást kapott. Megmagyaráztam neki, hogy nem helyes dolog, hogy ők nélkülem ilyesmit csinálnak, engem meg kellett volna kérdezniük, most mást hoznak bajba oktan cselekedetükkel. Igyekeztem vele beláttatni, hogy most már nem ez a helyes módszer ezekkel szemben, ezzel csak nekem okoznak kellemetlenséget és gátolják a sikeres működést.

Akkoriban történt ugyanis országos viszonylatban a mozgalmi munka lassú átalakítása csoportmunkává a meglevő keretek felhasználásával, mint arra az A. C. [Actio Catholica] vezetőségében Bulányi [György] és Kerkai Jenő kiadták az utasítást. Persze akkoriban még gyakorlatlanok voltunk ilyen téren, és nem is sikerült lényegében a legtöbb helyen 1948 folyamán ennek a megvalósítása, mivel sokan mereven ragaszkodnak az előző keretek működési formáihoz. Sokan oktan nyílt akcióba bocsátkoztak. Az én tanítványaim is csak nehezen akarták megérteni a változott idők követelményeit,²⁰ és amikor nekem nemsokára távoznom kellett onnan, bizony nagyon tájékozatlanul maradtak ott. Sőt, éppen a nyílt kiállítás miatt többeknek kellemetlenségük is lett az ősz folyamán... Akkor ősszel ugyanis nekifogtam a kongreganista keretek megszervezésének, bár azt még nem kellett volna illegális vonalra vinni, hiszen hivatalosan nem volt feloszlata a kongregáció. De a valóság az volt, hogy nem nagyon lehetett már gyűlést tartani, csak formai lehetőség volt rá, bár meg kell említenem, hogy a református képzőnek – ugyanis ezzel csapták egybe a mi iskolánkat – az igazgatónője nagyon rendesen viselkedett velünk szemben”.

¹⁹ A valós létszám ennél kevesebb volt.

²⁰ Jancsó Imre álláspontja megegyezett a katolikus püspöki karéval, amelynek 1948. november 3-i ülésén Hamvas Endre csanádi püspök azt javasolta, hogy „a kongregációk csak maradjanak azoknak, amik voltak. Maradjanak nyíltan bár csendesén, és legyenek választott, kipróbált tagok egyesülete... maradjon továbbra is a belső megszentülés és vallásos lelkiképzés. Maradjanak és képezzenek ki a kongregációk erős, mély katolikus egyéniségeket, akik a környezetük számára mindenkor szellemi kovász lesznek és jobb időben a katolikus megújulás előmozdítói.” Mire a püspöki kar úgy határozott: „A belső megszentelés és apostolkodási jelleget tartsák tovább is a kongregációk a választottság és az apostolkodás szellemében.” Beke, 1996. 419.

Így emlékezett évek múltán a karizmatikus hitoktató, aki talán még akkor sem tudta, hogy ellene izgatás vádjának javaslatával iratait 30.201/2-1948. sz. alatt, már 1948. június 3-án vádemelés céljából áttették a népbiztonságra.²¹

Minősítésekor erről a rendőrségi nyomozásról az igazgatónőnek nem lehetett tudomása, ezért adhatott – joggal – pedagógusszemmel egyértelműen elismerő, tanári és nevelőmunkáját nagy odaadással, sikerrel végző, a tanítványok által szeretett lelkes pedagógusnak kijáró minősítést. Nem tudhatta, hogy heteken belül a politikai helyzet és szempontok változásával az értékelés gyökeresen átalakul: az állami iskolában minél sokoldalúbb, hatékonyabb nevelőmunkát végez egy katolikus hitoktató az órán és a tanórán kívül, a tanügyigazgatás szempontjából a „klerikális reakció” annál veszélyesebb ügynökének minősül.

Márpedig az államosítás közeledtével az egyházak és az állam közötti érdekellentét fokozódott: az államosítás melletti és elleni aláírásgyűjtésekben, gyűlésekre mozgósításokban, sajtóvitákban stb. manifesztálódott. Ilyen–olyan módon ebbe elkerülhetetlenül bevonódtak a nevelőképző főiskolák terve miatt megszüntetésre, átalakításra szánt középfokú tanító(nő)képzők, fenntartóik, tanáraik, diákjaik és azok szülei is (Donáth, 2008. 139–170.; Donáth, 2009. 38–59). Nem lehetett ez másképp a Boldogasszony Éve, s más egyházi kezdeményezések által befolyásolt angolkisasszonyok tanítónő-képzőjében sem: a diákság bevonásával kinyilváníthatták ragaszkodásukat felekezeti iskolájukhoz.²² Az iskoláihoz végsőkéig ragaszkodó kecskeméti református egyházközség kollégiumába tartozó tanítónőképző sem maradhatott ki az államosítást megelőző küzdelmekből: a presbitérium ezen határozatát megerősítő 1948. május 25-i 1000 református szülő részvételével, majd a május 30-i 2500 hívó részvételével megismételt állásfoglalásokból (Szabados, 2000. 85–91). Így mindkét képző növendékei, továbbá szüleik részt vettek, tudomást szereztek azon érvelésről, melyeket a felekezeti iskolák megtartása mellett az egyes felekezetek felvonultattak.

Majd 1948. szeptember 4-én a kecskeméti iskolák 2000 diákjával együtt közös, nagyszabású, ünnepélyes tanévnyitó ünnepség keretében tudatosították bennük az államosítás megtörténtét, mikor is a helyi politikai vezetés reprezentánsai méltatták számukra „a Párt oktatás és kultúra területén aratott diadalát” (Szabó, 2010. 346).

²¹ Zárdaügybírói jelentés, lehallgatási jegyzőkönyv (?) Jancsó Imre aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28–32.

²² A kutatás jelenlegi fázisában a feltételező mód használata azért indokolt, mert az Actio Catholica központjába befutó tiltakozásokról készített hiányos listában nem találtuk az Angolkisasszonyok kecskeméti tanítónőképzőjének megnevezését. A május 29-i listában szerepel: „Kecskemét, Angolkisasszonyok leánygimnáziuma és általános iskolájának tanulói” és Katolikus Szülők Szövetségének ottani szervezete, a június 1-jeiben a nyíregyházi angolkisasszonyok tiltakozása, a június 5-iben Kecskemét, Kegyesrendi Gimnázium Katolikus Szülők Szövetségének helyi szervezete. ÁBTL V-700/57.

Kutatásunk során még nem talákoztunk olyan katolikus tanítónőképzővel, amelyik – a Katolikus Szülők Szövetsége és a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság felhívására – ne tiltakozott volna az államosítás ellen. Ez különösen valószínűtlen lenne az azonos rendházhoz tartozó intézmények esetében. Bizonyosan tiltakoztak a képzősök is, csak az ezt bizonyító dokumentum nem áll rendelkezésünkre.

„Demokráciánk gazdasági és politikai fejlődése ... szükségessé teszi, hogy az ideológiai területen is az eddiginél fokozottabb ütemben haladjunk előre.”²³

Az államosítás előkészítése során világnézeti törekvéseit még valamelyest álcázó párt- és kormányzati oktatáspolitikai radikális változása tükröződött az 1948. november közepén megfogalmazódó – akkor még bizalmas – előterjesztésben. Ez azzal indokolta az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) Értelmiségi Osztályának Kultúrpolitikai Osztállyá való átszervezését, hogy az osztály korábbi feladatát: az értelmiség (köztük a pedagógusok) jelentős részének a párthoz való közelítését, beléptetését elvégezte, s ebben a helyzetben immár a népi demokrácia szocialista irányba történő továbbfejlesztése a feladat, a szovjet példa és a marxista–leninista ideológia egyre nyíltabb propagálásával (Golnhofer, 2004. 79–80.; Szabó, 2010. 305–307).

Ily módon már hónapok múltán igazolták Mindszenty hercegprímás – akkoriban általuk hevesen cáfolt – 1948. június 12-i érvelését arról, hogy miért nem fogadhatták el a klerikus pedagógusok az államosítás során számukra is felajánlott állást:

„az Egyház papjai és szerzetesei csak Krisztusnak és az Egyháznak a szellemében nevelhetnek. Ez hivatásukból és szerzetesi mivoltukból folyik. Az iskolai tanító–nevelő munkát eddig azért vállalhatták és végezhették, mert ezzel hivatásukat gyakorolták. Ha nem taníthatnak és nevelhetnek világnézetükkel és hivatásukkal egyezően, nem folytathatják ezt a tevékenységet, hisz önmagukkal kerülnének ellenkezésbe. Az iskolák elvétele pedig azért, elsősorban azért történt, hogy ezt a nevelési szellemet kiküszöböljék. Az elvett iskolákban következésképpen ennek a nevelési szellemnek az érvényesítése nem lesz lehetséges, kivéve a vallástani órákat, amelyeken a hitoktató és hittanár a vallási igazságokat tanítja majd.” Hiszen „a múlt iskolájának a célja: jó keresztényt alakítani a gyermekből” volt, addig „ma, ehelyett egy bizonyos társadalmi és politikai szemléletmódot várnak az iskolától” (Mindszenty, 1948. 125–127).

Így – 319 tanító(nő)képzős klerikus társukhoz hasonlóan – az angolkisasszonyok apáca pedagógusai sem taníthattak tovább, ezzel átmenetileg komoly szaktanárhiányt generálva e területen. A református, evangélikus, zsidó felekezetek pedagógusai ellenben – az állam által kieroszakolt „megállapodásaiknak” megfelelően tovább oktathattak. Így fokozatosan szembesülniük kellett a valódi céljait, elvárásait lépésről lépésre felfedő új iskolafenntartó velük szemben támasztott követeléseivel. Ezek egy részével már a helyi állami és pártvezetők ünnepélyes tanévnyitóján találkozhattak. Majd október elején a kecskeméti „értelmiségi nap” előadójaként Ortutay Gyula előadásában hallhattak erről. A korabeli tudósítás szerint a miniszter hangsúlyozta:

„ma a nem politizálok magatartása is politizálást leplez, illetve leplez le. Ma a marxizmus és nem marxizmus éppúgy elválaszthatatlan egymástól, mint a forma és a tartalom az alkotásban” (Szabó, 2010. 348).

Arról akkoriban még nem tudhattak, hogy október közepétől november közepéig lázasan munkálkodtak a MDP KV különböző bizottságai „a klerikális reakció” elleni harc iskolai módozatait

²³ Javaslat a MDP KV Szervező Bizottságának az Értelmiségi Osztály Kultúrpolitikai Osztállyá történő átszervezéséről 1948. november 15-e körül. MNL OL M-KS-276-109. 2. őe.

latolgatva. Október 19-én a MDP KV Köznevelési Bizottságának javasolták a Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézet részéről:

„1. annak kimondását, hogy ifjúsági egyesületek és körök a./ az általános iskolában csak az »Úttörő Mozgalom« keretében, b./ a közép és középfokú iskolákban pedig a »Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége« keretében működhetnek. 2. annak kimondását, hogy vallásos, illetve hitbuzgalmi egyesületek és körök az iskolában csak az igazgató ellenőrzésével, a hét meghatározott napjain és előre meghatározott időben tarthatják összejöveteleiket, és az összejövetelek, illetőleg ülések időtartama egy és fél óránál több nem lehet.”²⁴

A bizottság határozatában ennél tovább ment: „A vallásos egyesületeket fel kell számolni, azonban csak megfelelő politikai előkészítés után.” Majd megbízták Szávai Nándort, Jóború Magdát és másokat, hogy „egy héten belül dolgozzák ki a klerikális reakció elleni harc kérdését, és előterjesztésükben tegyenek javaslatot az adminisztratív és politikai rendszabályokra.”²⁵

November 9-én immár a Köznevelési Bizottság fölött álló MDP KV Agitációs- és Propaganda Bizottsága számára készült előterjesztés a témában, melyet 12-én tárgyaltak: „A klérus elleni harcban elért komoly sikereink ellenére, mi vagyunk ezen a téren a legelmaradottabbak az összes népi demokráciák között” – írták, hozzátéve, hogy

„takarnunk kell a közvetett vallásellenes propagandát a természettudományi felvilágosító munka formájában. ... Ki a klerikális reakcióval az iskolából! A Köznevelési Bizottság napirendre tűzte a kérdést. A vallásoktatók és a klerikális pedagógusok fegyelmi és gazdasági (esetleg rendőri) »megrendszabályozásával«; hitbuzgalmi egyesületek fokozottabb ellenőrzésével és újabbak feloszlásával; a diákok szabad foglalkozásának demokratikus megszervezésével kívánjuk megoldani ezt a feladatot. Különös feladat hárul itt a szülői munkaközösségekre, és a »vasárnapok meghódítására«, vagyis az ifjúság vasárnapi szabadidejének megszervezésére.”²⁶

Három nap múlva, 1948. november 15-én Szávai Nándor VKM-államtitkár (a Köznevelési Bizottság tagja) előterjesztést készített a minisztérium legfontosabb feladatairól, melyekből a témánkhoz kapcsolódókat a dokumentumban szereplő sorszámaikkal idézzük:

„2. A klerikális reakció elleni következetes harc, szorosan együttműködve a Párttal és a tömegszervezetekkel. ... 6./ A dialektikus materializmus mind fokozódó érvényesítése az állami oktatásban. 7./ A Szovjetunió társadalmi, gazdasági és kulturális eredményeinek fokozottabb megismertetése az iskolai és iskolán kívüli oktatásban és mint ennek leghatásosabb eszköze, az orosz nyelv tanításának tervszerű fokozása. 8./ Az iskolával kapcsolatos tömegszervezetekkel (Pedagógus Szakszervezet, Nőszövetség, ifjúsági szervezetek) való együttműködés szerves kiépítése, a minisztérium és a szervezetek munkaterveinek egybehangolása.”²⁷

Végül november 17-én a MDP KV Köznevelési Bizottsága tervezetet fogadott el

„a közép- és általános iskola vonalán a klerikális reakció elleni harcra”: „A közép- és általános iskolákban a klerikális reakció az új iskolaévben nagy aktivitásba kezdett. Újjá szervezték, megerősítették a Mária Kongregációt, a Szív Gárdát. Általános támadásba mentek át a demokratikus ifjúsági szervezetek ellen. A

²⁴ Vallásos és hitbuzgalmi egyesületek működése az iskolában. A Köznevelési Bizottság anyagaiban PTI SZKL 44, f, 371. dosszié és az Országos Neveléstudományi Intézet iratai között MNL OL XXVII-1-a-25. t. 5. d.

²⁵ Vallásos és hitbuzgalmi egyesületek működése az iskolában. A Köznevelési Bizottság anyagaiban PTI SZKL 44, f, 371. dosszié és az Országos Neveléstudományi Intézet iratai között MNL OL XXVII-1-a-25. t. 5. d.

²⁶ MNL OL M-KS-276-86. 2. 3-6., 22-25. és 3. őe. 1-3.

²⁷ MNL OL M-KS-276. f. 65. cs. 341. őe

feladat az, hogy a támadást megállítsuk, mi menjünk át támadásba. A Mária Kongregációt, a Szív Gárdát lekompromittáljuk, politikai felvilágosító és mozgalmi munkával előkészítsük az iskolából való kizárásukat, esetleg felosztatásukat és megakadályozzuk az iskolán kívüli működésüket (VKM., Ped. Szakszerv., SZM együtt).²⁸

Az utóbbi felsorolásból kimaradt, de a korábbiakban hangsúlyosan szerepelt a Diákszövetséggel való szoros együttműködés az MDP és a VKM által szorgalmazott világnézeti-politikai-ideológiai fordulat elérése érdekében. Országos vezetőségük az október–november havi munkájukról szóló, bizalmas beszámolóban kendőzetlenül írt erről:

„Feladatul tűztük ki: 1. A klerikális reakció szervezetét és befolyását a középiskolás diákok között szétverjük, illetve meggyengítjük. 2. Azokban az iskolákban, ahol a Diákszövetség gyenge, megakadályozzuk, hogy a klerikális reakció a diákságot mozgósítani tudja. Mindezt elérjük azzal, hogy megerősítjük a Diákszövetség szervezeteit, jó munkájukkal vonzóvá tesszük azokat a diákság előtt és felvilágosító munkánkkal a tanulás, a diákság jövője és az igazi diákélet védelmezése közben leleplezzük a klerikális reakciót. E munkánk összekapcsolódik a kongregáción belül folyó reakciós és demokratikus kongreganisták közti harccal”

– olvashatjuk egy 1948. december 1-jén készült beszámolóban.²⁹

A VKM-mel és az iskolákkal együttműködve szerepet vállaltak a Szovjetunió és az ottani kommunista ifjúsági szervezet, a Komszomol népszerűsítésében is. 1948. október 20-án Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke levelet intézett a középiskolák tanácsadó tanáraihoz:³⁰

„A Szovjetunió Kommunista Ifjúsági Szövetsége október 29-én ünnepli fennállásának 30 éves évfordulóját. ... A Komszomol ma példaképe, iránymutatója az egész világ haladó ifjúságának, így a magyar ifjúságnak is. Éppen ezért azzal a kéréssel fordultunk az iskolákat fenntartó minisztériumokhoz, hogy rendeletet adjanak ki az iskolai Komszomol ünnepségekre vonatkozólag. ...

Az október 18-tól 23-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Szakszervezet és a Komszomol... lesz a mindennapi kérdések óráinak témája.

Az október 23-tól október 31-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Komszomolról szóló előadás... a mindennapi kérdések órájának anyaga.

November 1-től nov. 7-ig terjedő héten a VKM középiskolákban valószínűleg az októberi forradalom ismertetésére kerül sor a mindennapi kérdések óráján. Így ezekben az iskolákban a Komszomol dolgozatokat a következő héten, nov 7–11 között írják meg.” Kerek Gábor jelezte: iskolánként a 3 legjobbat jutalmazták. Majd hozzátette: „Október 23 és 31 között az alapszervezetek szerkesztenek faliújságot a Komszomolról. Október 29-én több iskolában Komszomol-ünnepséget szervez a Diákszövetség. Tanácsadó nevelők vegyék ki részüket az ünnepség megrendezéséből. Minél több iskola készítsen ajándékot a Komszomol számára. Tanácsadó tanárok hassanak oda, hogy szép kivitelű, díszes ajándékok készüljenek.³¹ Ezeket az ajándékokat kiállítjuk a MINSZ által rendezett Komszomol kiállításon.”³²

²⁸ A zárójelben szereplő rövidítések feloldása: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Pedagógus Szakszervezet, Szülői Munkaközösség. PTI SZKL 44. f. 371. dosszié és MNL OL XXVI-1-a. 5. d. 24. t.

²⁹ Központi jelentés a Diákszövetség munkájáról és közvetlen feladatairól. MNL OL XXVI-I-1-a 25. t. 5. d. Az ONI anyagában az Ifjúsági Bizottság iratai között.

³⁰ Dr. Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke 1948. október 20-án valamennyi tanácsadó nevelőnek. MNL ZVL VIII. 57. ad 139/1948. X. 23. és MNL BAVL VIII. 60. 218 és 227/ 1948–49.

³¹ Kerekes Ferencné, a kecskeméti tanítónőképző tanácsadó tanára 1949. január 20-i kihallgatása során említette: 1948. „október 29-én, a Komszomol ünnepséggel kapcsolatban az iskola növendékei egy díszes emlékalbumot készítettek, melyet feljuttattak a központhoz,.... Elkészítésében a tanácsadó tanár és a növendékek is a legnagyobb buzgalommal dolgoztak és anyagilag is jelentős összeggel hozzájárultak.” MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 33–34.

³² Ezek a kiállítások – a korabeli propaganda ellenére – sem számíthattak osztatlan sikerre. Pl. pécsi gimnazisták – az egykori Pius majd az államosítás után a Janus Pannonius Gimnázium diákjai – „a legutóbbi Komszomol kiállításon... a szovjet ifjúságot gyalázó (röp)cédulákat” helyeztek el - közölte a *Dunántúli Napló*. Kiűzzük, 1948. 5.

A tankerületi főigazgatók ezt a levelet a VKM 52576/1948. III. sz. rendeletére hivatkozva továbbították azzal, hogy október 25–30. között, egy utolsó tanítási órán, a tanácsadó tanár, vagy a mindennapi kérdések óráján az osztályfőnök emlékezzen meg az évfordulóról.³³

A Diákszövetség vezetői a MDP KV Ifjúsági Bizottságának 1948. november 19-i ülésén számoltak be e kampány tapasztalatairól:

„A Komszomol-ünnepségek politikai célkitűzése az volt, hogy szakítva az addigi gyakorlattal, nyíltan beszéljünk az ifjakkal a Komszomolról és ezen keresztül népszerűsítsük a Szovjetuniót. ... Az egyház [október] 28-ára egész napos szentségimádatot, ifjúsági litániát rendelt el. Így akarta kivenni a fiatalokat az ünnepségekből. De a legtöbb helyen ezen jóval túlmentek” – írták, majd a VKM rendeletére hivatkozva szóltak a mozgalmi mellett a „hivatalos vonalról”, a „mindennapi kérdések óráin kapott lehetőségről és a kötelező dolgozatírásról. Örömmel konstatálták, hogy „a befutó dolgozatok azt mutatják, hogy ezt [az iskolák nyújtotta – D. P.] segítséget, jól alátámasztva mozgalmi munkával továbbra is fel kell használni.”³⁴

A klerikális reakció elleni kampányként álcázott kongregációk elleni fellépésnek, a Komszomol népszerűsítésének, a Diákszövetség szervezte „Tanulj Jobban” mozgalomnak jelentős ágensei voltak a mozgalmi és adminisztratív eszközökkel a diákok között terjesztett *Március Tizenötödike* c. lap, valamint Diákszövetség által kibocsátott, terjesztett plakátok. Esetenként ezek heves reakciót váltottak ki a magukat általuk megbántottnak érző hívő katolikus és a politikai másként gondolkodó diákok körében. Természetesen ellenük nyilatkoztak a szervezeteik, egyházuk, prímásuk elleni támadásokat fájlató katolikus hitoktatók is.

Pécssett például középiskolások ellenálltak a tanulókörök megszervezésének, s a *Március Tizenötödike* c. lap 1948. október 22-i számának 20 példányát az államosított leánygimnázium 8 kongreganistája elégette. Erre a lap november 19-i számában álságos szerkesztőségi cikkel reagáltak:

„A tudástól, a társadalmi valóság megismerésétől óvták a népet a Hitler-fasiszták. Jól tudták, az igazi irodalom és újságírás közvetve vagy közvetlenül, az elnyomás lerázására, új világ felépítésére sarkalja a dolgozókat. A pécsi kongregációban ugyanez okból égették el a Március Tizenötödikét. De egyet ne felejtsünk. A hitleri könyvégetés óta 15 év telt el. Harcot, áldozatvállalást és sok szenvedést jelentett ez a 15 esztendő, de ez hozta meg egyben a harcok gyümölcsét is. A Szovjetunió győzelmével számos országban, köztük hazánkban is megsemmisült a fasiszmus, a szabad építőmunka útjára léptünk. Bemutatkoztunk egymásnak. Mi így szólunk: Legfontosabb feladatunk a tanulás. A pécsi kongregációban elégették újságunkat. Igaz, nem tettek mást, csak követték Mindszentyt, aki gyűlöli a demokráciát és a régi világot akarja visszahozni és ennek érdekében fog össze az újabb világháborút kiobbantani óhajító amerikai tőkésekkel. Azt a Mindszentyt, aki uszításaival megbontja a katolikus hívők lelki nyugalmát és szembe akarja őket állítani a magyar néppel. Mindszenty felfordulást akar az országban, felfordulást az iskolákban. Mindszenty konkolýhintése Zalaegerszegen a tanulás, a nevelők iránti tisztelet megtagadására,³⁵ Békéscsabán a Tanulj Jobban faliújság összemázolására, Pécssett pedig a Március Tizenötödike elhamvasztására vezetett.”³⁶

(...) Aki a magyar diákság hangját tűzcsóvával próbálja elhallgattatni, aki a könyvégetők táborával tart, aki a tanulást akadályozza az iskolában, ezzel a szakképzett és öntudatos magyar értelmiség kialakulását akarja megakadályozni, ártani akar a magyar népnek, tehát nem hazafi, nem méltó arra, hogy

³³ MNL ZVL VIII. 57. ad 139/1948. X. 23. és MNL BAVL VIII. 60. 218 és 227/ 1948–49.

³⁴ MNL OL XXVI.-I-1-a 5. d. 25.t.

³⁵ Lásd ehhez: Donáth, 2025.

³⁶ A Pécssett történetekhez lásd pl.: Egy igazgatót, 1948. 2.; Egy igazgatót, 1948. 2.; Nyolcszáz, 1948. 5.; Mindszenty ügynökeit, 1948. 3.

középiskolába járjon.³⁷ ... A vallásos katolikus diákok is látják már, hogy az ő helyük nem a gyűjtogatók, a gyűlölködők, nem a tanulás és a rend ellenségei, hanem a felemelkedés, a szocializmus útján győzelmen haladó magyar nép mellett van.”³⁸

Plakátszagatások, átfirkálások, mázolások előfordultak több helyütt (Békéscsabán, Zalaegerszegen, Kecskeméten). Röpcédulákat is találtak több városban: Sopronban (Donáth 2024), Kecskeméten, Baján, Pécsen.

A Bajai Állami Tanítónőképző Intézet, Leánylíceum és Leánygimnázium V. gimnáziumi osztályában 1948. november 27-én „a kommunizmusra és a zsidókra súlyos kitételeket tartalmazó röplapokat találtak.” A tanári kar a helyi ÁVO bevonásával sem tudta kideríteni, hogy kik készítettek, helyezték el ezeket, ezért november 30-án fegyelmit adott az egész osztálynak.

„Fegyelmezetlenségük, meggondolatlan kijelentéseik és a súlyos bűn kollektív elhallgatása miatt valamennyiüket ötödfokú fegyelmi büntetésben részesítették, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a legkisebb dolgot jelenteni kötelesek. Igazgató rámutatott arra, hogy a testület által jól ismert diákcsoportokon ilyen messze túlmenő fegyelmezetlenségek az egész tantestületre, szülőkre, iskolára és intézetre súlyos következményekkel járhatnak. Ezért ezeket minden erővel meg kell akadályozni, az iskola egészséges szellemét minden erővel biztosítani kell, mert ilyen események messze túllépik a fegyelmi szabályzat alapján kiszabható legsúlyosabb büntetések kereteit. Ezért lett az ügy az egész testület óhajára rendőrségi ügy. Az ilyen cselekmények elkövetői ellenségei az intézetnek, a szülők érdekével és a tantestülettel sem számolnak, úgy, hogy rájuk már nem is az iskolai fegyelmi szabályzat pontjainak erejével, hanem a demokratikus államrend törvényeinek teljes szigorával kell lesújtani.”³⁹

Kalocsán – az igazgató jelentése szerint – az államosított tanítónőképzőben a diákok 1948. december 2-án, 10-én és 17-én is fegyelmezetten tüntettek „a Mindszenty-féle reakció ellen”.⁴⁰ Egyetlen politikai jellegű atrocitás történt:

„Tóth Lajos III. éves 3. fokú fegyelmi büntetésben, igazgatói megrovásban részesült mert vitatkozás és ösz-szeszólalkozás közben félreérthetően nyilatkozott a demokráciáról. Utána édesapja kivette az intézetből.”⁴¹

Utóbbi jelentésekből már igencsak érezhető, ezek az igazgatók és tantestületek már erősen érezték a felsőbb tanügyi hatóságok és hatalmi szervek elvárásait, az ÁVO fenyegető jelenlétét, s azoknak megfelelni igyekeztek. Volt mitől tartaniuk: tudomásuk volt arról, hogy milyen retorziókat szenvedtek el korábban soproni, esztergomi, zalaegerszegi stb. tanítónőképzős kollégáik...

Az 1948. őszi ideológiai fordulat betetőzéseként december 10–11-én a Pedagógus Szakszervezet III. Küldöttközgyűlésén Révai József, Ortutay Gyula, Alexits György, Lukács Sándor magyarázták a pedagógus küldötteknek a velük szemben támasztott új elvárásokat.

Ortutay miniszter a korábbinál sokkal markánsabban fogalmazta meg a pedagógusokkal szembeni politikai világnézeti követelményeket a magyar demokrácia

³⁷ A lap nem tért ki arra, hogy ezen megmozdulások mindenütt drasztikus retorziókkal, iskolákból való kizárásokkal, tanárok igazgatók elbocsátásával, fegyelmiével jártak, több helyütt az ÁVO közreműködésével. Pécsen pl. egy igazgatót és négy tanárt felfüggesztettek, számos diákot pedig eltiltottak „a fasiszta provokációk miatt”. Egy igazgatót, 1948. 2.

³⁸ Az ő legfontosabb, 1948. 3.

³⁹ MNL BKML XXVI. 58. 1.d. 175/1948–49.

⁴⁰ MNL BKML XXVI 65. 1. d. 301/1948.

⁴¹ MNL BKML XXVI 65. 1. d. 315/1948.

„épülésének azokban a pillanataiban, mikor a népi demokrácia átépül, átépíti szervezetét, politikai, gazdasági, társadalmi, művelődési struktúráját a szocializmus felé. ... Az az igazság, hogy a nevelés egyben politikai funkció is. Tagadhatatlan, hogy a nevelés szakmai munka is. ... De nem akarjuk elhanyagolni a nevelőtársadalom politikai képzését sem. ... Mi tudatosítani kívánjuk, hogy a nevelésnek az általános iskola első osztályától, de a kisdudóvótól kezdve politikai funkciója is van, mert igenis a nevelő napról-napra való ráhatásával, munkájával politikailag is formálja a gyermeket. Nem közömbös, hogy milyen álláspontot idegeznek be a gyermekbe a szociális fejlődés, a világ eseményei iránti érdeklődés szempontjából. ... Éreznünk kell, hogy milyen teher ez a rossz, kártékony múlt bennünk, milyen forradalmi erővel kell ennek emlékét, hagyományait letörni, úgy, hogy az értékes nemzeti hagyományaink megőrződjenek. ...[É]ppen ezért, ha van társadalmi munka, amelyben a munka végzője nem ingadozhat egy pillanatra sem, akkor a pedagógusnak politikailag nem szabad ingadoznia. És az a pedagógus, aki inga-tag, aki kétkulacsos politikát folytat, és aki fahájában a reakciós erőknek megnyugtatóra azt mondja: »én nem tehetek másként, nem cselekedhetek másként«, aki mást mond az iskolában, mást a szülőknek, aki a reakcióval paktál, miközben a demokráciában, demokratikus iskolában akarja megkeresni kenyere-t, meg kell mondanom, ennek nincs helye miközöttünk.” (Ortutay, 1948. 3–6.)

Alexits György, a VKM államtitkára (majd az MTA főtitkára) előadásában hangsúlyozta:

„Tudomásul kell venni mindannyiunknak azt a tényt, hogy ma már a marxizmus–leninizmus nélkül egyetlen értelmes szót sem lehet kimondani olyan kérdésben, amely a társadalom fejlődését irányítja, így tehát a pedagógia tekintetében sem. Ha tehát a pedagógusok egyetértenek azzal, hogy nekünk politizálnunk kell, mert pedagógusok vagyunk, mert építeni akarunk, előbbre vinni országunk ügyét és ezzel saját ügyünket is, akkor minden pedagógus legelső feladatává válik, hogy a marxizmus–leninizmus kérdéseivel megismerkedjen és ezeket a mindennapi élet gyakorlatába átvigye. Ha nekünk a marxizmus–leninizmus vérünkkel válik, nem lesznek problémáink az egyházi reakcióval kapcsolatban és semmiféle más reakcióval szemben sem. ... Azt hiszem, hogy nekünk, haladó pedagógusoknak kötelességünk felvilágosítani minden magyar pedagógust arról, hogy mi csakis, mint a forradalmi társadalmi átalakulás elmunkásai állhatjuk meg a helyünket. Vegyük tudomásul azt, hogy nem tudjuk teljesíteni feladatunkat, ha nincs kellő értékünk a dolgozók előtt. Ezt pedig akkor érzük el, ha betöltjük hivatásunkat, vagyis a munka és a munkát végzők megbecsülésére, a valóságos szabadság tiszteletére tanítjuk népünket, arra, hogy hogyan kell építeniünk országunkat, hogyan jutunk el a népi demokrácián keresztül a szocialista Magyarországhoz és majdan egy kommunista, boldog jövő Magyarországhoz.” (Alexits, 1948. 32–33.)

A Kecskeméten történtek a Mindszenty-ellenes diáktüntetés előtt

Az általános ideológiai, oktatáspolitikai folyamatok, s az azokra született néhány helyi reakció áttekintése után, térjünk vissza a kecskeméti állami tanítónőképzőben történetekhez. A két intézmény összevonása korántsem volt egyszerű feladat. A katolikus és református tanítónőképzők szellemisége, tanmenetei eltértek egymástól, s a pedagógusok és diákjaik egyaránt számukra szokatlan helyzetbe kerültek. Ehhez adódott még az abból fakadó nehézség, hogy az összevont diákság nagy létszámához képest némi szaktanárhiánnyal kellett elkezdeniük a tanévet.⁴²

Az állami iskolarendszer létrehozásának egyik előnyét az amellől érvelő kortársak abban látták, hogy ez módot adhat a társadalom felekezeti megosztottságának csökkentésére, hiszen a különböző vallású gyermekek/fiatalok közös iskolába, osztályokba stb. járhatnak, megismerhetik egymást. Említettük már: Kecskeméten az összevonás elsődleges oka nem ez volt, hanem az, hogy a katolikus képző épületét általános iskolai tanulótthonként kívánták működtetni. Az év elején a felekezeti

⁴² Öllös Sarolta igazgató 1948. október 13-i jelentése a főigazgatóságnak. MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.

tanulók keverésére vonatkozó direkt utasítást sem kapott Öllös Sarolta, mégis először azzal próbálkozott, hogy azokban az évfolyamokban, amelyek bifurkációjára a nagy létszám miatt lehetőséget látott, kevert osztályokat hozzon létre a beiratkozók neveinek kezdőbetűi szerint.⁴³ Amikor a IV. líceumi osztály katolikus leányai tudomást szereztek erről, sírva kérték az igazgatónőt, hogy a számukra új, idegen iskolában, többségükben ismeretlen tanárok között, legalább az osztályban hadd maradjanak együtt.⁴⁴ Időközben az is kiderült, hogy a katolikus és református lányok más idegennyelvet tanultak, valamint az, hogy magyar irodalomból a katolikus lányok némi lemaradásban voltak református társaikhoz képest. Ezért az igazgatónő, a tantestülettel egyetértésben a IV. líceumi osztályokat meghagyta felekezeti osztályokként,⁴⁵ amiért előbb a kecskeméti polgármester és a helyi nemzeti bizottság elnöke vonták kérdőre, akkor még megértve érveit, majd 1949-ben az igazgatónő elleni fegyelmi vizsgálat során vetették a szemére, súlyos hibaként minősítve ezt az eljárást.⁴⁶

Akkor Vajda Valéria a líceum érintett IV. évfolyamának tanulója, az intézet diákszövetségi vezetőségének, az ún. diákbizottságnak a főtitkára másként értékelte, tálalta Öllös Sarolta tanév eleji eljárását:

„A IV. osztály vallások szerinti párhuzamosításával is meggyőződése szerint antidemokratikus törekvéseit akarta bizonyítani, mert úgy gondolta, hogy a diákok kívánságának engedve azzal, hogy a volt Angolkisasszonyok növendékei továbbra is a reformátusoktól elkülönítve, külön osztályba osztja be, azt akarta dokumentálni, hogy az egyházi iskolák rendszere mégiscsak helyesebb volt, mint az állami iskola-rendszer, mert akkor erőszakosan nem avatkoztak bele a diákok ilyen irányú törekvéseibe. Az államosítás erőszakos beavatkozás volt, ő azonban ezzel a cselekedetével a tanulóknak lehetővé tette, hogy összeszokott lányok továbbra is együtt maradhassanak.

Más eset is volt, ami szintén azt bizonyítja, hogy mélyítette a gyermekek lelkében a demokráciaellenes hangulatot. A tanév elején a katolikus lányok azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy engedje meg, hogy a keresztet kiakaszthassák a tanteremben. Ő erre, – miután hosszasan kérte magát – kijelentette szentimentális hangon, hogy ezt nem lehet fiaim, de őrizték meg a keresztet szívetekben. Meggyőződésem, hogy ezzel jobban ártott Öllös Sarolta a demokráciának, mintha hozzájárult volna ahhoz, hogy a tanulók kívánsága teljesüljön”

– nyilatkozta Vajda 1949 januárjában az igazgatónő elleni vizsgálat jegyzőkönyve szerint.⁴⁷

⁴³ „A IV. osztályok szétválasztása eleinte olyan terv szerint történt volna, hogy az összesen 66 tanulót ABC sorrendet alapul véve ... két csoportra osztja az intézet. Ekkor derült ki azonban, hogy a két iskolába járó növendékek nem azonos tananyagot tanultak az előző tanévben” – emlékezett Tornyai Jenő tanár az 1949. január 19-i kihallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 15.

⁴⁴ Ordas Katalin 1949. január 19-20-i kihallgatási jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22–24.

⁴⁵ Öllös Sarolta 1949. március 17-i nyilatkozatában. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.

⁴⁶ „Ebben a kérdésben volt már kivizsgálás a főigazgatóság részéről. Sőt a Nemzet Bizottság képviselőjében kint járt Vadász Ferenc N. B: elnök és Czágány Ferenc polgármester is. Én akkor őket felvilágosítottam, hogy a csoportosítás oka a tanulmányokban rejlik... Abban a percben nem láttam semmi veszélyt, hogy a két csoport együtt maradjon” – nyilatkozott erről Öllös Sarolta az 1949. január 20-i kihallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. Másutt is ügyet kreáltak a felekezeti osztályok együtt hagyásából. Juhász Imre budapesti tankerületi főigazgató a VKM-hez írt 61. sz. biz./1948-49. sz. *Keresztény osztályok a VIII. ker. Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban* tárgyú felterjesztésében beszámolt arról, hogy a MINSZ és az MNDSZ VIII. kerületi szervezeteinek vizsgálata, majd jelentése alapján maga is vizsgálatot indított, melyből kiderült, hogy Knébel Alfréd igazgató a főigazgató 688/1948-49. számú utasítását (ne legyen olyan osztály, amelyben az összes tanulók egyetlen felekezethez tartoznak) későn hajtotta végre. Ezért javasolta, hogy ellene a főpolgármesternél fegyelmi eljárást kezdeményezzenek. MNL OL P 2076. 21. d. 5531/1948.

⁴⁷ MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 25–26.

Ez arra utal, hogy a diákszövetség vezetői már korábban is fenntartásokkal, ellenérzésekkel fogadták Öllös Sarolta pedagógiai tapintattal, az újonnan érkezettek beilleszkedése megkönnyítésének szándékával a katolikus diákok felé tett gesztusait.⁴⁸ Ám ezt a véleményüket akkor még nem nyilvánították ki.

Szaktanárihiány miatt a líceumi III. évfolyam megosztására nem volt lehetőség, így ők 58-an egy osztályba kerültek.⁴⁹ A számunkra nyilatkozó egykori katolikus osztálytársak szerint ez sem ment zökkenő nélkül.

Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003 májusi levelében így írt erről:

„Elgondolni lehet, hogy 1948 szeptemberében mit jelentett nekünk az ismeretlen tanárok, új környezet között megkezdeni a tanévet. A régi tanárok közül senki sem volt ott, egyedül [Gyönyör] Tekla néni, [Galatz] Irma néni és Jancsó Atya jelenléte adott valami vigaszt. Az osztály másik fele a volt református tanítóképző diákjai voltak. Nekik semmi változást nem jelentett az új tanév, hiszen iskolájuk, tanáraik a régi-ek maradtak. Legfeljebb a megnövekedett osztálylétszám volt szokatlan. Valóban, nem nagyon közeledtünk egymáshoz, ők is, mi is, elhatároltuk magunkat. Ma már tudom, hogy ez helytelen volt. Ezért sem mi, a tanulók, sem a tanárok nem okolhatók, egyedül a kommunista diktatúra drasztikus intézői a bűnösök. Mit törődtek ők az ifjúságot ért traumával! Új tanáraink között voltak nagyszerű, emberséges nevelők is, akikre csak jószívvvel emlékezünk. Kerekesné Erzsébet néni, Horváth Joli néni, az osztályfőnökünk, Pimper Eliz⁵⁰ néni, Gulyás tanár úr. Azt hiszem a tanári kar egy része is bizonytalanul, talán félve, idegenkedve fogadta az új eseményeket.”

Lázár Zsuzsanna ny. pedagógus 2010. április 23-án Kecskeméten így emlékezett:

„A tanteremben az idegen református lányoktól külön ültünk, a hangulat kezdetben ellenséges volt. Régi osztályfőnökünk Tekla néni és Jancsó Imre atya, aki még az új iskolában is hittanórákat tarhatott, békeségre és beilleszkedésre buzdított bennünket. De mi védekező állásba helyezkedtünk és úgy akartuk élni mindennapjainkat, ahogy azt addig megszoktuk és ahogy a katolikus iskolában elvárták tőlünk. A tanítás előtt reggeli misén vettünk részt a közeli piarista templomban,⁵¹ csendes kereszttetéssel kezdtük az első órát, többünk gallérján, a nagy gallér alatt ott díszlett az apró Mindszenty-kereszt.⁵² Életkorunknak megfelelő szinten tájékozódunk a belpolitikai eseményekről és az egyházak elleni mozgalmakról. 16–17 évesen nem tudtuk elfogadni és befogadni, ami körülöttünk történik... Az angolkisasszonyoktól átkerült tanulókat már szervezett kommunista ifjak figyelték. Természetesen mi feltűntünk »rendellenes« szokásainkkal. Kecskeméten egyre gyakoribbá váltak a Diákszövetség által szervezett középiskolai tüntetések, melyek az úgynevezett demokráciaellenes történések kivédésére, vagy a kommunista vezérek, szervezetek ünneplésére – pl. Sztálin, Rákosi, Komszomol, Párt – szerveződtek. Ezekre kötelező volt a kivonulás, közös mozgalmi dalok éneklése, és az ütemes taps, a »vezérek« neve hallatán. Aki közülünk nem a Diákszövetség elvárása szerint viselkedett, azt figyelmeztették és a neveket feljegyezték. Mi tízen–tizenketten addig is szoros barátságban éltünk, a bajban még inkább összekovácsolódtunk. Különböző ötletekkel vidámítottuk a gyakori kivonulások, tüntetések óráit. A Diákszövetség megbízottja kezdte a tapsot: Él-jen- a Párt! Éljen a Párt! Mi is tapsoltunk ütemesen és harsogtuk: Éljen-Apád! Éljen Apád! A kedvenc mozgalmi dalt is kiforgattuk: »Kézben a kéz és az ajkon az ajk, nem marad így el a nagy diadal!« A megfigyelő elégedetten bólogatott, hiszen a hosszú sorokban nem lehetett észrevenni a hamis szöveget. Soha senki nem árulta el a másikat! 1948 őszi hónapjai mind a tanulók, mind a pedagógusok számára zaklatott hangulatban teltek. A Diákszövetség vezéralakjai (osztályunkban Molnár István) nemcsak diáktársaikat, hanem a tanári kart is félelemben tartották.”

⁴⁸ Lásd ehhez: Öllös Sarolta 1949. március 30-i „észrevételeit”. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁴⁹ Öllös Sarolta igazgató 1948. október 13-i jelentése a főigazgatóságnak. MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.

⁵⁰ Valójában: Pimper Erzsébet.

⁵¹ Valójában akkor még az angolkisasszonyok zárdájához közeli Szent Erzsébet-templomba jártak a növendékek, ahol egykori apáca tanáraikkal is összefuthattak, s ahol Jancsó Imre lelkeszként szolgált. Később Öllös Sarolta kezdeményezésére kerültek át a piarista templomba.

⁵² A Mindszenty-kereszt viselését Moduna (Balai) Sarolta is említette.

Kotvits Jánosné (Pap Mária) a korabeli légkört jellemezve megjegyezte:

„Általában tanáraink a passzív magatartásra, a túlélésre rendezkedtek be – mást nem is tehettek. Ezt igyekeztek sugallni nekünk is. Osztálytársaink közül két személy volt nyíltan kommunista párttag. ...Viselték a pártjelvényt az iskolában is, taggyűlésre jártak tanítási időben is, bent voltak a tanárban pl. osztályozó konferencián.⁵³ Az egyik Molnár István volt. ... úgy tudom, kezdetben az egyház karolta föl, mivel nagyon szegény családból származott. Vele együtt volt még néhány fiú a lányiskolában (a háború utáni helyzet miatt). Molnár Istvántól mindenki tartott, senki sem szerette, nem becsülte. Elsősorban a párttagsága miatt, mert ezen az úton akart érvényesülni, sajnos szellemi tevékenyége nem volt magas.⁵⁴ Voltak még mások is, akik párttagságukból adódó helyzeti előnyüket maximálisan éreztették, kihasználták. Felvonulásokon, mozgalmi összejöveteleken figyelték, ki hogyan tapsol, éljenez, énekel. Ők voltak a spiclik, mindenki tudta róluk. ... A másik párttag osztálytársamról nem tudok elmarasztaló dolgot írni, tehetséges, szorgalmas, ugyanakkor szerény, csendes lány volt (Deák Marika). Évtizedek múlva tudtam meg, hogy miért került a pártba: szüleinek társadalmi helyzete miatt (apja kubikos volt, meggyőződéses kommunista). Ő nem használta ki politikai előnyét velünk szemben. Néhány NÉKOSZ-os osztálytársunk is volt. Ők nem voltak hangadók, később össze is barátkoztunk velük. Az osztálytársak közötti idegenkedést néhány hónap múlva sikerült oldani.⁵⁵ Ezt elsősorban osztályfőnökünknek köszönhetjük. Megszüntette a szigorú elhatárolódást, egymás mellé ültette a kétféle iskolából jött lányokat. Így megismertük egymást, és barátkoztunk is.”

Így a kezdeti problémák lassan megoldódni látszottak. Ezért Juhász Imre tankerületi főigazgatónak az igazgatóhoz intézett 1948. október 8-i felszólítására:

„Bizalmas jelentésben térjen ki arra, – konkrét esetek felsorolásával – hogy vannak-e az államosítással kapcsolatban zavaró mozzanatok az iskola belső életében, és észlelhetők-e az iskolán kívül olyan jelenségek, melyek az iskolák demokratikus nevelésével nincsenek összhangban, vagy éppen gátolják azt.”⁵⁶ Öllös Sarolta október 13-án azt jelenthette, hogy „a munka zavartalanul folyik. Az iskolai munkában nehézséget okoz a tanárhiány. Emiatt nem lehetett mindeddig párhuzamosítani a líceum III. osztályát, amelynek létszáma 58. ...A tanári testület haladó szellemű, s ebben az ideológiában végzi munkáját. Behatóan foglalkozik a demokratikus államrend és állami élet kialakítása érdekében a szakszerű iradalommal. Hetenként lesz egy-egy tanári szeminárium óra, amelyeken korszerű kérdéseket és műveket tanulmányoznak. Megalakult a Diákönkormányzat... Működése jótékonyan hat a tanulói ifjúság haladó szellemében történő nevelésére és fejlődésére.”⁵⁷

Így október 29-én Öllös Sarolta minden nehézség nélkül, jó lelkiismerettel tehette le – immár állami – igazgatói esküjét:

„becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek; Magyarország törvényeit, törvényes rendelkezéseit megtartom; hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan lelkiismeretesen a nép érdekében szem előtt tartásával teljesítem.”⁵⁸

⁵³ Az osztályozó konferenciákon a diákszövetségi vezetők és osztálybizalmik vettek részt. Akadtak köztük párttagok is.

⁵⁴ 2003. május 2-i telefonbeszélgetésünk során Bende Margit (Vincze Jánosné) úgy vélte, hogy „Molnár István beépített provokátor volt. Szörnyen buta, csúnya. Egy irányban laktak, szemben politizáltak. Molnár a Szovjetunióban tanult, doktorált. A rendszerváltáskor felakasztotta magát.” Aznap telefonbeszélgetésünk során Moduna (Balai) Sarolta is úgy vélte, hogy „Molnár István kicsi, csúnya jelentéktelen, gyenge képességű volt.” Kotkovits Jánosné (Pap Mária) 2003. májusi levelében megemlíti: „Aztán Molnár István elbúcsúzott tőlünk, ment Moszkvába tanulni, oda, ahol Sztálin elvtárs él” – mondta meghatottan.

⁵⁵ Idővel „a volt katolikus és református képző tanulóinak egymáshoz és új tanáraikhoz, beleértve az igazgatónőt, a hittanárokat is, jó viszonya alakult ki. Politikai nézetkülönbség nem volt köztünk. A NÉKOSZ-os diákokkal nem voltunk se jó, se rossz viszonyban” – emlékezett levelében 2003. május 13-án Moduna (Balai) Sarolta.

⁵⁶ MNL PVL XXIV 501-b. 29/1948. eln. sz.

⁵⁷ MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.

⁵⁸ MNL OL XIX-I -1-u-1040-Ö-2-1949. 159. d.

A MDP megyei bizottsága akkor még az elhelyezésében az angolkisasszonyok zárdájával érintkező, államosított leánygimnáziummal volt elfoglalva. Az MDP KV Propaganda Osztálya számára készített októberi jelentésében a klerikális reakció fő működési köreként a volt zárdát és gimnáziumának diákjait, valamint azok szüleit jelölte meg. Az apácák

„kihasználva azt, hogy gyermekeik eddig klerikális nevelésben részesültek, s most pedig az iskola és a rendház egy részében székelve az érintkezést volt tanítványaikkal fenntartják, izgatják a tanulókat. A maguk sorsát elviselhetetlennek feltüntetve félrevezetik a fogékony gyermekeket és rajtuk keresztül a szülőket. A hó folyamán a Vöröskereszt által rendezett tarka esten, hol a volt zárdá énekkara is szerepelt, az eddig háttérben mozgó propaganda nyílt provokációban robbant ki. A konferáló ízléstelen összekötőszövege a hallgatóság egy részének ízlését sértette, különösen a volt zárdá növendékeit. Amikor a konferáló bejelentette az iskola énekkarát, azt mondta, hogy itt vannak a volt zárdá növendékei, azok hangos kiáltással tiltakoztak ellene, és ne bántsátok az apácákat kiáltással tüntettek.

A napokban lezajlott eseményt azonban már nem lehet a tanulók érzékenységre fogni, melyet a rossz konferálás, a diákok hamis erkölcsének megsértésével okozott. Ezek az érzékenylelkű lányok, amikor vasárnap körükben egy úttörő formaruhában megjelent, nekiestek és megtépték és megverték azért, mert úttörő mert lenni, és formaruhában jelent meg az iskolában. A Komszomol ünnepségen megjelent és tapsoló diákokkal pedig a zárdá növendékeinek zöme nem beszél és lábdobogással tüntet ellenük. Ezen keresztül a szülőkre is hatással van az apácák agitációja. Azonban az iskolában működő demokratikus érzelmű tanerők és a szülők nagyrésze is a helyi sajtón keresztül követeli ennek az uszításnak azonnali megszüntetését és az apácáknak az épületből való haladéktalan eltávolítását.⁵⁹ Az iskolában fejét felüti egyházi reakció ellen azonnal folyamatba tettük az intézkedéseket”⁶⁰

– írták azon kampány keretében, melynek során felülvizsgálták az államosítási bizottságok döntéseit annak érdekében, hogy a diákok a továbbiakban ne érintkezhessenek egykori szerzetes tanáraikkal.

Hasonlóan jártak el a kecskeméti, korábban piarista gimnázium és a rendház, valamint földjei ügyében is. 1948. november 21-én a kommunista „Kecskemét” c. lap

„45 hold földet »találtunk«... Zalaegerszeget akar előkészíteni Kecskeméten a mindszenhysta papság?” címmel megjelentetett cikkében így érvelt emellett: „Zalaegerszegen iskolasztrájkot szított a mindszenhysta papság,⁶¹ mely nem vonul ki az államosított iskolából és így módjában állott a tanulóifjúságnak főként fasiszta családokból származó tagjait megfertőzni. Mindszenhysta papságnak lehet nevezni azokat a papokat, akik az államosítás után nem fogadták el a demokrácia nagylelkű ajánlatát, (nem a demokráciára hallgattak, hanem a prímásra. Így elárulták, hogy éppen úgy ellenségei a haladásnak és a magyar népnek, mint a vezérük, a hercegprímás, akivel szemben pedig valóságos népszavazás született már meg, követelve határozott elnémitását.) Mivel Kecskeméten is vannak államosított egyházi iskolák, mindszenhysta papok és fasiszta családok, érthető, hogy meg kellett vizsgálni a volt egyházi iskolák és papjaik helyzetét, nehogy Kecskemét második Zalaegerszeggé váljék... Erre igen jó alkalmat adott a kultuszminisztérium azon rendelete, mely a Nemzeti Bizottságnak és a Pedagógusok Szakszervezetének feladatává tette a szétválasztás felülvizsgálását.”⁶²

E valótlan beállítással aligha győzhették meg a kommunista nyomulástól tartó kecskeméti közvéleményt, azt azonban elérhették, hogy akaratlanul felhívták a kecskeméti képzős diáklányok figyelmét a tiltakozás e lehetőségére.

⁵⁹ Lásd ehhez: Az angolkisasszonyok, 1948. 2.

⁶⁰ A MDP Bács-Bodrog Megyei Bizottságának 1948. november 8-i helyzetjelentése a KV Propagandaosztálya számára. MNL OL MKS-276-106- 62. öe. 86–88.

⁶¹ A diákok néhány órás iskolaelhagyásához Zalaegerszegen sem volt köze az apácáknak vagy az ezzel vádolt hitoktatóknak. Donáth, 2025.

⁶² 45 hold, 1948. 3.

A református tanítóképző épülete messze esett az angolkisasszonyok zárdájától, így az oda áthelyezett katolikus diáklányok csak a Szent Erzsébet-templomban általuk látogatott reggeli misék alkalmával találkozhattak egykori nevelőikkel. Főigazgatói nyomásra, ennek akadályozására kérte Öllös Sarolta Jancsó Imrét, hogy helyezték át az istentiszteleteket a piarista templomba, amely közelebb is esett a képző épületéhez. Az igazgatónő kérését Jancsó időlegesen azzal hárította el, hogy ott csak délután lenne lehetőség a tanítónőképzősök fogadására. Öllös Sarolta – a rá nehezedő nyomás és a távoli reggeli misékről az iskolába gyakran későn, zaklatottan érkező diákok miatt – nem tett le szándékáról, de annak megvalósítása már Jancsó utódjára és Gulyás István igazgatósága idejére maradt.⁶³

Öllös ebben is igyekezett megfelelni a tanügyigazgatás elvárásainak. Nem tudhatta, hogy október végén–november elején már a tanítónőképző felett is gyülekezni kezdtek a viharfelhők. A kecskeméti „klerikális reakció egyik megtestesítőjeként” érzékelt Jancsó Imre elleni nyomozás ugyanis kiterjedt az ő hittanári működésének felderítésére is. Ennek keretében az ÁVO helyi szervei kapcsolatba léptek néhány NÉKOSZ-os tanítónőképzőssel, s bizalmasan náluk érdeklődtek a hitoktató intézeti tevékenységéről.

„Jancsó Imre a Bethlen Kata állami leánylíceum, óvónőképző hittanára, ... Mária Kongregációjának vezetője az államosítás óta állandóan demokráciaellenes kijelentéseket tesz, ... és a növendékeket a demokratikus rendszer ellen izgatja... A legutóbb tett demokráciaellenes kijelentéseit és antidemokratikus tevékenységét bizalmas úton jegyzőkönyveztem, ennek során a következőket állapítottam meg:

Molnár István 20 éves, a Bethlen Kata leánylíceum III/b. osztályának növendéke (NÉKOSZ): ... Október 28-án Jancsó Imre egyháztörténelem óra alatt: »a középkorban különböző csoportok támadták a r. k. egyházat. Módszerük akkor is az egyéni agitáció, a különböző propaganda és az akkor még kezdetleges sajtó útján való támadás volt. Az akkori egyházüldözés sokkal enyhébb volt, mint most. A mai időkben sokkal erősebben használják ezeket a fegyvereket«. A... tanú előadta, hogy Jancsó Imre a növendékeinek mindig azt emlegeti, hogy ne feledjék a növendékek azokat az apácákat, akik az elmúlt tanévben tanították. – Elmondta, hogy f. hó 3-án Futó Anna III. éves növendék részére a Március Tizenötödike c. ifjúsági folyóiratot át akarta adni kiosztás végett. Futó Anna ezt visszautasította... [Itt a rendelkezésre álló másolaton a szöveg egy része hiányzik – D. P.] Tudomása van arról, hogy az iskola folyosóján kifüggesztett demokratikus plakátra az iskola növendékei közül valaki ráírta: »Büdös kommunisták«.⁶⁴

⁶³ „Tudok róla, hogy az igazgatónő felszólította Jancsó tisztelendőt arra, hogy katolikus növendékei ne a zárdai Erzsébet templomba járjanak reggeli misére, hanem a közelebbi piarista templomba, egyrészt azért, mert valahányszor a reggeli miséről az iskolába érkeztek, nyugtalanságot tapasztalt a növendékek között, másrészt a távolság miatt sokszor meg is késtek a növendékek. Jancsó ... szerint a piarista templomba való járásnak valami akadálya lett volna” – nyilatkozta Kerekes Ferencné 1949. január 20-i kihallgatásán. Öllös Sarolta ugyanakkor a vizsgálónak azt nyilatkozta, hogy „veszélyt láttam abban, hogy a Jancsó által tartott szentbeszédnek nyugtalanító hatással voltak a lányokra. Ennek hatására a Czollner térről át akartam csoportosítani a katolikus lányok templomba járását a piarista templomba. Ez kb. november elején volt. Jancsó technikai akadályokat hozott fel, azt mondta, hogy a fiú tanulmányosság foglalta el azt a templomot és ha én a lányokat oda fogom beosztani, akkor még 12 óráig sem kerül rájuk a sor. Én azonban a szándékomról nem tettem le, ezt keresztül akartam vinni. A kicsinyek szeptembertől kezdve ide is járnak.” MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.

⁶⁴ 1949. január 19-i kihallgatása során Molnár István erre így emlékezett: „Kb. októberben történhetett, hogy a központtól kapott két diákfejet ábrázoló plakátot az iskola emeleti folyosóján kiakasztottuk, és kb. 3 nap múlva észrevettem, hogy valaki a plakátra a következőket írta: »büdös kommunisták«. Először el akartam távolítani a plakátot, azonban a népi kollégista leánytársaim arra hivatkozva, hogy még csak pár napja függött kint a plakát, a felírást ceruzával áthúzgálták és így tovább is fennmaradhatott. Az eset azonban a rendőrség tudomására jutott, és az a plakátot bekérte. Pál Zsuzsa sajtófelelős szolgáltatta azt be és jelenleg is a rendőrségen őrzik a plakátot. Ebben az időben tanácsadó tanára az intézetnek nem volt, az igazgatónőhöz pedig azért nem tettünk jelentést, mert hozzá bejutni diáknak a lehető legtrikább esetben sikerült. De egyébként sem bíztunk volna abban, hogy Öllös Sarolta igazgatót kinyomoztatja a tettet, ezért magunk nyomoztunk az államvédelmi osztály felhívására. A legkülönfélébb módon próbáltuk megtalálni a tettet (íráspróbákkal stb.), ez azonban nem sikerült. A gyanú Lipóczy Mária II. liceumi osztályos tanulóra terelődött. A gyanút önmaga ellen azzal keltette fel, ... hogy elzárkózott az elől, hogy az egyik kollégista leánnyal

Pócze Mária 16 éves II. oszt. növendéke (NÉKOSZ):... elmondta, hogy mint sajtótitkár Lipóczi Sára osztálytársának a Március Tizenötödike c. lapot át akarta adni kiosztás végett, aki erre kijelentett, hogy: »Ne is haragudjatok, nekem ne adjatok újságot, én katolikusoknak azt az újságot nem árulhatom, mert ez tulajdonképpen ellenzéki lap. Éppen úgy, ahogy ti nem vásároljátok az Új Embert, nem vehetjük meg mi sem ezt a lapot. Ha megvesszük, csak ezért vesszük meg, hogy tudjuk, mit írnak rólunk.« – Ugyancsak november 5-én ezt a lapot eladásra kínálta Nyilas Julianna II. oszt. iskolatársának, aki... a következő kijelentést tette: »Ne haragudj, nem vehetem meg ezt a lapot, mert a napokban az Atya (Jancsó) behívatott és közölte, ha kongreganista akarok maradni, akkor ne vásároljam, és olvassam a Március Tizenötödikét«.

Pál Zsuzsanna 14 éves, líceum II. o. (NÉKOSZ): ... [október] 28-án a Március Tizenötödikét át akarta adni Varga Irén osztálytársnőjének... »Nekem ne adjatok a lap példányaiból, mert ha azt terjesztem, ki fognak zárni a kongregációból« [mondta]. Előadta továbbá, hogy Nyilas Julianna iskolatársnőjét hasonló ok miatt ki akarják zárni a Mária Kongregációból. – Elmondta továbbá, hogy Lipóczi Sára II. éves licista f. hó 2-án az egyik óráközi szünetben bement az óvónőképző II. osztályába s ott felmutatta a Március Tizenötödike október 22-i számának 7. oldalán megjelent karikatúrát, amely azt ábrázolja, hogy a klerikális befolyás alatt álló diákokat el fogják távolítani az iskolákból.⁶⁵ Ez alkalommal Lipóczi Mária kongregáció vezetőségi tagja a következőket mondta: »Látjátok, ki akarják tenni a Mária kongreganistákat az iskolákból. Azt hiszem tudjátok, hogy ez mit jelent?!« Ezután felolvasta a fenti szám 7. oldalán levő cikket, mely szerint a népbutító papokat ki fogják tiltani az iskolákból. A cikk felolvasása után megjegyezte, hogy »Ehhez tartásotok magatokat!« – A fenti tanú az egyik tanulókör vezetője. F. hó 2-án a tanulókör részére nevet akartak választani. Varga Irén a Mária kongregáció vezetője kiment a táblához és felírta: »Pál Zsuzsanna Hunyadi SS tanulókör.«⁶⁶ – Előadta továbbá, hogy egy alkalommal odament Jancsó hittanárhoz, aki elmondta a beszélgetés közben, hogy a világot Isten teremtette, az nem gőz és gáztömegből alakult ki, a darwini elmélet hamis, mert az ember nem az alacsonyabb rendű szerves lényekből fejlődött ki a történelem során, hanem azt Isten teremtette. Elmondta még, hogy az iskola folyosóján kifüggesztett Március Tizenötödike folyóirat plakátjára az iskola növendékei közül valaki felírta, hogy »büdös kommunisták«.

Zsikla Teréz 14 éves, I. oszt.: »Jancsó Imre hittanár a Mária kongregáció alkalmával milyen előadást szokott tartani? Az október 26-án megtartott gyűlésen jelen volt és ez alkalommal Jancsó előadásának a következő volt a vázlata: Bűn-e a csók? Meddig szabad a csóknak tartani? Meddig szabad sötétben csókolózni? Meddig lehet világosban csókolózni? Milyen testrészekre lehet csókot adni?

Október 25-én futárpostával Jancsó Imre lelkészre vonatkozóan Ordas Éva és Zsikla Teréz egybehangzó tanúvallomási jegyzőkönyvét terjesztettem fel. Nevezettek egybehangzóan előadták, hogy az október 16-án és 17-én megtartott hittanórák alkalmával Jancsó Imre a következő kijelentéseket tette: »Ha a tízparancsolatot megtartanák, nem lenne annyi hazugság, tolvajlás, gyilkosság a Földön. Örök béke lenne, mert nem lehetne gyilkolni. Képzéljétek el, hogy a mai újságok félig üresek lennének, mert nem lehetne hazudni.« Ezután Jancsó ajánlotta az Új Ember és a Szív újság olvasását. A fenti tanúk elmondták, hogy október 23-án Jancsó Imre a következő kijelentést tette: »Minden házban kellene lenni Szentírásnak, azt kellene olvasniuk, nem a mai újságokat, mert a Szentírás igazságokat ír, a mai újságok csak múltó igazságokat.«⁶⁷

levelezen, aki éppen ezen az úton akarta kideríteni a tettes kilétét, sőt figyelmeztette társait, hogy vigyázzanak, ne levelezzenek ezzel a lánnyal.” MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 29–30. Öllös Sarolta 1949. március 30-i „észrevételei” szerint az előtte eltitkolt, összefirkált plakátot Molnár István adta át a rendőrségnek. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁶⁵ A Március Tizenötödike ezen számának 20 példányát égették el az ezen felháborodott pécsi kongreganista leánygimnazisták. Erről a lapszámról állította utóbb a szerkesztőség, hogy ők csak a jobb tanulásra kívánták ösztönözni a diákokat. Az ő legfontosabb, 1948. 3.

⁶⁶ Akkoriban többször előfordult, hogy katolikus gimnazisták, tanítónőképzősök a számukra bántó, nem tetsző intézkedésekre, személyekre azok ellenpontozására, bosszantására a rendszer legvadabb ellenségeinek felidézésével reagáltak. Esztergomban a tisztiiskolások képző előtti demonstratív fenyegető elvonulására egy diák azzal reagált, hogy ennél a „csúrhénél” inkább menne a nyilas hadseregbe. Donáth, 2024/1.126. Pécsen gimnazista fiúk nyilas indulókat énekeltek. Viharos gyűlésen. 1948. 3. Ahogy a fentiekben szó lesz róla, Molnár István szerint Bende Margit az ő bosszantására nyilas indulót énekelt. Itt a Diákszövetség által erőltetett tanulókör névválasztásánál bosszantott a 14-15 éves osztálytárs a Hunyadi SS-re utalással. Ezek egyike sem volt megfelelő információ alapuló, megfontolt politikai állásfoglalás. A tizenévesek által meg nem gondolt spontán indulati tiltakozás gesztusai voltak, ha valóban megtörténtek. Feltűnő ugyanis, hogy minden diáktiltakozás résztvevőit valamilyen módon kapcsolatba hozták ilyen incidensekkel. Az sem kizárható, hogy ezeket csak ellenfeleik terjesztették róluk, lejáratásuk céljából.

⁶⁷ 1948 november eleji „jelentés III. vonal, Jancsó Imre hitoktató ügye”. ÁBT L V-141190. V-141190//1.

E kihallgatási jegyzőkönyvből egyértelmű: ugyan a Jancsó Imre „izgató” tevékenységére vonatkozó nyomozás folyt, a kihallgatott NÉKOSZ-os növendékek – különösen a *Március Tizenötödike* c. lap terjesztésével kapcsolatos tapasztalataik alapján, de más politikai vonatkozású esetekre vonatkozóan is – diáktársaikra szintén terhelő vallomásokot tettek, melyek nyomán ők ugyanúgy az ÁVO látókörébe kerültek. Molnár István egy későbbi megnyilatkozásából még az is tudható, hogy az ávosok megbízásából maguk próbáltak nyomozni a plakátjukra „büdös kommunisták” megjegyzést felíró személye után. A Diákszövetség országos központjából nyert felhívás nyomán a tanítónőképzőben is széleskörű anyaggyűjtésbe kezdtek.

Ordas Katalin, a városi diákbizottság titkára, az Állami Mezőgazdasági Iskola III. osztályos tanulója 1949. január 19-i kihallgatása során erre így emlékezett: az 1948.

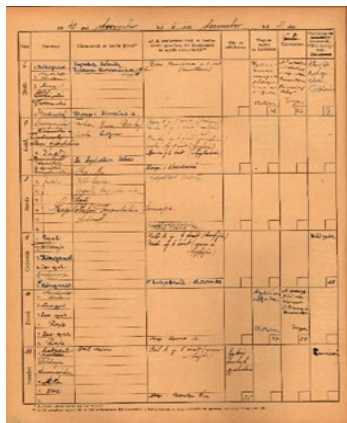
„november 16-án Budapesten tartott országos konferencián kapott utasításnak megfelelően Budapestről visszatérve összegyűjtöttem az iskolabizottságok és az az iskolák legmegbízhatóbb tagjait és az itt tartott megbeszélésen nyomatékosan figyelmeztettem a tanítónőképző intézet kiküldöttjeit, hogy fokozottabban figyeljék tanulótársaikat, mert a növendékek egy jelentős részének már több ízben megnyilatkozott anti-demokratikus magatartása miatt gyakori kifogásokat hallottam. Ezután több ízben jöttem hozzám jelen-teni, hogy tantermekből kifüggesztett demokratikus plakátokat az ismeretlen tettesek letépkedik.⁶⁸ ... És bár a növendékek ezt azonnal jelentették az intézet igazgatójának és a tanácsadó tanárnak, ők láthatólag a tettesek földelésére semmit sem tettek, sőt el akarták tussolni a dolgot. Kerekes Ferencné pl. ilyen kijelentést tett: Nem plakátszaggatásról van szó, hanem azért vitték el egyesek a plakátokat, mert azok meg-tetszettek nekik. ... Amikor a diákszövetségtől Budapestről leküldött, Rákosi Mátyás és más politikusok arcképével díszített képes faliújság kifüggesztéséről volt szó a III. osztályban, a növendékek a faliújság kifüggesztését megtagadták. Molnár István azonban mégis kifüggesztette s akkor Bende Margit III. osz-tályos növendék kijelentette, hogy hiába akasztja ki a faliújságot, mert úgyis letépi. Másnapra a faliújság valóban eltűnt.”

Az MDP és a Diákszövetség központjaiból gerjesztett az iskolák, pedagógusok, diákok szellemének, magatartásának befolyásolásáért folytatott politikai-világnézeti-ideológiai roham – akkoriban elsősorban a „Mindszenty és köre képviselte klerikális reakció” elleni küzdelem jelszavával – újabb és újabb szintre lépett. A kecskeméti tanítónőképzőben a Diákszövetség szervezte 1948. december 7-i Mindszenty-ellenes diáktüntetés és annak hullámai katalizálták a további fejleményeket.

⁶⁸ Moduna (Balai) Sarolta – akkor III. osztályos tanuló – 2003-as telefonbeszélgetésünk alkalmával úgy vélte: „lehet, hogy voltak plakátfirkálások, vagy tépések, de szerintem valószínű, hogy éppen a NÉKOSZ-os diákok csinálták, és ráfogták a mieinkre, hogy legyen mivel megrágalmazni őket és megfélemlíteni a többieket. Sőt, ezt 99%-os biztonsággal állítom is!”

Mindszenty-ellenes diáktüntetés és annak hullámai a kecskeméti tanítónőképzőben

A felvételt kérésünkre
Gönczi Gergő levéltáros
készítette. (MNL BKML
VIII. 83.b.)

Különös helyzetbe kerül a december eleji kecskeméti diáktüntetés körülményeit és következményeit vizsgáló kutató. Ma még ismeretlen okból az akkori tüntetés szervezői, résztvevői, vagy éppen elkerülői, s a következményeit vizsgáló kortársak egyaránt, következetesen úgy vélték, hogy a városi diákszövetség szervezte tüntetése december 9-én volt. Jegyzőkönyvek, dokumentumok, visszaemlékezések hosszú sora állítja tévesen, hogy akkor került sor erre a demonstrációra. Valójában 1948. december 7-én kedden mozgósították a városi középiskolásokat, amit több forrás bizonyít. Elsőként egy akkori képzős, IV. éves líceumi osztálykönyv aznapi bejegyzése tanúskodik erről, melyben a 2. és 3. óránál Gyönyör Tekla osztályfőnök bejegyzését láthatjuk: „Kivonulás a Mindszenty elleni tüntetésre”. Ellenben december 8-án és 9-én délelőtt valamennyi óra rendben meg volt tartva.

A *Szabad Nép* 1948. december 8-i szerdai számának 5. oldalán olvashatjuk:

„Kedden reggel Kecskeméten mintegy kétezer főnyi diák táblákkal, feliratokkal, énekelve, fegyelmezett zárt sorokban vonult fel a Városháza elé. A Kossuth szobornál felolvasták azt a határozati javaslatot, amelyben a kecskeméti diákok állást foglalnak Mindszenty reakciós tevékenysége ellen. Ezután a plébánia elé vonultak. A plébános előbb nem akarta őket fogadni, de aztán megígérte, hogy a diákok kérését továbbítani fogja felettes hatóságához.”⁶⁹

A *Kecskeméti Lapok* 1948. december 8-i számában tudósítottak e tüntetésről kissé félreérthetően:

„Ma, délelőtt 10 órakor a kecskeméti középfokú iskolák fiú- és leányöbendékei a tanárok, vezetésével zárt sorokban a Kossuth-szobor elé vonultak. Mátyási János, a Katona József gimnázium VII. osztályú növendéke memorandumot olvasott fel, amely megbélyegzi Mindszenty József esztergomi prímás demokráciaellenes tevékenységét és követeli, hogy a kormány erélyes intézkedéseket foganatosítson vele szemben. Azután a városháza diákokkal megtelt közgyűlési termében Czagány Ferenc polgármester fogadta a memorandumot átnyújtó négytagú diákküldöttséget, a köztársasági induló éneklése után a polgármester a következő szavakat intézte az ifjúsághoz: Végtelenül örülök, hogy a kecskeméti ifjúság is bekapcsolódott abba a mozgalomba, amelynek célja, hogy véget vessen Mindszenty József demokráciaellenes uszításának. A prímás a papi palást mögé bújva igyekszik meggátolni a népi demokrácia fejlődését. Amíg Serédi Jusztinián, mint prímás, összesen csak három pásztorlevelet adott ki, s más egyházmegyébe ritkán látogatott el, Mindszenty, pásztorleveit hetenként olvassák fel s állandóan, felkeresi azokat a helységeket, ahol előzőleg a demokráciát építő és elősegítő beszédek hangzottak el.⁷⁰ Az esztergomi érsek ellenezte a köztársaságot s a békekötés idején a népi demokrácia vezetőit akarta felelőssé tenni a háború miatt. Befejzésül ezeket mondotta a polgármester: Békét akarunk, helyünk a Szovjetunió oldalán van s ifjúságunk

⁶⁹ Dunántúli, 1948. 5.

⁷⁰ Czagány Ferenc polgármester az akkori kampány szövegeit ismételte, tekintet nélkül arra, hogy akkor már Mindszenty József egy ideje visszafogottabb volt. Az 1948. november 3-i püspöki konferencián Grósz József kalocsai érsek megállapította: „Öminenciája a bíboros hercegprímás ellen újabban megint koncentrált támadást indítottak a másik oldalról. Törvényhatóságok, képviselőtestületek, nemzeti bizottságok és különféle demokratikus szervek megrendelt feliratokban és táviratokban követelik a kormánytól, hogy fékezze meg a bíboros hercegprímás antidemokratikus tevékenységét. ... Amúgy érthetetlen, hogy éppen most támadják, amikor legalább másfél hónapja nem történt olyan megnyilatkozás a részéről, amelybe beleköthetnének.” Beke, 1996. 406–407.

*előtt az a boldog világ áll, amelyet mi szocializmusnak nevezünk. Az ünnepség a MINSz induló és a Mar-seillaises éneklésével ért véget.*⁷¹

A kommunista *Kecskemét* c. lap december 12-én megerősítette:

„kedden reggel erőyes hangú memorandumot fogalmaztak meg a különböző iskolák küldöttei, majd elhatározták, hogy azt a 10 órai szünetben testületileg elviszik az illetékeseknek. A diákság minden iskolában engedélyt kért a felvonulásra. Először a volt piarista diákok indultak útnak fegyelmezett, zárt rendben és sorban csatlakoztak hozzájuk a többi iskolák nagyobb növendékei is. Az elhatározás teljesen önkéntes, minden kényszer nélküli volt, amit az is bizonyít, hogy a Szenczi Molnár Albert-iskola igazgatója csak akkor akarta a diákokat az intézetből kiengedni, ha írásos engedélyt mutatnak fel. A diákok azonban ragaszkodtak eredeti elhatározásukhoz és engedély nélkül is elhagyták az iskolai épületet boldog arccal csatlakozva társaikhoz. A diákok, akiknek a száma közel kétezerre emelkedett menet közben is forradalmi indulókat énekelve a Kossuth-szobornál sorakoztak fel” – írták. Majd a tüntetés végéről szólva közölték: a fiatalok „négytagú küldöttséget jelöltek ki azzal a céllal, hogy kérje meg Baranyi [László] apátplébánost, hogy Péteri püspökön keresztül juttassa el kívánságukat a hercegprímáshoz: hagyja végre abba a magyar nép ellen folytatott eddigi politikáját, amivel nemcsak az országnak, hanem az egyháznak is igen sok kárt okozott. A küldöttek: Mátyás János, Ordas Katalin, Tapasztó István és Wágner Róza⁷² a plébánossal azonban nem beszélhettek, azt közölték velük, hogy temetésen van. A segédlelkész jelentkezett, aki először is megkérdezte, van-e köztük katolikus vallású? Amikor kiderült, hogy mindannyian katolikusok,⁷³ átvette továbbítás végett az üzenetet.”⁷⁴

Az „üzenet” valójában „a kecskeméti katolikus diákok” Ortutay Gyula kultuszminiszterhez címzett levele volt:

„Az elmúlt napokban mind erősebb visszhangja támadt annak a felelőtlen és rosszakaratú tevékenységnek, amit Mindszenty hercegprímás úr folytat, az a személy, akinek elsősorban kéne a krisztusi gondolatot és tanítást képviselnie Magyarországon. Sorban tiltakozik Mindszenty úr és csatlósainak reakciós politikája ellen az ország haladó szellemű diáksága, kik mind–mind valamennyien elítélik a hercegprímás úr és követőinek destruktív, az építőmunkát akadályozó és a népi demokráciát támadó tevékenységét.

Ez ellen az esztelen, reakciós politika ellen tiltakozunk egységesen mi, Kecskemét demokratikus érzelmű diákjai és különösen tiltakozunk mi, katolikus diákok, mert látjuk, hogy Mindszentyék népellenes elvakult kalandorpolitikája az örvény szélére sodorja Krisztus egyházát. Nem engedjük és minden erőnkkel küzdünk az ellen, hogy egyházunk elvakult vezetői népellenes összeesküvésbe sodorják az ifjúságot, mint ahogy azt már tették Zalaegerszegen⁷⁵ és Pécsen⁷⁶, és ezzel sok száz magyar ifjú életpályáját törték, törlik össze.⁷⁷ Hány száz magyar édesanya sírt és mondott átkot Mindszenty álszent, az emberek vallásosságára épülő és háborúra uszító politikájára.

Mindszentynek nem jó a magyar demokrácia, őminenciájának nem imponál a dolgozókból álló kormány, neki és társainak nem elég előkelő a népi demokrácia, a hercegprímás úrnak nem érdeke, hogy tanuljon az ifjúság. Mindszenty úrnak úri Magyarország, őminenciájának degenerált grófokból és munkásokat kizsákmányoló tőkésekből álló kormány kellene. A hercegprímás úr szabotálja a »Tanulj

⁷¹ Kecskeméti diákok, 1948. 2. Bizonyára e félreérthető tudósításnak köszönhető, hogy Szabó Bence levéltári igazgatóhelyettes kolléga alapos, adat- és forrásgazdag tanulmányában e tüntetés időpontját december 8-ára tette. Szabó, 2010. 367.

⁷² Wágner Róza a tanítónőképző diákbizottságának elnöke volt.

⁷³ Ez az állítás talán a négy áttadó diákra igaz lehetett, ám a tüntető diákok egészére semmiképpen, hiszen az iskolák diákjait vallásra való tekintet nélkül mozgósították. Így történt ez a tanítónőképzőben is.

⁷⁴ A katolikus diákság, 1948. 1.

⁷⁵ Lásd erről: Donáth, 2025.

⁷⁶ Ahogy korábban említettük: Pécsen a *Dunántúli Napló* korabeli tudósításai szerint két korábban egyházi középiskola fiú és leány növendékei tartózkodtak a Diákszövetség által szorgalmazott diákkörök megalakításától. A Komszomol kiállításán röplapokkal tiltakoztak, és egy 15 éves fiúkból álló gimnáziumi V. osztályban néhányan nyilas indulót énekeltek. Ezért egy igazgatót, négy tanárt és számos diákot 1948. november 16–17-én felfüggesztettek, majd fegyelmi vizsgálatot indítottak ellenük, elsősorban a hittanárokat hibáztatva politikai felbújtóként. Lásd ehhez: Viharos gyűlésen, 1948. 3.; Egy igazgatót, 1948. 2.

⁷⁷ Nyilvánvaló csúsztatás: a fiatalok életpályája nem az ilyen–olyan tiltakozó gesztusaik, hanem az azt követő, a hatalom által gyakorolt retorzió miatt törhetett meg.

jobban» mozgalmat, a népi demokrácia ellen uszítja a diákságot, félrevezeti őket krisztusi eszméket hirdetve, hogy ezzel palástolja aljas céljait. – Na és az eredmény? Sorozatos kicsapások, melyeket még követni fognak mások, szépen kitervelt jövők kettétörése. Mindez miért? Egy ember bűnös politikája, egy ember esztelen törekvése miatt! Követeljük Mindszenty és csatlósai azonnali eltávozását!!!!

Nem nézhetjük tovább ölbe tett kezekkel, hogy az ország határán belül nyíltan szervezkedjenek igen felelős pozíciót betöltő elemek a demokrácia ellen és felelőtlenül uszítsák a diákságot az ellen a demokrácia ellen, amely édesapjuknak kenyeret ad, s neki tanulási lehetőséget. Hazánk, egyházunk védelmében követeljük Mindszenty nép- és országellenes tevékenységének azonnali beszüntetését, hogy mi továbbra is zavartalanul építhessük tanulással és munkával a jövőnket.⁷⁸

Az 1948. december 7-én hirtelen tüntetésre szólított diákok többsége aligha ismerhette előre a nevükben felolvasott, meglehetősen szélsőségesen, a sokak által tisztelt egyházfő ellen megengedhetetlen hangon megfogalmazott, csúsztatásokkal teli levél szövegét. Ám ismerhették a korabeli propaganda, az újságok és a korábbi tüntetések légkörét, hangnemet. Így nehéz helyzetbe, lelkiismereti válságba kerültek a váratlan tüntetésre mozgósítás során.⁷⁹

Lázár Zsuzsanna 2010. április 23-án erre így emlékezett:

„Eljött a december, amikor tetőpontra jutott a »klerikális reakció« elleni harc. A kommunista párt és kormánya egyre élesebben vádolta Mindszenty József hercegprímást a népi demokrácia megdöntésének tervével. A bíboros valóban kitartóan küzdött az iskolák államosítása ellen, persze, végülis eredménytelenül. Mi nagy tiszteletben tartottuk őt, hiszen ő szervezte... a Mária évet. Országszerte több ezres hívőtömeg előtt mondta el nagyhatású szónoklatait, amelyekben kiállt az egyház és saját elvei, hite mellett. ... Ebben az időben Jancsó Imre atya volt a mi hittanárunk. Ő hithűségre és helytállásra tanított bennünket, de sosem lázított vagy biztatott gyűlöletre. ... Hálával és tisztelettel adózunk személyének, mert a kamasz és felnőttkor problémáiban a hozzáfordulónak mindig biztos lelki tanácsot nyújtott.”

Így történt ez a hirtelen lelkiismereti konfliktusba került képzősök kérdéseire adott válasza esetén is. Az ötvenes évek második felében Jancsó Imre erre így emlékezett:

„1948. december elején egyik napon Mindszenty ellenes tüntetést rendeztek Kecskeméten és erre a diákságot is ki akarták vonultatni. A képzőben a legfelső éves növendékek, tekintve, hogy jövődő elhelyezkedésüket féltették, nagyjából ki is vonultak, de nem őszinte érzésből, amit az is mutatott, hogy sok közülük a kivonulás előtt odajött hozzám, és megkérdezte tőlem, hogy kivonulhat-e ilyen egyházzellenes kommunista akcióra. Megnyugtattam őket, ... ne csináljanak belőle lelkiismereti kérdést, annál kevésbé, mivel maga a hercegprímás megengedte híveinek, hogy abban az esetben, ha bármilyen káruk származna az ellene kiadott ívek aláírása, vagy kivonulásokon való részvétel megtagadása miatt, nyugodtan engedhetnek az erőszaknak. Megmagyaráztam lányaimnak, hogy ezzel inkább jót tesznek önmaguknak és a mi megszervezendő új működési formánknak, mivel így elhárítják magukról a reakciósság gyanúját. Mindszentynek mit sem ártanak vele, magunkat pedig, és így az én személyemet is, kellőképpen álcázni tudjuk.”⁸⁰

⁷⁸ Közölte: Dancsné, 1979. 755

⁷⁹ „A tüntetés után az intézetben visszatérve a növendékek elmondták Lipóczy Máriának (aki a tüntetésen nem vett részt, hanem az intézetben maradt), hogy partnere is részt vett a memorandumot bemutató bizottságban. Lipóczy Mária erre haját tépve kegyetlenül sírni kezdett (egyébként egész délelőtt a Mindszenty miatti tüntetés miatt is sírt már) és a következőket mondta: »A fene egye meg a húsukat ezeknek a büdös kommunistáknak, mindenbe belevonják Jancsit!«” – állította Molnár István 1949. január 19-i meghallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.29–32.

⁸⁰ Zárdaügynöki jelentés, lehallgatás? Ugyanerről, Jancsó aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28–32.

Ám korántsem csak a katolikus lányok számára jelentett – sokuknál sírásig vezető – feszültséget⁸¹, hogy vajon miként reagáljanak a Diákszövetség felhívására. Öllös Sarolta igazgatónő is váratlan helyzetbe került, amikor néhány városi diákszövetségi és képzős vezető arra szólította fel december 7-én, kedden, az első tanítási óra után, hogy engedje el a diákokat a városi Mindszenty-ellenes diáktüntetésre. Egyfelől – ahogy 1949. március 30-án megfogalmazta –

*„a Mindszenty-üggyel felmerült kérdésben megvolt a határozott állásfoglalásom. A politikáját demokráciaellenesnek tekintettem. Protestáns létemre semmi okom sem volt hozzájuk csatlakozni, egyházam meg-
egyezett az állammal, a szabad vallásgyakorlat biztosított. A vezetésem alá került volt r. k. tanítóképző
intézet növendékeit a demokrácia szellemében akartam a tanári testülettel együtt vezetni és nevelni.”⁸²*

Másfelől évtizedes tapasztalata szerint az ilyen intézményközi kezdeményezésekre a tankerületi, vagy legalább a városi hatóságok közreműködésével, azok utasításaira került sor. Azzal, hogy más iskolák – ifjúsági szervezetben városi tisztségeket viselő – középiskolás diákjainak felszólítására függesztenék fel a tanítást az egész intézményben, még nem találkozott, ahogy az ezért az engedélyt megtagadó – a katolikus és református lánygimnáziumokat magában foglaló, állami – Szenczi Molnár Albert iskola igazgatónője sem. Az iskolai szervezet főtitkára, Vajda Valéria szerint:

*„Öllös Sarolta először az írásbeli utasítás iránt érdeklődött, később az elmaradó órák miatt aggályosko-
dott, s végül azt mondta, hogy nem tehet mást, megengedi a tüntetésben való részvételt.”⁸³*

Ezt követően a diákszövetségi vezetők bejárták az osztályokat tüntetésre szólítva a tanulókat. Vajda Valéria

*„az iskolabizottság főtitkára... teremről teremre járva világosan kifejtette, hogy nem vallás ellenes tünte-
tésről van szó, hanem kizárólag Mindszenty politikai és gazdasági tevékenysége elleni tüntetésről.”⁸⁴*

Hanga Sándor a városi szervezet sporttitkára vele együtt járta végig

*„december 9-én délelőtt [7-én – D. P.] az osztályokat, közölve a növendékekkel, hogy a diákszövetség veze-
tőségének határozata alapján önkéntes részvételre alapított tüntetést rendezünk Mindszenty ellen. Öllös
Sarolta sem maradt tétlen: körbejárta az osztályokat és ő is felszólította a tanulókat, hogy mindnyájan
vegyenek részt a tüntetésen.”⁸⁵ „Akik bent maradtak, betegek voltak, azokat le is küldtem a betegszobába.
Csak egy osztály maradt ott véletlenül, akik nem kapták meg az értesítést, mert távollévő épületben vol-
tak énekórán”*

– emlékezett az igazgatónő a Nemzeti Bizottság ülésén.⁸⁶

⁸¹ Vajda Valéria 1948. december 21-i nyilatkozata szerint „december 9-én [7-én – D. P.] az intézetben bent maradt növendékek Jancsó hittanár köré sereglettek és sírva panaszkodtak. Jancsó pedig atyáilag magához ölelte, ill. átölelte a síró lányokat és azzal vigasztalta őket, hogy ne sírjanak, lesz ez még másképp is.” (8-9.) MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–9.

⁸² Öllös Sarolta észrevételei a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁸³ 1948. december 21-én készült jegyzőkönyv melyben a MINSZ városi irodájában Vajda Valéria Öllös Sarolta ellen tanúskodott. MNL OL XIX-I-1- u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 4–7. „A Mindszenty ellenes tüntetésre nyomban elengedtem a növendékeket, az természetes, hogy a kivétel módjáról gondolkodtam, mi lesz a tanítás további menete, visszajönnek-e a tüntetés után?” Öllös Sarolta észrevételei a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁸⁴ Ordas Katalin a városi diákbizottság titkára nyilatkozata az 1949. január 19-i Sárközy vizsgálat során. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1- u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22–24.

⁸⁵ Kálmán Lajosné tanár 1949. január 19-i tanúvallomásaiban. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 7.

⁸⁶ Öllös Sarolta észrevétele a Kecskeméti Nemzeti Bizottság 1948. december 27-i ülésén. MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B.

A növendékek közül osztályonként csupán igen kis százalék (átlagban 4-5) csatlakozott azonnal hozzánk, a többi csoportokba verődve beszélte meg előtte a dolgot és az ugyanakkor

„a folyosón tartózkodó Jancsó Imre hittanár köré gyülekezett. De ezen növendékek nagyrésze is később csatlakozott hozzánk, csupán a III. osztály volt az, ahol a tanulóknak több, mint a fele bent maradt az iskolában.”⁸⁷

Utóbbit megerősítették az akkori III. osztályosok. Moduna (Balai) Sarolta memoárja szerint

„a kommunista diákszövetségek is országszerte tüntetéseket szerveztek ellene. Kecskeméten december 9-én [7-én – D. P.] került erre sor. A volt katolikus képzősök nagyon kevesen vettek ezen részt, ők is csak félelemből. Amit egészen biztosan tudok: az ötödévesek elindultak, de alkalmas helyen leszakadtak, várokoztak egy mellékutcában, és amikor a többiek visszafelé jöttek, ismét csatlakoztak. A mi osztályunkból is csak az árvaházisták mentek ki, félve az intézet vezetőinek retorziójától. A tüntetésen történekről tehát nem tudok semmit.”⁸⁸

Kotvits Jánosné (Pap Mária) is így emlékezett:

„Valóban nem mentünk ki a Mindszenty ellenes tüntetésre.”⁸⁹ Lázár Zsuzsanna szerint „hogyan osztályunkból a katolikus tanulók közül ki vett részt a felvonuláson, ki szökdösött el a mellékutca felé, ki bújta el az iskolában, ki maradt az osztályteremben, már 60 év távlatából nem egyformán emlékezünk. Mire a kivonulók visszatértek az iskolába, osztályunk táblájára fel volt írva: Éljen Mindszenty! Egyik tanárunk szerint ezt Molnár István írta fel, visszaosonva a kivonulók közül, hogy így hozza gyanúba a távolmaradotakat. Nem tudjuk így volt-e!”⁹⁰

A legalitásukat féltő, ezért a feltűnő viselkedés mellőzését javasló Jancsó Imre keserűen konstata, hogy néhány tanítványa nem hallgatott rá:

„Sajnos ennek ellenére az történt, hogy néhány forrófejű lány az iskolában a falakra, táblákra felírta: Éljen Mindszenty és izgató kijelentéseket tettek. Végül is a nagy céccal megrendezett kivonulási akció nem érte el célját, az említett feliratok miatt óriási patália tört ki. Az egyik nagyszájú diákszövetségi lány mintegy felelősségre is vont engem az ebből kifejlődött vita során. Persze én alaposan beolvastam neki és kidobtam a taknyos csitrit. Az ezt követő prédikációs alkalom során nem is tartottam beszédet, nem tudtam nem fognak-e belekötni valamelyik ún. kétértelmű kitételemben. Akkor már sejtettem, hogy hamarosan baj lesz. [December 8-án] az esti órákban megjelent nálam két ávos nyomozó, és felszólítottak, hogy kövessem őket, mivel őrizetbe vágjuk véve.”⁹¹

Akkor Jancsó egy pillanatnyi lehetőséget kihasználva a két nyomozót bezárta a lakásba, és maga évekre eltűnt az ÁVO látóköréből.⁹² Álnéven még egy ideig papi szolgálatot is teljesített, majd

⁸⁷ 1948. december 21-én készült jegyzőkönyv melyben a MINSZ városi irodájában Hanga Sándor Öllös Sarolta ellen tanúskodott. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 2–3. Schippert László 1949. január 19-i nyilatkozatában megerősítette ezt. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 21.

⁸⁸ Moduna (Balai) Sarolta leveléből. 2003. május 13.

⁸⁹ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003. májusi leveléből. Ezt osztályfőnökük Horváth Jolán is megerősítette: „A Mindszenty-ellenes tüntetésig nyugodtak voltak a tanulók. A tüntetésben azonban csak látszólag vettek részt az angolkisasszonyoktól jött tanulók, mert kivonultak ugyan az utcára, de a tüntető csoportból kiváltak.” Az 1948. december 28-i kihallgatásának jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.

⁹⁰ Lázár Zsuzsanna 2010. április 23-án, Kecskeméten írt visszaemlékezéséből.

⁹¹ Zárdaügyi jelentés, lehallgatás (?), erről Jancsó aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28–32.

⁹² Szökése miatt lakótársának és nagybátyjának megpróbáltatásokat kellett kiállni. „Kecskeméten a nálam lévő paptársamat bevitték az ÁVO-ra, megpofozták, majd kidobták. Emiatt ő még sokáig neheztelt rám. Nagybátyámat pedig, aki éppen akkor jött haza, szintén elvitték, 10 napra bezárták, mivel bejelentés nélkül tartózkodott nálam vendégként. Mindez azt mutatja, milyen örülden feldühödtek szökésem miatt. ... Azt, hogy akaratomon kívül kellemetlenséget okoztam másoknak, igen sajnáltam, de nem volt mit

segédmunkásként kereste kenyerét, közben folyamatosan ifjúsági munkát végzett lebukásáig. Sokáig kecskeméti egyházi előjárói sem tudtak a hollétéről,⁹³ bár az egykori képzős kongreganista lányok közül többekkel már 1949-ben kapcsolatba került.⁹⁴

Jancsó Imre tehát a kongreganista lányoknak tulajdonította a Mindszentyt éltető feliratokat, melyeket a III. osztály tábláján és a zeneterem két asztalán találtak a tüntetés után.⁹⁵ Mindkettőt jegyzőkönyvezték,⁹⁶ s az osztályfőnökök és a diákszövetségi vezetők megpróbálták kideríteni, ki írhatta fel ezeket. A gyanú Bende Margit III. osztályos tanulóra terelődött, legalábbis az osztályfőnöke, Horváth Jolán szerint:

„Tudomásom szerint két tanuló maradt bent a tüntetés idején az intézetben, ezek közül az egyik Bende Margit a zeneteremben tartózkodott. A tüntetés után egy óra múlva Kálmán tanár úr jelentette, hogy a zeneterem egyik asztalára krétával fel volt írva, hogy »éljen Mindszenty«. A tettet megállapítani nem lehetett. A növendékek antidemokratikus magtartását bizonyítja az is, hogy egy alkalommal (december 14-én de.) amikor demokratikus jelszavakat tartalmazó feliratok készítésére hívtam fel őket, a róm. kat. növendékek azt megtagadták egy kivétellel. Korholásomra Bende Margit kijelentette, hogy a közösségért a Mária-kongregációban dolgoznak.”⁹⁷

A Diákszövetség purifikátorainak támadása „reakciónak” vélt diáktársaik ellen

Korántsem mindenben megbízható forrásaink szerint Bende Margit aznap, 1948. december 14-én még egy, az akkori politikai helyzetben kihívással felérő gesztust tett politikai ellenlábasa, Molnár István felé. Utóbbi, 1949. január 19-i tanúkihallgatása során, a következőket állította Bende Margitról:

tennem, meg kellett lépnem. Azért pl. nem neheztelek, hogy a református igazgatónő utólag minden bajért engem tett felelőssé, ami az iskolában történt politikai síkon, tekintve, hogy neki fedeznie kellett magát, igen rendes, velünk nagyon együttérző nő volt.” (Zárdaügynöki jelentés, lehallgatás? erről, Jancsó aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28–32. 2003. évi találkozásunkkor Jancsó Imre megerősítette a fentiekben leírtakat. Lásd ehhez továbbá: Balai, 1992. 9.

⁹³ Baranyi László apátplébános 1948. december 14-én jelentette Pétery József váci püspöknek: „a kecskeméti Szent Erzsébet templomi lelkész és a vele kapcsolatos hittanári állás jelenleg betöltetlen, mert értesülésem szerint Jancsó Imre eddigi lelkész, illetve hittanár folyó hó 9. óta nem tartózkodik állomáshelyén. Távozását felettes előjáróságának nem jelentette be...” VPL privata 7774/48.

⁹⁴ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003-ban írta: „Jancsó Atyával sikerült a kapcsolatot fenntartani azután is, hogy illegálisban élt. Nem kellett neki elmondani, úgys tudta a dolgokat. Az a sok mocskolódás, ami az újságokban megjelent róla, mind hazugság! Erről ő hitelesen tud beszélni. Néha összejöttünk néhányan Lipóczyéknál, ezek a találkozások inkább baráti beszélgetésekkel, lelki problémák megbeszélésével teltek el. Nem volt árulkodás, spiciliskedés. Jellemző, hogy azóta is tartjuk a kapcsolatot egymással.” 2003. májusi telefonbeszélgetésünk során Moduna (Balai) Sarolta is megerősítette: „Jancsó Imrével már 1949-ben felvettük újra a kapcsolatot.”

⁹⁵ A későbbiekben Jancsó Imre erről így nyilatkozott: „A tüntetés előtt megkérdezték a diákok, mit tegyenek. Azt feleltem: aki akar megy, aki akar marad. Én a plébániára siettem. Az iskolában maradt diákok – eléggé oktalanul – Éljen Mindszenty, vesszen Lenin feliratokkal fejezték ki véleményüket. A tüntetésről visszatérve a diákok közül valaki bejött a tanáriba jelenteni, mit látott a táblákon. Korábban a zárdában kapott kosztot, de akkor már népi kollégista volt. Megkérdeztem tőle: miért kellett ezt jelenteni? Tí azt mondjátok vesszen Mindszenty, mások azt, éljen! Elvégre szólásszabadság van. A diák ezt is jelentette, így már számítanom kellett arra, hogy valami történni fog.» Jancsó Imre sem az Új Embernek, sem lapunknak nem nevezte meg, hogy ki vádolta be. A kecskemétiiek azonban tudják, hogy a korábban zárdai ingyenkosztos, majd NÉKOSZ-os Pető Mária volt az áruló.” Balai, 1992. 9.

⁹⁶ Kálmán Lajos énektanár 1949. január 19-i nyilatkozatából. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 16.

⁹⁷ Az 1948. december 28-i kihallgatásának jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.

„Még a Mindszenty elleni tüntetés előtti időben több ízben történt, hogy Bende Margit és Kovács Ilona osztálytársaim különféle demokráciaellenes kijelentéseket tettek (pl. gúnyosan kritizálták a kommunista erkölcsöt). A tüntetés után pedig azon a napon, amikor az 5 diáklány ügyével foglalkozott a diákbizottság, (valamilyen formában bizonyára ennek híre már előzőleg elterjedt, hogy a diákbizottságnak egyes növendékek ellen komoly kifogásai vannak) délelőtt a 2. óra utáni szünetben Kupka Mária osztálytársammal a lépcsőfeljárat I. emeleti korlátjánál álltam, amikor az osztályunkból kilépett Bende Margit és »Éljen a Szálasi, meg a Hitler, üssük a zsidókat bikacsökökkel« kezdetű dalt énekelve jött felénk. Kupka Mária figyelmeztette, hogy ilyen dalt ne énekeljen, ő azonban ezzel nem törődve az »Ébredj magyar« kezdetű nyilas nótát énekelve felszaladt a II. emeletre.⁹⁸ Ezt az esetet már nem jelentettük sem a tanácsadó tanárnak, sem pedig az igazgatónak, mert ekkor már teljesen elvesztettük a bizalmunkat a tanári testület iránt, hiszen állandó tapasztalatunk volt az, hogy minden jelentésünk úgyis eredménytelen volt. Különbben is már ennek a napnak a délutánján összeült úgyis a diákbizottság, tehát felesleges is lett volna ezzel a panasszal, illetve váddal külön is foglalkozni. A Mindszenty tüntetés napján is beszélgettem Bende Margittal, aki akkor politikai természetű témára terelte a szót. Azt mondta, hogy a mai vezetés sem különb a múltbelinél. Rákosi is, Gerő is ugyanolyan pompában él, mint a régi urak és lekicsinylően hozzátette, hogy Rákosi zsidó.”⁹⁹

Ordas Katalin, a városi diákbizottság titkára 1949. január 19-i tanúvallomásában elmondta, hogy 1948.

„december 14-én a városi vezetőség tagjaival folytatott beszélgetés során említette meg Molnár István, ... hogy Bende Margit III. osztályú növendék az iskolában »Éljen Szálasi meg Hitler, üssük a zsidókat bikacsökökkel« kezdetű nótát és a nyilas indulót énekelte. Ennek alapján vettük újból vizsgálat alá a tanítónőképzőben tapasztalt reakciós megmozdulásokat, és ekkor – megállapítva a legantidemokratikusabb növendékeket és ezek cselekedeteit, az iskolabizottság fegyelmi titkárával, Pető Máriával határozati javaslatot készítettünk ezen növendékek ügyében. Ezután átmentünk a tanítónőképző iskolabizottságának rendszeres ülésére és ott előterjesztettük határozati javaslatunkat. Az ülésen jelen volt özv. Kerekesné tanácsadó tanár, aki láthatólag megrökönyödve fogadta előterjesztésünket és arra hivatkozott, hogy ő pedagógus és az az álláspontja, hogy ezeket a lányokat nevelni kell, mert még jó demokraták lehetnek. Az iskolabizottság és a diákbizottság véleménye az volt, hogy ezek a tanulók már több ízben tanúságát adták nevelhetetlen antidemokratikus magatartásuknak és éppen ezért, nehogy antidemokratikus beállítottságukkal tovább fertőzzék tanuló társaikat, őket az iskolából el kell távolítani. ...A vádlott tanulóknak a tanári testület előtt való kihallgatását azért ellenezte a diákbizottság, mert tapasztalatból tudjuk, hogy a síró lányok láttára a tanárok is meg fognak hatódni és helytelen irányba fogják terelni az ügyet. ...”¹⁰⁰

Az Ordas említette gyűlés jegyzőkönyvében előbb felsorolták a városi vezetőség és az iskolai diákbizottság jelenlévő tagjait.

„Jelen voltak: a városi vezetőség minden tagja: Ordas Katalin városi titkár, Horváth Bendegúz a helyettese, Sallai Zoltán szociális titkár, Zsikla József nevelési titkár, Schippert László tájékoztatási titkár, Hanga Sándor sporttitkár. Az iskolai diákelnökség tagjai: Wágner Rózsa elnök, Juhász Zsófia, Vajda Valéria, Molnár István, Varga Katalin, Tabakovits Vesztá, Pető Mária, Nyíri Katalin, Nyéki Zeka Ilona, Rendetzký Eszter. Hiányzik Pál Zsuzsa, betegsége miatt. Özv. Kerekes Ferencné tanácsadó tanár.”

⁹⁸ 2003. május 2-án telefonon beszélhettem Vincze Jánosné Bende Margittal. Akkor még nem tudtam erről a vádról. Így meg sem kérdezhettem a véleményét erről. A plakátszaggatással kapcsolatos, Molnártól származó vádat ő hamisnak mondta. Így e politikai ellenfelétől származó másik vádat sem szabad feltétlenül hitelesnek elfogadnunk. Akkoriban ugyanis az ÁVO és a politikai szervezetek szinte minden alkalommal keverték nyílással, szélsőjobbaldalisággal kapcsolatba hozható vádakokat a diákok és tanárok elleni ügyekbe. Ez annál inkább gyakori volt, mivel szinte minden politikai riválisukat, ellenfelüket nemes egyszerűséggel „fasisztáknak” nevezték.

⁹⁹ MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 29–32.

¹⁰⁰ Ordas Katalinnak, a városi diákbizottság titkáranak, az Állami Mezőgazdasági Iskola III. o. tanulójának 1949. január 19–20-i Sárközy vizsgálata során tett tanúvallomásából. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22–24.

Majd rátértek a történetek ismertetésére:

„Vajda Valéria főtitkár jelenti: fegyelmi téren nagy bajok mutatkoznak, rémhírterjesztések, plakátszaggatások, a IV/b osztályban, az V/b. osztályban az »érdemes tanulni« plakátot letépték. Tanácsadó tanár szerint azért teszik ezt, mert tetszik nekik és más osztályba viszik. Vajda Valéria fölkérte a fegyelmi titkárt, hogy számoljon be az eredményről az ügyel kapcsolatban.

Pető Mária fegyelmi titkár jelenti: Magatartás terén tapasztalt állásfoglalást a népi demokrácia ellen. Ez azt bizonyítja, hogy a klerikális reakció jól működik intézetünkben. A fegyelmi titkár felolvassa a vádat. A vádiratban szereplő hat növendék a következő: Bende Margit, Lipóczy Mária, Tapodi Emese III. oszt. tanulók, Lipóczy Sára és Kerekes Ilona II. o. tanuló, Kosóczy Aranka I. o. tanuló. A vád felolvasása után megállapítja: ezek nem érdemlik meg, hogy demokratikus iskolában tanuljanak.

Kosóczy Aranka I. o. tanuló ellen a vád ez volt: Egyik társa kérdezte tőle: Te mondd, mi a demokrácia? Tudom már, torkig vagyok vele. Régi világban jobb sorunk volt, akármilyen reakciónak is mondják egyesek. Utálok ezt a rendszert.

Nyéki Zeke Ilona és Wágner Rózsa közölték, hogy Kosóczy Arankát úgy ismerik, mint aki mindig kiáll az osztály érdekében, részt vesz a közösségi munkában, s nem antidemokratikus magatartású.

Ordas Katalin városi nyilatkozik: Ezekről a tanulókról én rengeteget hallottam már, és aki ezek mellett kiáll és védi őket, az egyúttal állást foglal a népi demokrácia ellen. Javaslom, hogy ezeket távolítsuk el Magyarország összes középiskolájából.

Tanácsadó tanár hozzászólása: Addig nem lehet ítéletet hozni, amíg ez az ügy nincs bebizonyítva. Óvatosan vigyázzunk, hogy igazságtalanul ne ítéljünk. A legszigorúbban meg kell büntetni a bűnösöket, de előbb ki kell hallgatni őket.

Wágner Rózsa megállapítja, a lányok felelőtlenül beszélnek. Schippert véleménye szerint ez nem menti őket, mert egy 18 éves lánynak már felelnie kell a szavaiért. Sallai Zoltán ajánlotta, hogy akik tudnak adatokat, azokat idézzék meg, és ha a vád bebizonyosodik, akkor javasoljuk eltávolításukat.

Juhász Zsófia behívja Kosóczy Arankát. Pető Mára felolvassa Kosóczy Aranka előtt a vádat. Ő nem ismeri el, hogy ezeket mondta volna, utána eltávozott. Vajda Valéria megállapítja, hogy nem vette észre eddig, hogy antidemokratikus magatartást tanúsított volna. Kosóczy Aranka ellen emelt vádat az iskolabizottság felfüggesztette.

Hozzászólások a vádirathoz: Többek hozzászólása alapján kiderült, hogy Bende Margitot többször figyelmeztették társai, változtassa meg magatartását, de nem használt semmit sem. Molnár István is hallotta, hogy ma a nyilas indulót és az »az éljen Szálasi meg Hitler«-t énekelte. Kupka Mária rászólt, de Bende Margit azt válaszolta, hogy neki mindegy.

Tapodi Emese és Lipóczy Mária ellen a vád: Bendéhez hasonlóan, alig várják már, hogy kitegyék őket az iskolából.¹⁰¹ – Rendetkzy Eszter megemlíti, hogy Lipóczy Mária nagyon jó rajzoló, de Horváth Jolán osztályfőnök felszólítása ellenére sem hajlandó részt venni a közösségi munkában, ha Diákszövetségről van szó. Nyíltan kijelenti, hogy ő nem tagja a Diákszövetségnek. Márpedig aki nem vesz részt a diákszövetségi munkában, mert ezzel az országot építjük, az ellensége a népi demokráciának és megérdemelné, hogy nemcsak az iskolából, hanem a társadalomból is kiközösítsék.

Lipóczy Sára ellen a vád: Kijelenti, hogy ne vegyék a »Március 15«-t. Sülljedj el a demokráciával együtt, majd meglátod hová visz Rákosi és politikája.

Kerekes Ilona ellen a vád: Ne nézzétek meg a »Fösvény« c. színdarabot, mert az demokratikus. Inkább nézzetek meg egy jó szerelmes amerikai filmet. Nem lesz ez mindig így, mert nemsokára jönnek az amerikaiak.

Tanácsadó tanár megjegyzi, hogy az osztályfőnöki órákon nagyon értelmesen felel. Meg kellene őket szigorúan büntetni [de nem egyből kizárni – mondhatta egyéb megnyilatkozásai alapján Kerekesné – D. P.] Hanga Sándor megjegyzi: Bátyja is eliteli felelőtlen viselkedéséért.

Vajda Valéria megjegyzi, hogy erélyes intézkedésre van szükség, mert nem remélhető, hogy a kívánt értelemben megváltoznak. Horváth Bendegúz erre válaszol és megjegyzi: Elismert tény, hogy ezek a diákok Kecskemét legreakciósabb diákjai közé tartoznak. Ordas Katalin azt mondta: Ha ezt az iskolát hurcolnák meg ... akkor a városi bizottság nem merne kiállni az iskola mellett. Sallai hozzáfűzi: Az iskolából ki kell zárni az ilyen reakciós elemeket. Horváth Bendegúz szerint nem érdemes figyelmeztetni őket, mert már nagyon sokszor figyelmeztette őket a Diákszövetség. Tulajdonképpen amikor társaik figyelmeztették őket, az már a Diákszövetség figyelmeztetés volt.

¹⁰¹ Más forrásaink ezt nem említik.

Molnár István: Ezeket ki kell csapni az iskolából, de ez nem elég, nevelni is kell őket. Nézzük a dolog másik oldalát is. Őt embert teszünk ki, akik 300 diákot fertőznének meg demokráciellenes viselkedésükkel. Ha nem tanulnak tovább, még jó háziasszonyok lehetnek.

Ordas Katalin: 1948. december 14-én nem lehet nyilas indulót énekelni. A figyelmeztetéstől megijednek, de állásfoglalásukat nem változtatják meg. Nem nevelhetők, mert ezt a szellemet nem az iskolában tanulták. Félelemből elhallgatnának, de a hátunk mögött továbbra is szidnák a demokráciát.

Horváth Bendegúz: Zalaegerszegen is az iskolában csak két lányt kellett volna először kitenni, ennek a két lánynak az igazgatója sztrájkot idézett elő és miattuk a végén harminc lány bűnhődött.¹⁰² Nem akarjuk, hogy itt is ez következzen be.

A tanácsadó tanár sajnálattal bejelenti, hogy el kell mennie mert a dolgozók iskolájában órája van. Ezekkel a szavakkal búcsúzik: Csak arra kérem a vezetőséget, hogy bölcs, okos, igazságos és lelkiismeretes ítéletet hozzon.

A vezetőség határozata: egyhangúlag kizárásra javasolja az öt tanulót Magyarország összes középiskoláiból. ...

Utána Ordas Katalin városi titkár jegyzőkönyvi kivonatot diktált a vezetőség fegyelmi határozatáról. Az egész Diákönkormányzat, a városi vezetőséggel együtt aláírta. Utána Juhász Zsófia a jegyzőkönyvet a tanácsadó tanár után vitte a tanáriba aláírni, A tanácsadó tanár nem írta alá a jegyzőkönyvet azzal a megokolással, hogy szerinte Lipóczy Mária és Kerekes Ilona nem antidemokratikusak.¹⁰³ Ő ezen ítélethez nem járul hozzá.

Majd az egész vezetőség elvonult az igazgató lakására, a gyűlés határozatáról a jegyzőkönyvi kivonatot átadni.¹⁰⁴

Ordas Katalin szerint akkor Pető Máriával, Wágner Rózsával ő is jelen volt.

„Az igazgatónő átvette a határozati javaslatot és megígérte, hogy azt továbbítani fogja felettes hatóságához, azonban bizonyítékokat kívánt a tanulók ellen, azért kérte, hogy részletes jegyzőkönyvet adjunk át az ügyel kapcsolatban. Ezt a részletes jegyzőkönyvet másnap, vagy harmadnap át is adtuk, akkor megözü. Kerekesné akadékoskodott, és kijelentette, hogy jogilag nem megfelelő a jegyzőkönyv és ő is, meg Öllös Sarolta is az 1947-ben a diákönkormányzatokat szabályozó rendeleteket vette alapul. Ezt a jegyzőkönyvet sem fogadták el, és így új jegyzőkönyvet voltunk kénytelenek készíteni, és azt december 16-án adtuk át az igazgatónőnek.¹⁰⁵ Időközben azonban saját megnyugtatómra telefonon beszéltem Hollósy Gyula országos szervezési titkárral, aki megnyugtatót, hogy az eljárásunk és a felvett jegyzőkönyv jogilag is teljesen helyes volt, és az érvényben lévő rendeleteknek megfelelt.”¹⁰⁶

Vérbeli pedagógusokként – utóbb – Kerekesné és az igazgatónő azzal érveltek a számukra váratlan helyzetben választott eljárásuk mellett, hogy ők elsősorban pedagógiai eszközökkel nevelni és nem ebből a lehetőségéből kizárni kívánják tanítványaikat. Más vallásúakként megnyerni, s nem elidegeníteni kívánják őket.¹⁰⁷ A szankcionálást pedig csak az érintettek meghallgatása után, alapos bizonyítás eredményeként, s a fokozatosság elvének megfelelően tartják méltányosnak.¹⁰⁸ Emellett

¹⁰² Hamis hivatkozás. A Zalaegerszegen történekről lásd: Donáth 2025.

¹⁰³ Kerekes Ferencné osztályfőnökük volt, így jól ismerte őket.

¹⁰⁴ Jegyzőkönyv a kecskeméti képző diákönkormányzatának 1948. december 14-i üléséről. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 3.

¹⁰⁵ Forrásainkból nem világos: a rendelkezésünkre álló egyetlen jegyzőkönyv melyik a három közül. Részletessége alapján gyanítható, hogy az utolsó.

¹⁰⁶ Ordas Katalin 1949. január 19–20-i Sárközy vizsgálata során tett tanúvallomásából. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22–24.

¹⁰⁷ 1949. január 19-én Pető Mária, a képző diákszervezetének fegyelmi felelőse így emlékezett: „Özü. Kerekesné az 5 kizárásra javasolt lány ügyében igen sokat akadékoskodott, állandóan azt hangoztatta, hogy ezeket a tanulókat meg kellene nevelni és nem akart belenyugodni a diákönkormányzat határozatába...” Ordas Katalin Sárközy István vizsgálata során. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d.

¹⁰⁸ 1948. december 14-én „arról beszélünk, hogy a kizárásra javasolt növendékek ügyében kihallgatásokat kell még tartani és annak alapján kell a végleges javaslatot a tanári testület elé terjeszteni. A diákszövetség ugyanis Kerekesné véleménye szerint

nyilván nekik is szemet szűrt a jegyzőkönyv néhány igen sommás kirekesztő, fenyegető megállapítása. Ilyen lehetett, hogy aki nem dolgozik az elvileg önkéntes tagságon alapuló diákszövetségben, az a demokrácia ellensége, akit a társadalomnak is ki kell taszítania;¹⁰⁹ s hogy az is, aki őket védi, a népi demokrácia ellensége.¹¹⁰ Zavarhatta őket továbbá, hogy egy-egy talán meggondolatlan mondatért sújtottak volna 15-18 éves diákokat az ország összes iskoláiból való kizárással. Nyilván, az sem csak az ügy mai kutatójának tűnik fel, hogy e diákszövetségi vezetők, akik zömükben az általuk vádoltak kortársai és politikai riválisai voltak, elkötelezett ellenfeleikként (peres félként) maguknak vindikálták a vádló és az ítélőbíró szerepét is. Tették ezt akkor, amikor a kizárások kimondására csak a tantestület javaslatára a felettes tanügyi hatóságuk, a VKM bírt jogosultsággal.

Másnap, 1948. december 15-én Öllös Sarolta a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1360/1948. sz. rendeletére, mely az iskola és az egyház viszonyáról kért beszámolót, jelentette, hogy 1.

„Jancsó Imre rk. kat. vallástanár legutóbbi jelentésem óta nem tartja meg a vallástani órákat. Távolmaradását nem igazolta. Holléte felől érdeklődtem a plébániai hivatalban, de sem ott, sem ismerősei körében nem tudtak felvilágosítást adni elmaradásának az okairól. 2. Intézetünk növendékeinek egyes csoportjaiban az utóbbi időben nyugtalanságok merültek fel, amelyek a Mindszenty-ellenes tüntetéssel kapcsolatosan lettek nyilvánvalóvá. Az igazgatóság és a Diákszövetség külön-külön foglalkozott az ügy kivizsgálásával. A Diákszövetség f. 14-én este tartott iskolaügyi bizottsága az iskola 5 tanulóját, név szerint: Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczy Mária, Lipóczy Sára és Kerekes Ilona növendékeket antidemokratikus magatartásuk miatt az ország valamennyi középiskolájából való kizárással javasolja. Az e tárgyban lefolyt gyűlés jegyzőkönyvét nem kaptam meg, amint itt lesz nyomban felterjesztem. Szükségessé tartom, hogy az ügy kivizsgálására a Tankerületi Főigazgató Úr megbízottját kiküldeni szíveskedjék. A Diákszövetség kérésére tudattam a fentnevezett 5 tanulóval, hogy az ellenük indított fegyelmi eljárás ideje alatt az iskolát nem látogathatják.”¹¹¹

Spontán diáksztrájk a líceumi III. osztályban

A Mindszenty-ellenes városi diáktüntetés, az annak nevében felolvasott, majd elküldött levél felzaklatta az addig az angolkisasszonyok neveléséhez szokott, katolikus diáklányokat. Közülük a Jancsó Imrével legközelebbi kapcsolatban álló, rá hitbéli és erkölcsi tanácsadójukként, a Mária-kongregációjuk vezetőjeként tekintők számára sokkoló lehetett a lelkész–hitoktató december 8-i eltűnése, a hittanórák elmaradása. Többen tudtak arról, hogy Jancsót néhány hónappal korábban az

kissé elhamarkodta ezt a dolgot” – emlékezett Wágner Rózsa 1949. január 19-i meghallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 28–29.

¹⁰⁹ Különösen hangzott ez a követelés Kecskeméten, ahol akkor a diákszövetségi vezetők által képviselt értékrendet, politikai irányultságot képviselők elsöprő kisebbségben voltak a helyi társadalomban (is).

¹¹⁰ 1948. december 28-i kihallgatása során Kerekes Ferencné erről ezt válaszolta Sárközy István tanügyi titkár kérdésére: „szabályszerűtlennek láttam a december 14-i diákvezetőségi ülésnek az összehívását, hogy az összehívott fegyelmi gyűlés lett volna, arról nem volt tudomásom. Ezen a gyűlésen felhozott vádak alapján nem láttam tisztán a helyzetet, ezért az ügynek a megvizsgálását és a vádlottak kihallgatását tanácsoltam, amelynek alapján a legszigorúbb büntetést kértem. De a Diákszövetség a javaslatomat elvetette és meghozta határozatát. ... [N]em keltem a tanítványaimnak a védelmére, csak mert az öt lány ellen felhozott vádak egyáltalán nem voltak bizonyítékokkal alátámasztva, és súlyosságukat illetően különböző fokúak voltak, az igazság kiderítését szerettem volna kérni, ezért javasoltam az ügy megvizsgálását és a növendékek kihallgatását. A Diákszövetség szabályzatában részemre, mint tanácsadó tanárnak előírt pedagógiai alapelveket óhajtottam érvényesíteni, akartam tárgyilagos lenni. ... A fenti vádak alapján azt következtették az ott jelenlévők, hogy magam is antidemokratikus magatartású vagyok.” Jegyzőkönyv. MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.

¹¹¹ MNL BKML VIII. 83.Tk 1286/1948. sz.

ÁVO-n kihallgatták. Talán az sem maradt teljes titokban, hogy NÉKOSZ-os társaik tanúskodtak Jancsó iskolai megnyilatkozásairól az ávosoknak.

Molnár István emlékezete szerint, amikor

„a tüntetést követő napon Jancsó Imre lelkes nyomtalanul eltűnt, ... az iskolában egyesek (Tapodi Emese stb.) azt kezdték híresztelni, hogy a népi kollégisták vitették el, meg hogy az Államvédelmi Osztály vitette el megbilincselve. A dolognak utána érdeklődtünk, s kiderült, hogy az államvédelmi osztály sem ismeri, hogy hová és mikor távozott el Jancsó Imre.¹¹² Amikor ezt az értesülésünket közzétűk az osztályok növendékeivel, a lányok egy része valósággal fellázadt és szemünkre vetette, hogy hogyan merészeltünk ilyen híreket terjeszteni.”¹¹³

Molnár állítása szerint ebben a feszült légkörben került sor Bende Márta kihívó éneklésére december 14-én, s annak nyomán a diákszövetség 5 tanuló kizárására vonatkozó javaslatára, melynek hatására az igazgatónő a vizsgálat idejére iskolalátogatásukat felfüggesztette.

Erről a három harmadikos kitiltott lány osztálytársai is tudomást szereztek, s ennek kapcsán 1948. december 15–16-án a katolikus lányok között élénk eszmecsere folyt. Erre – a december 21-i kihallgatások során – az osztálytárs Verdon Kata úgy emlékezett, hogy

„a harmadik osztályban Balai Sári szólt, hogy ne jöjjenek iskolába, mert a többiek sem jönnek. Emlékszem arra, hogy Futó Anna azt mondta, hogy az öt lányon kívül még 15-öt kizárnak az iskolából. Ezután hangozott kijelentette az osztályban, hogy maholnap a reformátusok egyedül maradnak az osztályban.” Ugyanazon kihallgatáson Huszár Erzsébet közölte: „Futó Anna szerda délelőtti kijelentésére emlékszek..., hogy maholnap a reformátusok egyedül maradnak az osztályban.”¹¹⁴ Továbbá, hogy csütörtök de. a harmadik osztályban a hátsó padokban csoportosulás volt, ahol a sztrájkokról beszéltek. Legnagyobb hangja Balai Saroltának volt, aki kijelentette, hogy holnap nem jön iskolába. ... Futó Anna szerdán délelőtt többször ment a hátsó padokba Balaiékkal beszélni.”¹¹⁵

Ennek nyomán december 17-én pénteken és 18-án szombaton a III. osztály katolikus tanulóinak többsége nem jelent meg az iskolában.

A számunkra elérhető résztvevők – évtizedek múltán – erre különbözőképpen emlékeztek.

Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003. májusi levelében azt írta:

„Valóban volt sztrájk részünkről az eltávolított társaink miatt. Nem tudom, hogyan is gondoltuk, hogyan alakult így, de természetesnek vettük, hogy kiálljunk értük.” 2010-ben Lázár Zsuzsanna hozzátette: „Mi már a hivatalos jelentés előtt megtudtuk, hogy ez vár a társainkra, és mellettük tüntetve 2 napig nem jelentünk meg az iskolában.”

Vincze Jánosné Bende Margit is úgy tudta, hogy osztálytársaik miattuk sztrájkoltak.

Ám az egyik szervezőként megnevezett Moduna (Balai) Sarolta 2003-ban és 2024-ben is határozottan tagadta, hogy ő lett volna az akció kezdeményezője. Elmondta, hogy évtizedek múltán Deák Jenőné Futó Annától kérdezte:

¹¹² Azt, hogy 1948. december 8-án este lépett le letartóztatásuk elől Jancsó Imre, az ávos nyomozók jól tudták, de nem akarták a NÉKOSZ-os diákok orrára kötni, hogy a lelkes szökecskor túljárt az eszükön.

¹¹³ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. A Sárközy István által 1949. január 19–20-án felvett jegyzőkönyvben. 29–32.

¹¹⁴ Nem ismert, hogy Futó Anna honnan vette – falsnak bizonyult – információit. Lehet, hogy a Március Tizenötödike c. lap arra vonatkozó október 22-i sejtetéséből, hogy a klerikális növendékeket kirakják az állami iskolákból.

¹¹⁵ Jegyzőkönyvek a képző diáklklubjában 1948. december 21-én végzett kihallgatásokról. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 9–12.

„emlékszik-e miért sztrájkoltak? ... [aki] azt mondta erre: igen, mert ő volt a szervezője, és a Mindszenty ügy miatt maradtak otthon. Jót nevettünk, hogy 55 év után tudtam meg az igazságot.”

Ugyanakkor Moduna (Balai) Sarolta, aki évtizedek múltán szintén úgy vélte, hogy

„nem az 5-ök miatt sztrájkoltak”, hozzátette: „egy suttogó propagandában jelzett újabb Mindszenty-ellenes tüntetésen nem akartak részt venni.”

2003. május 16-i telefonbeszélgetés során Deák Jenőné Futó Anna számunkra is megerősítette, hogy *„ő kezdeményezte az otthonmaradást, Mindszentyvel való szolidaritásból, ám az újabb tüntetés készültéről nem tudott.”* Hozzátette, hogy *„nem tudja honnan jött, szerinte spontán volt az ötlet.”* Utóbbit látszik megerősíteni, hogy a decemberi–januári kihallgatások hosszú során sem tudták kiszedni a résztvevőkből, hogy ki szervezte a megmozdulást. 2024-ben Moduna (Balai) Sarolta nevetve jegyezte meg: a kihallgatók a résztvevők megátalkodottságának tulajdonították hallgatásukat, holott spontán akció révén egyszerűen nem tudták, hogy volt-e szervező, s azt sem, hogy ki volt az.

Természetesen már december 17-én feltűnt a nagyarányú hiányzás a III. osztályban, s ezt jelentették Öllös Saroltának. Visszaemlékezése szerint ő azt mondta, hogy várják meg a következő, szombati tanítási napot, hogy kiderüljön, miről is van szó.¹¹⁶ 18-án reggel megjelent az osztályban a korábbi két napot a gyakorlóiskolában töltött Molnár István, aki – saját szavai szerint – a helyzetet látva ismét magához ragadta a kezdeményezést:

„[M]egdöbbenve láttam, hogy kb. 25-en hiányoznak az osztálytársaim közül, akik mind az Angolkisasszonyok volt növendékei közé tartoztak. ... Azonnal jelentettem az esetet Vajda Valéria főtítkárnak és vele együtt lementünk az igazgatónőhöz. Az igazgatónő kijelentette, hogy ő is tud a dologról, de meggyőződésem szerint csak a mi fellépésünknek köszönhető, hogy utána feljött az osztályterembe és felszólította a tanulókat, hogy mindenki menjen el néhány hiányzóhoz és délután 4 órára rendelje be őket. ... Én csupán egy helyre mentem el, ott megállapítottam, hogy a növendék (Lapu Ilona) először nem is volt otthon, és csak második kísérletre találtam végre odahaza. Ő először azt mondta, hogy a foga fáj, cáfolatomra azután végre bevallotta, hogy a nagybátyjának (Kővágó János fülöpszállási lelkész) hétfőn, 20-án lesz a népbíróági tárgyalása, amelyen részt szeretne ő is venni, és hogy akkor a távolléte ne legyen feltűnő, már előzőleg két napot mulasztott. Ezt a kifogást sem fogadtam el, erre valóban megmondta, az igazat, hogy azért mulasztott, mert már szerdán délután elhatározták többen, hogy az eltávolított osztálytársnő-ik iránti szimpátia kifejezésére több napon távol fognak maradni az iskolából.

Délután az idézettek közül kb. 17-en jelentek meg. Öllös Sarolta igazgató egyenként sorra kérdezte, hogy miért nem voltak iskolában. A lányok különféle betegségekre hivatkoztak. Az utolsó háromnak azonban már nem jutott eszébe, és ezért sírva fakadtak és bevallották, hogy »sajnálták« a kizárt osztálytársaikat, s emiatt maradtak távol. Ekkor én előlépve megkértem az igazgatónőt, hogy a lányokat eskesse meg vallomásaik valódiságára vonatkozóan. Mire azok élénken tiltakoztak, és kijelentették, hogy csak akkor esküdnek, ha papjuk erre engedélyt ad nekik. Ekkor én elmondtam délelőtti tapasztalataimat, mire a lányok sorából Futó Anna kilépett, és mindnyájuk nevében kijelentette, hogy »ha egészségesek lettek volna, akkor sem jöttek volna iskolába, mert egyszerre dobban a szívük«, de ugyanakkor tiltakozott azellen, hogy ez a magtartásuk előre megtervezett lett volna.

Ezután Dudás Mária növendék lépett elő, aki viszont azt jelentette, hogy ő, ha nem lett volna beteg, eljött volna az iskolába. Öllös Sarolta ezután – menteni akarva a lányokat – megkérdezte tőlük, hogy »ugye hétfőn már jöttetek volna iskolába?« Mire azok igennel válaszoltak. ... [Mire] láthatóan meglegebben közölte velük: »elmehettek kislányaim«.

¹¹⁶ Öllös Sarolta hozzászólása Kecskemét Nemzeti Bizottságának 1948. december 27-i ülésének jegyzőkönyvében. MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B.

Azt, hogy a tanári testület mindenáron menteni akarta a kicsapásra ítélt 5 lányt, bizonyítja, hogy... 18-án délelőtt a folyosó egyik zugában özv. Kerekesné és Wágner Rózsa beszélgettek az esetről, s akkor.... Kerekesné a következőket mondta: »Nem baj, hogyha alá is írtátok a jegyzőkönyvet, most majd új jegyzőkönyvet fogunk felvenni és a korábbi meg fogjuk semmisíteni.«.¹¹⁷

Molnár István – Vajda Valériához, Pető Máriához és a diákszövetség városi vezetőségének akkor jelenlévő tagjaihoz hasonlóan – sértődötten vette tudomásul, hogy a tanári testület maga is kihallgatta az általuk kizárásra javasolt lányokat, s tanúként beidéztetett osztálytársaikat is, akiknek többsége részt vett a kétnapos diáksztrájkban, tehát az elmarasztaltakkal szolidárisnak mutatkozott.

A később erről nyilatkozó szemtanú tanárok egyöntetűen másképp látták a december 18-i és 20-i tanári értekezlet lefolyását.¹¹⁸ Az angolkisasszonyoktól az állami intézetbe került katolikus Gyönyör Tekla így emlékezett:

„December 18-án a tanári testület kihallgatta a vádlottakat. E tárgyaláson jelen voltak a Diákszövetség városi vezetősége részéről: Horváth Bendegúz, Sallai Zoltán, Schippert László. Meghallgatta a tanári testület az egyes vádpontok felolvasása után a vádlottakat, valamint a Diákszövetség részéről megnevezett tanúkat. A tanári testület gyűlését december 20-án de. 9-kor folytatta, melyen magáévá tette a Diákszövetség javaslatát,¹¹⁹ és a felvett jegyzőkönyvet a főigazgatósághoz továbbítani elhatározta. ... Az első kihallgatáson, melyen jelen voltam az igazgató főfelvilágosítására a vádlottak osztálytársai közül Kovács Ilona, Balai Sarolta és Papp Mária azt vallották, hogy az öt vádlott iránti sajnálatból nem jöttek iskolába. A többi növendék betegségre vagy családi okokra hivatkozott. Később Futó Anna kijelentette, hogyha nem lettek volna betegek, akkor társaik iránti sajnálatból ők sem jöttek volna iskolába. Dudás Margit azt vallotta, hogyha nem lett volna beteg, ő megjelent volna az iskolában.»¹²⁰

Diákszövetségi purifikátorok a sztrájkolók és „védelmezőik”: az igazgató főfelvilágosító és a tanácsadó tanár ellen

A tanári kar tárgyszerű és rendtartásszerű eljárásában a diákszövetség vezetőinek lejárátását látta, s a lányok felmentésére irányuló törekvést feltételezett Molnár Istvánhoz hasonlóan a tárgyaláson jelen volt Horváth Bendegúz, a városi diákszövetség titkárhelyettese¹²¹ is:

„A diákvezetőség és az iskolabizottság is úgy látta, hogy a tanári testületnek azon tagjai, akik a kihallgatást vezették (Öllös, Kerekesné és kisebb mértékben Pimper Erzsébet) menteni igyekeznek a vádlott növendékeket.... Ezeket a tapasztalatainkat és észrevételeinket [még aznap, december 18-án este – D. P.] közöltük az MDP egyik fontos tagjával és tőle tanácsot kértünk. Az illető alaposan ismeri Öllös Sarolta igazgatót. Tőle azt a tanácsot kaptuk, hogy forduljunk a Szakmaközi Bizottsághoz, és kérjük ott az ügy kivizsgálását.»¹²²

¹¹⁷ Emlékezett Molnár István 1949. január 19-i meghallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 29–32.

¹¹⁸ A december 18-i és 20-i tanári értekezletek jegyzőkönyve sajnos nem áll rendelkezésünkre, ezért a történeteket csak a résztvevők visszaemlékezéseiből próbáljuk rekonstruálni.

¹¹⁹ „A tanári testület december 18-i értekezletén részt vettem, ... az öt felelősségre vont diáklányt bűnösnek tartom, de legbűnösebbnek Bende Margitot, akinek a tanári testület előtt tanúsított magatartása is elképesztő volt” – nyilatkozta Kallós Elekné tanárnő 1949. január 19-i meghallgatásán. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 10–11.

¹²⁰ Gyönyör Tekla nyilatkozata 1948. december 28-i meghallgatása során. Ugyanakkor, ugyanott Horváth Jolán a III. osztály főnöke is így emlékezett. MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.

¹²¹ Ordas Katalin városi titkár néhány másik népi kollégista lánnyal együtt autóbaleset következményeként kórházban feküdt már december 18-án is, ezért helyettese képviselte a szervezet álláspontját.

¹²² Horváth Bendegúz 1949. január 18-i meghallgatásának jegyzőkönyvéből. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–9.

E vizsgálathoz december 19-én, vasárnap, a diákszövetség városi bizottságának titkársága és a képző diákbizottságának három tagja két dokumentummal készült. Az egyikben egyhangúan javasolták, hogy

„Magyarország összes középiskolájából zárják ki a 21 tagú diáksztrájk megszervezőjét és résztvevőit. A kivizsgálásra a kecskeméti szakszervezeti tanács titkárságát kérjük fel.”¹²³

A másikban az általuk „reakciónak” vélt és kizárásra javasolt 5 diáklány „védelmezői” ellen fordultak empátiát nem ismerő vehemenciájukkal:

„A Diákszövetség célkitűzései közé tartozik, hogy minden iskolában a demokratikus nevelést biztosítja és elősegíti. Ez a munka ellenállásba és akadályokba ütközik. A tanári kar egy része antidemokratikus és ezek passzív magatartásukkal és ellenállásukkal akadályozzák a Diákszövetség demokratikus átnevelő munkáját.

Az Állami Tanítónőképzőben a következő dolgok történtek. Az egész évben antidemokratikus magatartást tanúsító 5 tanulót az iskolai és a városi Diákszövetség vezetősége pozitív bizonyítékok alapján kizárásra javasolt. A javaslatról szóló jegyzőkönyvet átadtuk az Igazgatónőnek azzal, hogy azt továbbítsa az illetékes szakminisztériumnak. Az Igazgató egy állítólagos Gyalmos nevű miniszteri kiküldött¹²⁴ utasítására összehívta a tanári konferenciát.

Az egész konferenciának egyedüli célja volt a bűnösök tisztára mosása. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a tanári konferencián nemcsak a tanárok vettek részt, hanem felvonultatták a harmadik osztályt is és azokat a növendékeket, akik idők folyamán szintén bebizonyították jobboldali magatartásukat. Jellemző eset, hogy Öllös Sarolta igazgató a Mindszenty tüntetésekor a főtitkártól és a városi vezetőség tagjaitól írásbeli utasítás iránt érdeklődött, és az elmaradt órákért aggályoskodott. Ugyanakkor a sztrájkba lépő 21 lány 10 igazolatlan óráját nem jelentette azonnal a felettes hatóságoknak. Ellenben mikor mentőtanúknak behívta őket, az a hozzáfűzni valója volt, hogy reméli, hétfőn már jönnek iskolába, és nem egészen helyesen cselekedtek. Arra a kérdésre, hogy meddig folytatták volna a sztrájkot, nyíltan kijelentették a sztrájkolók, hogy addig, amíg öt társuknak az ügyét a tanári kar nem rendezi, nem jönnek iskolába. Erre kérdezte meg Sarolta néni, ugye jöttek volna már hétfőn iskolába? A lányok tévován felelték, igen, mert hallottak róla, hogy a tanári kar vizsgálja ki a dolgot.

Bende Margit kihallgatásakor az Igazgatónő részletesen kitért a zsidóügyre. Amikor Bende azt a kijelentést tette, hogy Magyarországon a zsidók jólétben vannak, míg mások nyomorognak, Sarolta néni [ezt] elismerte és azzal magyarázta, hogy ez azért van, mert a zsidók elhalt rokonaiktól örökölték a vagyont.

Kerekes Ferencné és Pimper Erzsébet¹²⁵ tanárok minden tekintélyüket latba vetették, hogy tisztára mossák a vádlottakat és azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a Diákszövetség vádjai koholtak, alaptalanok. A tanúkat pedig mint felelőtlen és egyéni bosszú által vezetett egyéneket tüntették fel.

Úgy látjuk, hogy a diákság tüntetése és reakciós magatartása mögött tanárok is állnak, ezért kérjük a Szakszervezeti Tanácsot, hogy tegye meg a lépéseket Öllös Sarolta és özv. Kerekes Ferencné leváltására és Pimper Erzsébet tanárnő kicserélésére vagy áthelyezésére.¹²⁶ Kérjük a Szakszervezeti Tanácsot, hogy a sztrájkolókkal kapcsolatban sürgősen hallgassák ki Futó Annát, Papp Máriát, Kovács Ilonát, Balai Sárát, Lapu Ilonát és Molnár Istvánt, hogy könnyebben kideríthessék ki volt a sztrájk elindítója.” (Aláírta: a képzős Vajda Valéria, Molnár István, Pető Mária és még 5 városi vezető.)¹²⁷

¹²³ A diákszövetség nagykecskeméti titkárságának javaslata. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 1.

¹²⁴ Dr. Gyalmos János miniszteri osztályfőnök és Janson Vilmos főigazgató véleményét kérte a Diákszövetséggel kapcsolatos eljárásról az igazgató. (Öllös Sarolta 1948. december 23-i 1348/1948. ig. számú jelentésében a főigazgatónak. MNL BKML VIII. 83. Tk 1348/1948. sz.)

¹²⁵ „A december 18-i fegyelmi tárgyaláson jelen voltam és az ott elhangzottak alapján a vád alá vont 5 tanuló közül 4-et határozottan bűnösnek tartok, 1 tanuló ügyében nem látom a vádat bizonyítottnak. A kihallgatásokat nem én vezettem, csupán néha olyan esetben szóltam közbe, mikor úgy láttam, hogy nagyon bonyolódik az ügy, és a kihallgatásokat akartam... tovább lendíteni” – emlékezett erre 1949. január 19-i meghallgatása során Pimper Erzsébet. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 11–14.

¹²⁶ Ez korántsem volt ritka a Diákszövetségben. 1948. november 27-én Kerek Gábor, a Diákszövetség országos elnöke Szávai Nándor VKM államtitkártól a csurgói kollégium „reakciós” igazgatójának leváltását kérte: „Macskássy Attila ... akadályozza a csurgói Diákszövetség működését. Reakciós gondolkodású és beállítottságú, eddig egyetlen pártba sem kérte felvételét. Akadályozza a NÉKOSZ kollégium létrehozását Csurgón. Kérjük ügyének kivizsgálását, és ennek megfelelően leváltását.” MNL OL XIX-I-1-1 3. d.

¹²⁷ A Diákszövetség nagykecskeméti bővített városi vezetőségének határozati javaslata a képzőben történekről MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 2.

Beadványokra a kommunista Zalai Sándor a Szakmaközi Bizottság titkára 19-én, vasárnap este 20 órára

„a szakszervezet hivatalos helyiségébe megidézte Öllös Sarolta igazgatót, özv. Kerekesné és Pimper Erzsébet tanárokat, az 5 kicsapott diáklányt és a 21 szimpátiatüntetőt közül egy nagyobb csoportot. A vizsgálatnál jelen voltak (Zalain kívül) a diákszövetség városi vezetőségének minden tagja, a tanítónőképző intézet iskolabizottságának főtitkára, szervezési és fegyelmi titkára. A meghívottak közül az igazgató és a tanárok, továbbá Futó Anna és Lapu Ilona növendékek jelentek meg. Ismertettem a meghívottak előtt a diákbizottság véleményét ... Ezután az érdekeltek is kifejtették saját álláspontjukat, amiből kb. kétórás vita keletkezett. Utána Zalai Sándor szakszervezeti titkár közölte velünk, hogy a Nemzeti Bizottság elé olyan javaslatot fog terjeszteni, hogy Öllös Sarolta igazgatót nyugdíjazásra, özv. Kerekes Ferencné pedig azonnali áthelyezésre kell javasolni a tanügyi hatóságoknak.”¹²⁸

Öllös Saroltát és a tanárnőket Zalai vélhetően nem tájékoztatta a rájuk vonatkozó javaslatáról, velük csak annyit közölhetett, hogy a tanítónőképzőben történtek ügyét a Nemzeti Bizottság elé terjeszti.

Erre még aznap késő este Öllös Sarolta – azt demonstrálandó, hogy hamis az ellene és a tanári kar ellen felhozott vád, mely szerint felmenteni kívánták a vádolt 5 tanulót – maga is levelet írt a kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz:

„A kecskeméti állami tanítónőképző-intézet és leánylíceum növendékei közül a városi Diákszövetség vezetősége öt tanulónak, név szerint Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczy Mária, Lipóczy Sára, Kerekes Ilona, az ország valamennyi iskoláiból való kizárására tett javaslatot. Az igazgató a Diákszövetség javaslatát nyomban jelentette a tankerületi főigazgatóságnak és kérte, hogy küldjön ki valakit az ügy kivizsgálására. Mindeddig nem jött senki. A tanári kar december 18-án, szombaton megvizsgálta az ügyet, amelyről kiderült, hogy nagyrészen súlyos politikai természetű s forrásai iskolán kívül eső területre nyúlnak. A tanári testület súlyosan elítéli a vádlottakat, egyetért a határozatra vonatkozóan a Diákszövetség javaslatával. Mielőtt azonban a VKM-be felküldené az öt tanuló fegyelmi ügyében a határozatot, ismertetni óhajtaná azt a Nemzeti Bizottsággal. Először a vádak politikai természete miatt, másodsor azért, mert az intézet felettes hatóságától tanácsot kapott arra nézve, hogy az iskola fontosabb és nagyobb jelentőségű ügyekben keressen kapcsolatot a helybeli demokratikus szervekkel. Nagyon kérem, hogy az ügy sürgősségére való tekintettel, már a holnapi napon felvehessük a kapcsolatot.”¹²⁹

A tanítónőképzőben történtek a kecskeméti Nemzeti Bizottság előtt és a helyi sajtóban

A *Kecskeméti Lapok* 1948. december 19-i számában tudósított az ötök kizárására vonatkozó javaslatról:

„A Bethlen Kata Állami Tanítónőképző diákönkormányzata javaslatára a kecskeméti Diákszövetség az Állami Tanítónőképző öt növendékét: Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczy Margit harmadikosztályos tanulókat, Lipóczy Sára és Kerekes Ilona másodosztályos tanulókat kizárta. A kizárás indokolása, hogy az öt tanuló az iskolán belül nyíltan demokráciellenes magatartást tanúsított és több esetben fasiszta szölamokat hangoztatott.”¹³⁰

Ezzel a tanítónőképző ügye a szélesebb városi nyilvánosság elé került.

¹²⁸ Emlékezett Horváth Bendegúz városi titkárhelyettes 1949. január 18-i meghallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–9.

¹²⁹ Öllös Sarolta íg. Kecskemét város Nemzeti Bizottságához a fegyelmi ügy kapcsán kapcsolatot kér. MNL BKML VIII. 83. Tk 1330/1948. sz.

¹³⁰ Kizárások, 1948. 2.

Vélhetően e cikknek is szerepe lehetett abban, hogy Zalai Sándor és Öllös Sarolta kezdeményezései nyomán a Nemzeti Bizottság már másnap, 1948. december 20-án foglalkozott e kérdéssel. Az akkori jegyzőkönyv nem áll rendelkezésünkre. Szabó Bence forrásgazdag tanulmányában ismertetett, idézett két véleményt az ülésről, mely érzékeltetheti számunkra, hogy milyen hangulatban közelítettek a témához.

„A tanítóképző növendékeinek nagy hányada ... földbirtokos, keresztény családok leányaiból tevődött ki. Többek a szerzetesi iskolák felszámolását követően, az angolkisasszonyok intézetéből kerültek ide. A »növendékek 50%-a az apácák által nevelt ... és nem vitás, hogy más szellemben voltak nevelve« – vélekedett Kovács László kecskeméti nemzeti bizottsági tag, melyhez Koltai Vilmos, az államvédelmi osztály vezetője hozzátette: az »Iskolák államosítása után a Bethlen Kata leánygimnáziumban, ahol ma is az iskolában 75%-a jobboldali kiváltságos emberek gyerekei járnak, kiéleződött az osztályharc.«.”¹³¹

Öllös Sarolta és Pimper Erzsébet parasztpártiak lévén, az NPP városi titkára felvetette, hogy nem a parasztpárt elleni hajszáról van szó? A nemzeti bizottság tagja Kecskés József az ülésen megjegyezte: „nem forog-e fenn az, hogy ilyen igazgatónőt – mármint parasztpártit – ki kell nyírni.”¹³² Erre egy pártközi megállapodás alapján¹³³ albizottságot küldtek ki a képzőbe az ott történtek kivizsgálására.

Közben december 20–22-én a Diákszövetség tanárok bevonásával folytatta a diáksztrájkban részt vett 21 diák kihallgatását, melynek során – eredménytelenül – a kezdeményezőket próbálták azonosítani. Ezt követően egyelőre csak belső használatra 2 vagy 4 diák kizárását/megbüntetését tartották indokoltnak, de a végleges határozat meghozatalát a téli szünet utáni időre, Ordas Katalin és ugyancsak sérült nékoszos társai felgyógyulásának idejére halasztották.¹³⁴

Ám nemcsak a diákszövetségi funkcionáriusok nyomoztak a tanítónőképző ügyében, hanem a velük akkoriban szoros munkakapcsolatban álló államvédelmi osztály munkatársai is. Bizonyára a Nemzeti Bizottság december 20-i ülése nyomán léptek akcióba: kizárólag az igazgatónővel rossz viszonyban lévő özv. Árva Józsefné, a Lorántffy Zsuzsanna Kollégium igazgatónője és nékoszos, valamint diákszövetségi források alapján lesújtó környezettanulmányt készítettek Öllös Saroltáról.¹³⁵ Ennek is jelentős hatása lehetett a Nemzeti Bizottság december 27-i állásfoglalására. (Tartalmát alább ismertetjük.)

Előbb olvasóink figyelmébe kell ajánlanunk az egyre szorultabb helyzetbe került Öllös igazgató 1948. december 23-i jelentését a tankerületi főigazgatóhoz:

„A Diákszövetség javaslatot nyújtott át az igazgatónak öt tanulóknak az iskolából való kitiltására, és kérte, nyomban terjesszem fel a felettes hatósághoz (Miniszter Úrhoz) e javaslatot az öt lánynak az ország va-

¹³¹ Ismertette, idézte: Szabó, 2010. 319.

¹³² Idézte: Szabó, 2010. 368.

¹³³ MNL BKML XXXV. 43. 20. ő. e. A kecskeméti pártbizottság jelentésében a december óról. 4.

¹³⁴ Lásd erről az 1949. január 21-i tanári értekezletről alább közöltek. MNL BKML VIII. 83. 1949. január 18-án Horváth Bendegúz így nyilatkozott erről: „A diákvezetőség ... december 20., 21., 22-én kihallgatta a szimpátiasztrájkban résztvevő 21 diáklányt. Ott olyan határozatot hozott, hogy közülük csupán kettőnek az eltávolítását fogja javasolni..., a többinek pedig különböző kisebb fokú fegyelmi büntetések kiszabását határozza el. ... erre csak január 16-án este tartott ülésen került sor.” MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–9.

¹³⁵ A kecskeméti ÁVO-n 1948. december 21-én készült környezettanulmány Öllös Saroltáról. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 8.

lamennyi középiskolájából való kizárására. Első percben láttam az ügy súlyos és bonyolult voltát, ezért kértem a Főigazgató Urat, hogy küldjön ki valakit az ügy kivizsgálására.

Időközben kedvező alkalmam nyílt arra, hogy e kérdésben személyesen beszélhessek dr. Gyalmos János miniszteri osztályfőnök úrral és Janson [Vilmos] főigazgató úrral, akiktől tájékoztatást kértem a tanárikar és a Diákszövetség együttműködésére vonatkozóan. Megerősítettek elgondolásomban, hogy először a tantestület foglalkozzék az ügygel. Meg is cselekedtük, de a diákszövetségi tagokban bizalmatlanságot keltett, annyira, hogy fellebbeztek a helyben lakó Zalai Sándor úrhoz, a Szabad Szakszervezet megyei titkárához, aki maga elé rendelte a tanárikar 3 tagját, a diákszövetségi képviselőket és a fegyelmi gyűlésre vonatkozó beadvány alapján vizsgálatot tartott. A kérdés egyre bonyolódott és nehezedett. Jelentést tettem a kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz, 20-án pedig telefonon kerestem a Főigazgatóságot. Sárközy titkár úrral sikerült beszélnem, akivel abban állapodtunk meg, hogy felterjesztem az iratokat. Ezt karácsony előtt nem tehetem, mert a jegyzőkönyvek egy része a Nemzeti Bizottságnál van, továbbá azért sem, mert újabb fegyelmi vétségek (a kitiltottakkal való szolidaritás) ténye merült fel. Ebben az ügyben még folyik a Diákszövetség vizsgálata. Ez alkalommal a tanárikar és a magam nevében tisztelettel kérem a Főigazgató Urat, hogy a vádak természete miatt, az ügy kivizsgálását az ünnep után nyomban elrendelni szíveskedjék.¹³⁶

Az igazgatónő sokáig figyelmen kívül hagyott kérését nyomatékosította a kommunista Kecskemét c. lap 1948. december 25-i, karácsonyi számának 1–2. oldalain megjelent *Mi történt a »Bethlen Kata« tanítónőképző III. osztályában? A lányok egy részét megfertőzte a kerekegyházi rémhírközpont, majd Jancsó Imre katolikus hitoktató és az eredmény: 26 kicsapás az ország összes iskoláiból* című cikk megjelenése. Az ÁVO és a Diákszövetség forrásaiból származó tartalma:

„...Az ügy előzményei régebbi keletűek és visszanyúlnak Kerekegyházára. Itt működött az a rémhírközpont, melynek Vári plébános volt a vezetője és amely néhány diáklány bekapcsolásával a rémhírekkel ellátta Kecskemétet is. Amikor a kerekegyházi rémhírközpontot leleplezték és felszámolták, annak szerepét Jancsó Imre kecskeméti hitoktató lelkesítette át.

A Bethlen Kata tanítónőképzőt vette célba, ahol vegyesen tanultak a reformátusok és az Angolkisasszonyok volt növendékei. Jancsó atya az utóbbiak beszerzésére tért rá. Amint nem tudott az iskolában elvégezni, elvégezte a paróchián. Éjszakánként idején lakására rendelte a lányokat, akiket konkrét utasításokkal látott el.¹³⁷ Így született meg az a kb. 390 népi demokráciát és vezetőit gyalázó röpcédula, melyekkel elárastották a várost.¹³⁸

A rendőrség figyelmeztette Jancsót, hagyjon fel mesterkedéseivel. A hitoktató azonban a figyelmeztetésben nem jóindulatot látott, ami tulajdonképpen volt, hanem a demokrácia gyengeségét látta és tovább folytatta lelkiismeretlen, aljas és bűnös szervezkedését. Az iskolában valóságos »osztályharcot« szervezett. A demokratikus ifjúsági egyesületektől eltiltotta és elriasztotta a katolikus növendékeket, gyanús szándékú egyesületekbe szervezte be őket.¹³⁹ Amikor a városban a Szabad Nép agitáció folyt, amiben az iskolák növendékei természetesen nem vettek részt, a lányokat Új Ember agitációra küldötte.

Odáig fejlődött, már a dolog, hogy a lányok már nem akartak egymás mellett ülni a padokban, Jancsó egymás ellenségévé nevelte őket. Ilyen körülmények között érkezett el december 9-e, [7-e – D. P.] amikor a diákság önkéntes elhatározásból tüntető felvonulást rendezett Mindszenty ellen. A tüntetéshez csatlakozott az egész III. osztály is,¹⁴⁰ kivéve öt lányt, akik kijelentették, hogy nem hajlandók a tüntetésben részt venni (ez is bizonyítja a hatalmas arányú megmozdulás önkéntes jellegét) és bent maradnak a tانتetemben. Itt várta meg a tüntetés végét Jancsó atya is. Amikor a lányok visszajöttek a tüntetésből, látták, hogy a táblára fel van írva: »Éljen Mindszenty!« Egy katolikus kislány nyomban letörölte a provokáló

¹³⁶ Öllös Sarolta 1948. december 23-i 1348/1948. ig. sz. jelentése a főigazgatónak. MNL BKML VIII. 83. Tk 1348/1948. sz.

¹³⁷ Ennek forrása Horváth Bendegúz lehetett. 1949. januári kihallgatása során utalt erre is. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–9. Moduna (Balai) Sarolta 2024-ben említette, hogy – természetesen nem éjszaka – de valóban többször jártak a lelkesítő tanári szerepében megingathatatlan Jancsó Imre lakásán.

¹³⁸ Jancsó Imre tagadta, hogy a röpcédulázáshoz bármi köze lett volna. A kongregáció legalitását féltve tanítványait óvta az ilyen akcióktól. Zárdaügnői jelentés, lehallgatás? Ugyanerről, Jancsó aktáiban. ÁBT L V-141190/1. 28–32.

¹³⁹ Erről semmilyen forrás sem áll rendelkezésünkre. Lehet, hogy légből kapott rágalmas volt.

¹⁴⁰ Többségük a tüntetés idején valóban elhagyta az iskolát. A tüntetésen való részvétel helyett sokan mellékutcákba bújtak, s csak az onnan visszatérőkhöz csatlakozva tértek vissza a képzőbe.

feliratot, mire Jancsó, különös formában értelmezve a szabadságjogokat, igen keményen megkorholta.¹⁴¹ A tüntetésben résztvevőket azonban; még más meglepetések is fogadták. Az ifjúsági újság, a Március 15 [faliújságja – D. P.] tele volt firkálva: Pizkos kommunista és egyéb becstelenségekkel.¹⁴² Bende Margit, aki Jancsó látható főmegbízottja volt az iskolában,¹⁴³ nyilas dalokat énekelt: Éljen Szálasi meg a Hitler, üssük a zsidókat bikacsókkal!

Jancsó atya rendkívül mozgékony volt ezekben az órákban. Jóllehet csak két hittanórája volt, mégis állandóan az intézetben tartózkodott – ezt tette máskor is – és óraszünetekben magához gyűjtötte az angol-kisasszonyok volt növendékeit. Ekkor tárgyalták meg a várható fejleményeket és ekkor adott Jancsó utasításokat. Így állapodtak meg abban, mit tesznek, ha kicsapásokra kerül a sor és ha Jancsót valami baj érné.¹⁴⁴ Így született meg már másnap az a rémhír, hogy Jancsót a rendőrség elvitte, jóllehet egyszerűen megszökött a paróchiáról, ahova ma sem tért még vissza. December 15-én [14-én – D. P.] összeült a Diákszövetség, amely alaposan, töviről-hegyire kivizsgálta az ügyet és meghozta szigorú, de mindenben igazságos ítéletét: Bende Margit és öt társa [és négy társa – D. P.] nem méltó arra, hogy a demokrácia iskoláiban tanulhasson. Kicsapták az öt diáklányt Magyarország összes iskoláiból.

Bár az iskola növendékeinek túlnyomó nagy része várta és helyeselte ezt az ítéletet,¹⁴⁵ a III. osztály egyes diáklányai tovább szították a tüzet a szökevény Jancsó atya szellemében és az előzetes megbeszélések alapján. Amikor az egyiktől megkérdezték, tudod-e, mi a demokrácia, így felelt kérkedve: Torkig vagyok vele, utálom ezt a rendszert! A másik pedig, aki pedig jó rajzoló, ezt hirdette: Nem veszek részt az iskola munkájában,¹⁴⁶ mert tudom, hogy munkámmal a demokráciát erősíteném, ennek pedig ellensége vagyok! Nyíltan izgatott a harmadik a színházban műsorra tűzött Fösvény ellen: Ne nézzétek meg, inkább egy szerelmes angol filmet a moziban.

Bende Margit, akiről kiderült, hogy Barankovics-párti képviselőnek a lánya,¹⁴⁷ a legeszeveszettebben izgatott: Nem lesz ez így mindig, mert jönnek az amerikaiak... December 17-én a III. osztály 58 tanulója közül nem jött be az iskolába 32 lány. Mindössze 26-an voltak a padokban. Ez a jelenet másnap megismétlődött. A diákok maguk elhatározták,¹⁴⁸ mivel, gyanússá vált a dolog, hogy megnézik a lakásukon a »betegeket«. A legtöbbet azonban nem találták otthon, mindössze tizenegyről lehetett megállapítani, hogy valóban beteg. Nem volt kétséges: 21 lány sztrájkot kezdett. Szombaton délután végre az igazgatónő berendelte őket és volt köztük néhány becsületesebb, aki mindjárt kijelentette, hogy mindaddig sztrájkolni akartak, amíg öt kicsapott társukat nem veszik vissza az iskolába.

Vasárnap egész nap iskolai nyomozás folyt, ebbe belekapcsolódott a Nemzeti Bizottság és a Pedagógusok Szakszervezete is és hétfőn összeült a tanári konferencia, mely döntött: mind a 21 sztrájkoló diáklányt kizárta az intézetből.¹⁴⁹ Most már rend és nyugatom van az intézetben, simán, nyugodtan folyik a tanítás és a tanulás.

Ez történt a Bethlen Kata tanítónőképző III. osztályában. Az ügy, mint már jelentettük, a Nemzeti Bizottságot is foglalkoztatta, mely megállapította a megtett intézkedések feltétlen szükségességét, de megállapította azt is, hogy a kötelező éberség elmulasztásáért, az időközi kellő intézkedések elmulasztásáért súlyos felelősség terheli az igazgatónőt és két tanárnőt is. Az ő ügyükben sem késhet sokáig a döntés.¹⁵⁰

Másnap, december 26-án, az ily módon immár nyilvánosan is üldözötté vált igazgatónő megpróbált előre menekülni. Sietve elküldte a tanári kar külső nyomás alatt született határozatát a tankerületi főigazgatóságra:

¹⁴¹ Jancsó Imre szerint nem a letörléseért, hanem a felirat feljelentéséért korholta a diáklányt, illetve a feliratok miatt őt támadó diákbizottsági vezetőt. Zárdaügnöki jelentés, lehallgatás? Ugyanerről, Jancsó aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28–32.

¹⁴² Ez már korábban történt, s csak egy felirat volt, az is átfirkálva a plakáton.

¹⁴³ Erre vonatkozó forrással nem rendelkezünk.

¹⁴⁴ Erre vonatkozó forrással sem rendelkezünk.

¹⁴⁵ Légből kapott állítás.

¹⁴⁶ Nem az iskola, a Diákszövetség munkájában nem kívánt egy-két diák részt venni.

¹⁴⁷ 1949. január 20-i meghallgatása során Öllös Sarolta közölte: „Nyilas dalokat nem énekeltek. Egy növendék énekelt dúdolva a tanúvallomás szerint. A politikai vezetők ócsárló kifigurázása egy növendék részéről fordult elő, kinek az apja Barankovics-párti képviselőjelölt volt. Ezek is a legutóbbi időben.” MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8–41.

¹⁴⁸ Valójában Öllös Sarolta küldte el osztálytársaikat egy aznap délutáni tanári értekezletre invitáló levéllel.

¹⁴⁹ December 20-án még nem határoztak a 21 sztrájkoló ügyében.

¹⁵⁰ Mi történt, 1948. 1-2.

„kérem, hogy a kecskeméti áll. tanítónőképző és leánylíceum öt növendékének az ország valamennyi középiskolájából való kizárására a VKM úrnak előterjesztést tenni szíveskedjék:

A növendékek neve és adatai: Bende Margit, 1930. büntetése nem volt, Lipóczi Mária, 1930. büntetése nem volt, Tapodi Emese, 1932. büntetése nem volt, Lipóczi Sára, 1931. büntetése nem volt, Kerekes Ilo-
na 1931. büntetése nem volt.

A kizárás oka: antidemokratikus magatartásuk, amelyről a tanári kar a tárgyalás folyamán meggyőződött. A fegyelmi ítélet: kizárás az ország valamennyi középiskolájából. IX. fok. ... A részletes tárgyalás jegyzőkönyvét nem áll módomban csatolni, mert azt a helybeli Nemzeti Bizottságtól nem kaptam vissza, éppen azt a részt nem, amely a tanúvallomásokat tartalmazta.”¹⁵¹

Nem is kaphatta még vissza, hiszen a Nemzeti Bizottság másnap, 1948. december 27-én hallgatta meg a korábban kiküldött albizottsága javaslatát, és fogadta el határozatát. Arra az ülésre – miheztartás végett – meghívta a város összes középiskolájának igazgatóját. Még távollétükben a bizottság tagjai összegezték véleményüket.

Zalai Sándor: „Tudomásom szerint a diákönkormányzat határozott a Bethlen Kata Tanítónőképző Intézetben szervezett terror [?] résztvevői felett és azt javaslom, hogy hagyjuk helyben ezen határozatot. Javasolom a Nemzeti Bizottságnak, hogy a diákönkormányzat által hozott javaslat szerint 5 lány után a 21-et is csapják ki, de a Diákszövetség vizsgálja felül, s szociális szempontokat figyelembe véve döntsön.

Fehér István tudomása szerint a terror [?] és a szervezkedés előkészítője és irányítója 7-8 leány volt.

Zalai Sándor: Ismét javasolja, hogy a Diákszövetség csapja ki a 7-8 leányt. A bűnösöket büntessék, aki nem bűnös, azt ne bántsák. Öllös Saroltára nézve tekintettel, hogy hónapokon keresztül nem jelentett, hiszen már előzőleg március 15-én telefirikálták a padokat piszkos kommunista ellenes jelszavakkal, mindez nem jelentette... Oda egy erőskezü igazgató kell, nekünk garancia legyen, hogy ilyen a jövőben ne forduljon elő. Kerekesnére vonatkozóan azt a javaslatot terjeszti elő ..., hogy helyezzessék el Kecskemétről...

Kecskés József bizottsági tag: ...Az albizottság lefolytatta nyomozási munkáját és úgy látja jónak, hogy az igazgatónőt..., Öllös Saroltát el kell távolítani az iskola éléről. Nem megfelelő egy iskola vezetésére, demokratikus szellemben nem tud nevelni. Nem vétett ugyan kimondottan, nem lehet azt megállapítani, hogy ő volt a kezdeményező, de mulasztás terheli. És így nem látni azt, hogy őre volna az iskolában a demokráciának. Kerekesnére vonatkozóan... úgy látta az albizottság, hogy el kell helyezni más helyre.”

Az igazgatók behívása után Dugár Sándor felszólalása elején lényegében megismételte a Kecskemét c. lapban két nappal korábban közölt vádakat, majd így folytatta:

„A Nemzeti Bizottság arra az elhatározásra jutott, ha tovább is így megy, annyira elfajulhat az ifjúság részéről ez a bizonyos ellen-állásfoglalás, hogy a Nemzeti Bizottságnak ebben az ügyben cselekedni kell. ... [A] Nemzeti Bizottság kinyilvánítja azt a határozatát, hogy felelőssé teszi az iskolák igazgatóit és a vezetőit azért, ami az iskolában történik, továbbá azt, hogy mint a tanári testület hivatalos főnökei kényszerítsék, vagy készítsék a tanári testület minden egyes tagját arra, hogy a Diákszövetség munkájában cselekvően vegyenek részt, és közös erővel térjenek ki a mai fontos politikai eseményekre és legyenek mindenben segítségére a diákönkormányzatnak. Reméli a Nemzeti Bizottság, hogy a többi iskolában nem ismétlődik meg ez az esemény, amikor is súlyos ítéletet kellett hozni, hogy az 5 kizárt tanulón kívül 21 tanulónak a személyét is felül fogja vizsgálni és kizárási javaslatát fogja javasolni az intézetből.

Zalai Sándor: Én ... azt tapasztaltam, és a legsúlyosabbnak találom, hogy nem történt semmiféle olyan intézkedés, amely megelőzte volna az ilyen cselekedeteket, amikor még fasiszta indulóktól sem riadtak vissza. Ha a legelső alkalommal szigorú vizsgálatot indítottak volna a tettesek ellen, ha a demokráciaellenes plakátok, feliratok firkálójánál azonnal történik intézkedés, nem fajultak volna idáig az események. Én arra kérem a megjelenteket, hogy igyekezzenek megelőzni a bajt, részben a neveléssel, részben pedig, ha valahol valami felüti a fejét szigorúan. Mint ahogy mi is fogunk cselekedni azok ellen, akik súlyosan vétkeztek, ne elégedjünk meg, hogy kicsapjuk őket, hanem rendőri vizsgálatot is kérünk ellene, hogy ne a 18 éves lányokat állítsunk oda bűnösnek esetleg 30–40 évesek helyett, akik az irányítók és a

¹⁵¹ Öllös Sarolta ig. a tankerületi főigazgatónak Tk 1357/1948. sz. alatt felterjesztette – a diákszövetség javaslata alapján – a tanári kar határozatát 5 növendéknek az ország valamennyi középiskolájából való kizárására. MNL BKML VIII. 83. 1357/1948.

felbujtók. Ha el akarjuk kerülni ezeket a dolgokat, akkor meg kell előzni és legszigorúbban járjanak el azok ellen, aki a demokrácia elleni viselkedésükkel érdekessé akarják tenni magukat.

Fehér István: ... [M]eggyőződése, hogy más iskolában is vannak ilyen történetek. Amikor a Mindszenty ellenes tüntetés volt több iskolában is maradtak bent növendékek és alig ment ki néhány tanár velük és az is előfordult, hogy éppen a tanár hívta fel a figyelmet, hogy menjenek haza ne csatlakozzanak a tüntetőkhöz. Így történt meg hogy a növendékek egy része hazament, egy része kiment a diákokkal tüntetni, egy része pedig ottmaradt az iskolában. Pontos értesítést kaptunk, hogy általában nem vállaltak szolidaritást a tanárok a növendékekkel és bent maradtak az iskolában. Mi éppen ebből indultunk ki, hogy ez állapot nem mehet tovább. Nagyon furcsának találjuk és telnek a hetek és hónapok halmozódnak egymás után az események és nem kapunk az iskolák igazgatóitól jelentést. Nagyon fontos funkcióban vannak és kellene, hogy ilyen értelemben meglenne a kapcsolat a Nemzeti Bizottság és az iskolák igazgatói között. Ha észreveszik, hogy az iskolában olyan tünetek vannak, amelyek demokráciaellenesek a diákok részéről kellene, hogy az igazgató, ha a demokrácia mellett foglalt állást, nekünk számolna be. Minden igazgató pártba tartozik. Így számoljon be a saját pártjának a demokráciaellenes eseményekről, vagy számoljon be a Nemzeti Bizottságnak. Pártok nem tudják, hogy demokráciaellenes dolgok folynak az iskolákban. Kiértékelhetjük és megállapíthatjuk, hogy mind a 3 pártban van komoly hiba, hogy a párt tagjai nem számolnak be, feltétlen a Nemzeti Bizottság elé kell hozni és most is megállapodtunk, hogy idehívjuk az iskolák vezetőit és itt arra szeretnénk felhívni a figyelmet, ami ilyen értelmű utolsó figyelmeztetés lenne, hogy minden egyes személy a pártjával szoros kapcsolatot teremtsen, továbbá a Nemzeti Bizottsággal, hogy ne forduljon elő, hogy diákokat kelljen kicsapni. Ha hamarabb bekapcsolódtunk volna az ügybe, nem kellett volna diákokat kicsapni és tanárokat eltávolítani.”

A hozzászólásra való felszólítás után elsőként Öllös Sarolta kért szót:

„Én a tankerületi főigazgatóságnál jelentést tettem és személyesen is eljártam. Az a növendékcsoport, akik Jancsó mellett voltak, ott bajok voltak. Jancsó plébánost magát is behívtam és figyelmeztettem, hogy óvakodjék minden olyan munkától, amely a növendékek munkáját megakasztja. Legutóbbi alkalommal azt mondtam Jancsónak, hogy nem engedem a Czollner téri templomba a növendékeket, mert az messze van, és ezután történt a tüntetés. Én az osztállyal is foglalkoztam. Nem úgy áll egészen a helyzet, hogy a tanári kar nem tudott a nyomozásról. Amikor a diákönkormányzat hozzánk jött, azt mondtam, nagyon örülök és most együtt tudjuk elintézni az ügyet. Ez volt a tanári kar elgondolása is, mert hiszen szűk tanári körben az eltávolítás mellett döntöttünk és a 4 lánynak az ügye¹⁵² is tudott dolog volt. Az iskola megtette a jelentését, lehet azonban, hogy ilyen nagy nyugtalansággal szemben, amely Jancsó eltűnésével merült fel, kevés volt, de tett az iskola lépéseket és semmiesetre sem nézte el, hanem nagyon is rosszállotta ezeket a kérdéseket. Amikor pedig a tüntetés volt, nem tartózkodtak az iskolában a növendékek. A tanárok pedig azért nem jelenhettek meg, mert tantervkülönbözeti vizsgálat volt, amelyet budapesti kiküldött vezetett. Én magam jártam végig az osztályokat, bent az iskolában nem volt senki. Jancsó azután nem tartózkodott az iskolában, elment. Akik bent maradtak, betegek voltak, azokat le is küldtem a betegszobába. Csak egy osztály maradt ott véletlenül, akik nem kapták meg az értesítést, mert távollévő épületben voltak énekórán. Az alatt, amíg a tüntetés volt, ez a növendékcsoport nem tartózkodott az iskolában. Tisztelettel kérem ennek az ügynek, a tanári kar nevében is, kivizsgálását, és így egészében látná a bizottság és világosan, hogy a tanári kar nem volt elnéző, vagy hanyagoló ezen a téren. Lehet, hogy nagyobb erő kellett volna a dolgokhoz. Az pl., hogy a rendőrségen voltak, véletlenül jutott tudomásomra, viszont amikor a növendékek nem jöttek iskolába, azt mondtam, várjuk meg a második napot, akkor derült ki, hogy mit akarnak. És másnap én küldtem a növendékeket, hogy menjetek és nézzétek meg, hogy miért nem jöttek iskolába.”

Ezt követően a többi igazgató beszélt. Majd ismét Zalai Sándor szólt hozzá:

„nem tartottak kapcsolatot a Nemzeti Bizottsággal és a saját pártjukkal sem, sőt akkor sem tartották fenn a kapcsolatot, amikor Zalai bizottsági tag kérte erre a Bethlen Kata tanítónőképző tanári karát, hogy ezáltal közelebb hozzák a szálakat és hogy megbeszéljék a kérdéseket. Ezen felkérés, illetve figyelmeztetés a nyár folyamán történt, de úgy látszik tőlem nagyon félhettek... és figyelmeztettek, hogy ne is álljanak

¹⁵² Vélhetően a kicsapottakkal való együttérzésüket nyíltan vállaló négy tanulóra utalt az igazgatónő.

szóba; hogy le fogom internáltatni, holott én senkit sem internáltattam le Kecskeméten. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a kapcsolatot nem tartják fenn, bár a pártunkba beléptek, hogy fedőszervük legyen a párt, de ők nem a demokrácia szellemében jártak el, tisztelet az egész kevés kivételnek, nem is tartják velünk a kapcsolatot, csak akkor, amikor olyan dolog történik, hogy a párt álljon ki mellettük, diákokért, vagy a tanárokért. Viszont abban, hogy az igazgató úrnő és a tanárnők nem voltak okai a bekövetkezett eseményeknek, csupán negatívumot lehet megállapítani. Szerintem, ha tettek volna intézkedéseket két hónappal ezelőtt nem történt volna meg a szervezkedés.”

Erre Öllös Sarolta közölte, hogy

„nevelő vonalon akarta megoldani az átnevelést, amelynek eredménye tapasztalható is volt, mert egészen más képe van a Jancsó csoportnak, amikor szeptemberben lépett be hozzájuk, vagy amikor most belép. ... Én mindig reméltem, hogy nevelő vonalon tudjuk elérni a növendékek átnevelését.”¹⁵³

Ezt követően az iskolák vezetői távoztak, majd határozatot hoztak:

„kimondja a bizottság, hogy a Bethlen Kata Tanítónőképző Intézet igazgatónőjét az iskola éléről és az iskolából való eltávolításra javasolja. Kerekes Ferencné tanárnő helyeztessék el Kecskemétről, 5 tanuló kizárásán kívül 21 tanuló kizárását javasolja a diákönkormányzatnak azzal, hogy a diákönkormányzat vegye vizsgálat alá bűnösségük súlyát és szociális helyzetüket.”¹⁵⁴

Ezzel a kecskeméti középiskolák igazgatói és tanárai számára a Diákszövetséggel való együttműködés, a Nemzeti Bizottsággal és az abban helyet foglaló pártokkal való politikai kapcsolattartás, és a „klerikális reakció elleni harc” nyomatékos kötelezővé tételéhez illusztrációként, ürügyül használt tanítónőképzős történet érdemi része lezárult. A pedagógusok sorsa teljesen, a diákok sorsa részben eldőlt. Ezt csak nyomatékosította, hogy a MDP Nagykecskeméti Pártbizottságának titkára, Fehér István a nála is megfordult képzős vizsgálati iratoknak a tankerületi főigazgatóhoz való visszaszármaztatása során közölte:

„a határozatok meghozatalában Pártunk mindenütt támogatta a vizsgálóbizottságokat, valamint a diák-szövetség önkormányzatát, és így határozatuk Pártunk Végrehajtó Bizottságának véleményével teljesen egyezik. Kérjük ennek megfelelően mielőbbi szíves intézkedését.”¹⁵⁵

¹⁵³ „Az összevonásra tett javaslatba a magam részéről nem könnyen mentem bele, mérhetetlen felelősséget, gondot és munkatöbbletet vállaltam. Mindezt a demokrácia érdekében tettem, jót akartam. A kezem alá került új növendéksereg átnevelésével komolyan és tervszerűen foglalkoztam. Tisztában voltam azzal, hogy ez a feladat nem hajtható végre könnyen, máról-holnapra nem történhet meg. Mert évtizedes hatások ellensúlyozásáról vagy összetöréséről van szó. Itt gyors munkával, átmázolással vagy csupán jelszavakkal nem lehet tartós és mélyreható változást elérni. Hosszú és alapos munka vezethet eredményre. Feladatom lényegét ismertem. A módszerre nézve éppen pedagógiai tapintatból a barátságos magatartást választottam az újonnan jöttekkel szemben. Taktikai szempontból is ezt láttam helyesnek, a stratégiai vonalvezetéssel sem kerültem ellentétbe, mert magatartásom nem a demokrácia ellen irányult, hanem annak érdekében állt” – írta bővebben 1949. március 30-án, a miniszternek írt „észrevételeiben”, Öllös Sarolta. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

¹⁵⁴ Kecskeméti Nemzeti Bizottságának 1948. december 27-i ülésének jegyzőkönyvében. MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B.

¹⁵⁵ 1949. január 3-án az MDP Nagykecskeméti Pártbizottságának titkára Fehér István megküldte Angyal János főigazgatónak az iratokat, véleményt nyilvánítva. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d.

A kecskeméti ÁVO, s a tanügyigazgatási szervek vizsgálatai, döntései – a kecskeméti képzős tanárok kollégáik melletti kiállása

Az 1948/1949 fordulóján, a hercegprímás letartóztatása után az országban egyértelművé vált hatalmi helyzetben a tantestületeknek, tanügyigazgatási szerveknek alig maradt önálló mozgástere. Nem voltak abban a helyzetben, hogy érdemben figyelmen kívül hagyják a Nemzeti Bizottság és az MDP Bizottság állásfoglalásait. Csak annak végrehajtására, azon belül részletek finomítására, szabályozására, illetve a formálisan létező jogi keretekbe illesztésére/kényszerítésére gondolhattak. A kommunista *Kecskemét* csúsztatásokat, alaptalan állításokat valós elemekkel keverő, lényegében az államvédelmi osztály értelmezési keretét megjelenítő cikke már egyértelműen jelezte: a továbbiakban szó sem lehet az ügy árnyalt, tárgyszerű kezeléséről. A formalitások betartásával koncepciók eljárást vittek végbe a képzős pedagógusok vizsgálat alá vett kollégáikról alkotott véleményét teljesen figyelmen kívül hagyva.

Az államvédelmi osztály Öllös Saroltáról

A Nemzeti Bizottság, a párt- és társadalmi szervezetek véleményének formálódását nagymértékben befolyásolta a kecskeméti államvédelmi osztály 1948. december 21-én Öllös Saroltáról adott „környezettanulmánya”:

„...[I]gazgatóvá történt kinevezése után házvezetőnőt fogadott dr. Miklós Gézáné személyében. Házvezetőjének megtiltotta, hogy a doktori címet használja, azzal a megindokolással, hogy az igen visszatetsző lenne, ha a cseléd lányát doktornak szólítanák.

Az 1930-as évek elején a VI. fizetési osztályba léptették elő. Elöléptetése után a volt kollégáit arra szólítottak fel, hogy tovább ne tegezzék, hanem szólítsák nagyságos asszonynak. 1938-ban megbízhatósága és története következtében a m. kir. kormánytól megkapta a kormányfőtanácsosi címet, illetve méltóságosnak szólíttatta magát. Beosztott tanáraival szemben antiszociális magatartást tanúsított. Heti 75 óra tartására kötelezte a tanárokat akkor, amikor rengeteg tanár és tanító állás nélkül volt. Ebben az időben fel is szólították hivatalosan, hogy a túlórákat állás nélküli tanárokkal és tanítónőkkel oldja meg, azonban... ezt nem volt hajlandó, még a tanári kar kérésére sem teljesíteni.¹⁵⁶ Zsarnoki természete miatt mindenki haragudott rá.¹⁵⁷

Politikai pártnak tagja nem volt, politikával nem foglalkozott, de a múlt rezsime mindenben hűen kiszolgált. Ezt bizonyítja a kapott kitüntetése is.

¹⁵⁶ „A tanulóotthonban nevelőtanárok és nevelők működtek. Az első csoportban említettek tanítottak is, a nevelők kizárólag nevelői munkát végeztek. A nevelőtanároknak heti két délután volt 3-10 óráig terjedő, egy-egy óra uzsonna és vacsoraszünettel megszakított inspekciójuk. A nevelőknek az állami rendtartásszerű beosztásuk volt, a megszabott szabadnapokkal, tanítással nem foglalkoztak, ha ritkán mégis előfordult, akkor az óraadásért külön díjazásban részesültek. Egyébként elfoglaltságuk, beosztásuk idején sem volt terhes szolgálat, mert délelőtt a növendékek nem voltak a tanulóotthonban. Ilyenkor a köztartási számadások vezetésében kellett segíteniük, amely legfeljebb egy órai komoly elfoglaltságot jelentett. Nyáron, tavasszal, ősszel az intézet udvarán tarthatták meg a felügyeletet, tehát mindig szabadlevegőn lehettek. A szigorú tanulóórától eltekintve (5-7-ig), ha be voltak osztva, a délutáni felügyeletben és vacsora után saját munkájukkal foglalkozhattak, olvasmány, kézimunka stb. Ellenszolgáltatásuk megvolt, bőséges ellátást kaptak, fűtést, világítást, lakást, mosást, térítményt nem fizettek. Ha rossz sorsuk lett volna a nevelőknek, akkor nem maradtak volna meg hosszú időn át a tanulóotthon szolgálatában, ahonnan többen csak férjhez menésük idején távoztak el, vagy még most is ott szolgálnak” – írta erről Öllös Sarolta 1949. március 30-án a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára a miniszterhez írt észrevételeiben. MNL OL XIX-I-1- u-1040-Ö-2-1949. 158. d.

¹⁵⁷ Lásd ehhez a tantestület tagjainak véleményét alább.

A felszabadulás elől Kecskemétre Budapestre menekült. Jellemző a magatartására, hogy a menekülés alkalmával a háztartási alkalmazottnak annak saját holmiját nem engedte elvinni, helyette a szőnyeget vitette vele. A felszabadulás után visszatért Kecskemétre. A tanítónőképző újbóli megindulásakor már ugyancsak, mint igazgatónő működött.

A felszabadulás utáni magatartása megváltozott. Tanáraihoz és az iskola alkalmazottaihoz igen engedékeny lett azért, mert féltette az állását. Tanítványaival szemben továbbra is antiszociális magatartást tanúsított. 1948-ban az iskola államosítása alkalmával például nem vette fel az internátusba sem ingyenes, sem 40 forintos növendékként Kiss Irént, aki egy egyszerű özvegy mosónőnek a leánya. Az ingyenes és a 40 forintos növendékek legnagyobb része jómódú, kulák szülők gyermeke, de olyan is van, akinek az édesapjától a földosztás során földet vettek el.

Különösen az iskola államosítása után tűnt fel Öllös Sarolta régi szellemű tanítása. Többek között a kötelező szemináriumi oktatásra leküldött anyagokat nem adja jól le, azt a saját tetszése szerint magyarázza, például egy időben elő volt írva Darwin elméletének ismertetése, ezt azonban nem ismertette a növendékekkel. Osztályzásnál és a növendékek minősítésénél több tekintetben elfogult. Például kiállt az egyik református pap leánya mellett, azt állította, hogy református pap leányának tornából nem lehet kettes osztályzatot adni. Régi szellemű tanítására és reakciós voltára jellemző, hogy a líceum IV. osztályát az iskolaév elején felekezet szerint párhuzamosította, a fennálló rendelkezések ellenére. A Diákszövetség munkáját igyekezett mindenben megakadályozni.

Az igazgatása alatt álló tanítónőképzőben és líceumban már több antidemokratikus megnyilvánulás történt, azonban ezeknek felderítésére semmilyen intézkedést nem fogantatott. 1948. október végén például egy kifüggesztett »Március 15-e« plakátra valaki ráírta, hogy »piszkos kommunista«. Erre leszedte a plakátot, de semmi intézkedést nem tett, hogy a tettes kiletét megállapítsa. Hasonló eset történt ugyanebben az időben a III. évfolyam... osztályában, ahol egy hasonló kifüggesztett plakátot az osztály növendékei eltüntettek. Növendékei közül többen a »Március 15-e« c. ifjúsági lap vásárlása és terjesztése ellen agitáltak. Sem ezért, sem pedig az előző megnyilvánulásokért a növendékeket nem figyelmeztette.

Iskolájában fordult elő, hogy Jancsó Imre, a megtartott hittanórák alkalmával és a hittanórákon kívül rendezett Mária kongregáción a katolikus növendékeket klerikális befolyás alatt igyekezett tartani, ennek megakadályozására sem tett intézkedéseket.¹⁵⁸ Többek közt pl. Jancsó Imre agitált a jelenlegi rendszer ellen, a köztársaság vezetői ellen, a kommunisták ellen, a Szabad Nép ellen, a növendékeket Mindszenty melletti politikai irányvonalra térítette rá, biztatta azokat azzal, hogy a rendszer hamarosan meg fog változni, és a népi kollégista növendékek ellen hangulatot keltett.¹⁵⁹ Ugyancsak... iskolájában történt, hogy Kerekes Erzsébet helytelen oktatásban részesítette a növendékeket, például a francia forradalmat úgy értékelte ki, hogy ott a csőcselék zavargott.

Jellemző beállítottságára a közelmúltban történt esemény. F. hó 9-én [7-én] iskolája növendékei bevonásával egy Mindszenty ellenes tüntetésen 5 diák fasiszta magatartást tanúsított. A nyilasindulót énekelték, antiszemita, sovíniszta dalokat énekeltek. Ezért a magatartásukért a MINSZ kizárásra ítélte őket. Az erről szóló határozati javaslatot Öllös Saroltának adta át továbbítás végett. Mint később kiderült a határozat továbbítása nem történt meg.¹⁶⁰ Iskolájában a harmadik évfolyamos növendékek előtt kijelentette, hogy nem kell annyira elszomorodni, mert az 5 diákleány nem biztos, hogy ki lesz zárva. Hogy milyen megbeszélés történt nevezett és a diákok között, azt nem sikerült konkretizálni, ellenben 16-án és 17-én [17–18-án] a III. évfolyambeli lányok közül kb. 25 fő nem jelent meg az iskolában. A hiányt elkönnyelték, azonban Öllös Sarolta erről a felettes hatóságának nem tett jelentést.

19-én [18-án] délután összehívta a tanári kart és a távolmaradó lányokat és a kizárt 5 diákleány ügyében új tárgyalást indított meg. A tárgyalás során azt igyekezett bebizonyítani, hogy a kizárásra ítélt diákokat a népi kollégisták hamisan vádolták, az egész tárgyalásról egy új, mentőjellegű jegyzőkönyvet

¹⁵⁸ „Jancsó Imre rom. kat. hitoktató működését ellenőriztem, bár az iskolán belül megfoghatóan demokráciaellenes magatartást nem tanúsított, többször utasítottam a vallásos nevelés irányvonalát és kereteit illetően. Nem engedtem el búcsújárásra a növendékeket. Korlátoztam az internátusban lakóknak a volt intézetük templomába járását. Tudattam Jancsóval, hogy a kongregációs összejövetelek csak az intézet falain belül tarthatók. Az istentiszteletek (Szentmisék) színhelyét megváltoztattam a tanulók számára, a zárdai templomból a piarista templomba irányítottam őket. Jancsó hatása alól csak akkor lehetett volna mentesíteni a növendékeket, ha őt a felettes hatóság elhelyezi Kecskemétre. Erre nézve nem intézkedhettem, mert Jancsó Imre időközben ismeretlen helyre távozott városunkból” – írta erről 1949. március 30-án a miniszterhez írt észrevételeiben Öllös Sarolta. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

¹⁵⁹ Erre vonatkozóan semmilyen forrás nem áll rendelkezésünkre.

¹⁶⁰ Valótlan állítás. Öllös Sarolta már 1948. december 15-én jelentette a főigazgatóságnak, a Diákszövetség javaslatát. MNL BKML VIII. 83.Tk 1286/1948. sz.

vett fel és azt akarta továbbítani. A tárgyalás során a távolmaradó diákok bevallották, hogy valójában azért nem jöttek iskolába, mert szimpátiásztrájkot akartak rendezni. Erre nevezett és még egy-két tanár-nő sírva fakadt. Egyáltalán nem helytelenítették az ifjúságnak ezt a magatartását. Ugyanakkor megígérte nekik, hogy a kizárás még nem biztos és lehet, hogy az 5 kizárt növendék még jár iskolába.

Az összehívott fenti gyűlésen történt, hogy Bende Margit azt a kijelentést tette, hogy ma Magyarországon a zsidók jólétben élnek és dőzsölnek, mások pedig nyomorognak. Öllös Sarolta igazgatónő, mintegy elismerve a fentieket, azt a választ adta, hogy igen, a zsidók törvényesen gazdagok, mert öröklik az elhalt rokonaik vagyonát.

Nevezett, a felszabadulás után NPP-ba lépett be, így jelenleg is a párt tagja, de semmiféle munkát nem végez, pártgyűlésekre nem jár. A pedagógus szakszervezeti gyűléseken történő felszólalásai azt igazolják, hogy ahol csak lehet, igyekszik a demokráciával szembe helyezkedni. Zárkózott természetű, nem igen barátkozik, még a kollégáival sem. Tipikus úriasszony.”¹⁶¹

A környezettanulmány nyilvánvalóan az 1933–1936 között a képzőben nevelőként dolgozott, és Öllös Saroltával és Kerekesnével rossz viszonyban lévő Árva Józsefnétől,¹⁶² Molnár Istvántól és egy-két diákbizottsági tagtársától nyert egyoldalú információk alapján készült.

A tankerületi kiküldött: Sárközy István első vizsgálata

A Kecskemét c. lapban megjelent cikk és a Nemzeti Bizottság határozata után a tankerületi főigazgatóság feladta addigi mozdulatlanságát, és Sárközy István tanügyi titkárt előbb 1948. december 28-án, majd 1949. január 18–20-án az ügy kivizsgálása érdekében Kecskemétre küldte.

Az első alkalommal a tantestületből érdemben az angolkisasszonyoknál a sztrájkoló akkori II. osztály, az összevont képzőben pedig a IV. osztály főnökét, az állami képzőben az igazgatóhelyettes Gyönyör Teklát, a sztrájkoló III. osztály főnökét, Horváth Jolánt és a tanácsadó tanár özv. Kerekes Ferencné hallgatta ki. A történetekről általuk elmondottakat a korábbiakban idéztük, ismertettük.

Sárközy István 1948. december 29-i „az ottani tanítónőképző intézet növendékei körében kirobbant antidemokratikus tüntetés” háttérének kivizsgálása ügyében készített összefoglaló jelentésében az általuk elmondott tények sajátos – az MDP-tag, szakszervezeti vezető, nemzeti bizottsági tag Zalai Sándor által sugallt – megvilágításban jelentkeztek. Sárközy az akkor Budapesten tartózkodó igazgatónővel, és a szünet révén hazautazott diákszövetségi vezetőkkel sem tudott szót váltani.

Zalai Sándor tájékoztatta őt a Nemzeti Bizottság december 27-i határozatáról (talán az ÁVO véleményéről is), s annak nyomán a következőképp összegezte tapasztalatait:

„A beszerzett információk...alapján úgy látom, hogy Öllös Sarolta személye nem alkalmas arra, hogy a – volt Angolkisasszonyok intézete és a volt református intézet egyesítésével létrehozott iskola már ezen heterogén eredete miatt is igen nagy hozzáértést igénylő vezetését megfelelően ellássa. A most kirobbant fegyelmi ügy – melynek folytatásaként a kizárt tanulókkal szolidaritást vállalt 21 tanuló súlyos megbüntetésére kell, hogy sor kerüljön – világosan bizonyítja, hogy az intézet vezetése jelenleg nincs megfelelő kezekben.

¹⁶¹ A kecskeméti ÁVO-n készült környezettanulmány Öllös Saroltáról. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 8.

¹⁶² Lásd ehhez: Árva Józsefné 1949. január 19-i kihallgatási jegyzőkönyvét (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 1–2.) és Molnár István és társai megnyilatkozásait az ügy során.

A tanulók egy csoportja – a volt Angolkisasszonyok iskolájának növendékei – az év eleje óta sorozatosan tanújelét adta határozott antidemokratikus magatartásának (plakátok letétele, diákönkormányzattal szembeni tartózkodás stb.), s ez ellen – megállapíthatóan – semmi intézkedést nem tett az igazgató.

Megállapítást nyert az is, hogy Jancsó Imre, az intézet volt – és december 10-e [8-a] óta megszökött, s jelenleg is ismeretlen helyen tartózkodó – hittanára a hittanórákon túl is foglalkozott az intézetben a növendékekkel, és jórészt éppen ennek volt köszönhető, hogy a tantestület jószándékú tagjainak a demokratikus nevelés érdekében tett kísérletei hatástalanok maradtak. Ezt az igazgató meg nem akadályozta és erről mindeddig jelentést sem tett.

Felelős az igazgató a vezetése alatt álló intézet diákönkormányzati szervezetének működéséért is, nem hagyhatja tehát figyelmen kívül, hogy a tanulók egy – jelentős – csoportja távol tartsa magát annak munkájától (pl. arra hivatkozva, hogy »a közösségért a Mária kongregációban dolgoznak«). De tanácsaival, irányításával segítenie kellett volna tanártársait is nevelőmunkájukban, s nem fogadhatta volna el pl. azt, hogy Horváth Jolán tanár, a III. osztály főnöke demokratikus nevelőmunkájához éppen azt a Jancsó Imre hittanárt hívja segítségül, kinek szívósan végzett reakciós szervezőmunkája eredményezte elsősorban azt, hogy a növendékek egy része mindeddig a demokrácia ellensége maradt.¹⁶³

Mindezek figyelembevételével tisztelettel javaslom Öllös Sarolta állami tanítónőképző intézeti igazgató azonnali szabadságolását, ellene a felügyeleti vizsgálat elrendelését és Dr. Gulyás István tanárnak az intézet vezetésével leendő haladéktalan megbízását annál is inkább, mert – amint a csatolt újságközlemény is mutatja – az iskola ifjúságának antidemokratikus megnyilatkozásai már a város közönségét is foglalkoztatják és a közvélemény is követeli ennek a kérdésnek sürgős és megnyugtató rendezését. A tanulók jelenleg folyamatban lévő ügyei sem intézhetők el – éppen a MINSZ vezetőségének és a Nemzeti Bizottságnak Öllös Saroltával szembeni bizalmatlansága miatt – addig, míg megfelelő igazgató nem kerül az intézet élére.

Tisztelettel javaslom továbbá a fegyelmi vizsgálatot megelőző felügyeleti vizsgálat azonnali elrendelését öv. Kerekes Ferencné, Lacher Erzsébet tanárnő ellen, ki – a kapott értesülések szerint az igazgató mellett nagy részben felelős azért, hogy a demokratikus nevelés így kevés eredménnyel járt eddig ebben az intézetben. Tanácsadó tanári tisztét is felületesen látja el: a MINSZ városi vezetőségével eddig semmiféle kapcsolatban nem állt, nem törődik a Március 15. c. lap terjesztésével (nem tudja hány példány jár az intézet növendékeihez), nem tudja pontosan megmondani a tanulókörök számát sem, tehát valószínűleg igen keveset foglalkozott velük.¹⁶⁴ De a nevezett ellen a legdöntőbb érv az, hogy maga a MINSZ vezetőség és saját iskolájának diákönkormányzatának vezetősége is a legteljesebb bizalmatlansággal viseltetik személye és működése iránt.

Remélhető, hogy a fenti intézkedések megtétele után a nyugalom ebben az iskolában is helyreáll és az új, erőskező igazgatónak módjában lesz itt is megindítani az eredményes, demokratikus nevelést.¹⁶⁵

Sokatmondó, hogy a tankerület nevében vizsgálatot folytató Sárközy István a szembenálló felek, az igazgatónő és a diákszövetségi vezetők meghallgatása nélkül, a helyi társadalmi, pártvezetők (és az ÁVO?) véleményére támaszkodva javasolta Öllös Sarolta rapid leváltását, és helyére Gulyás István igazgatói megbízását. S az is, hogy Angyal János főigazgató már másnap, december 30-án további-

¹⁶³ „Nevelői eljárásomban eddig is, most is arra törekedtem, hogy megnyugtassam, megértessem a mai helyzett kívánta egyetemleges állásfoglalásunkat, s meggyőzzem őket arról, hogy nem látnak, nem láthatnak tisztán, mert politikailag éretlenek. Gyönyör Tekla tanárnőt és Jancsó hittanárt kértem meg arra, – minthogy ezekkel bizalmasabbak voltak ezek a növendékek –, hogy segítsenek nevelőmunkámban. Ennek eredménye meg is volt, mert a negyedik mindennapi kérdések órájától kezdve fegyelmesebben, figyelmesen hallgatták, amit tárgyaltam, magyaráztam” – mondta Horváth Jolán Sárközy Istvánnak 1948. december 28-án. MNL OL XIX-I-1-g-57-2-K-291445/1948. 250. d.

¹⁶⁴ „Az őszi folyamán felhalmozódott iskolai, osztályfőnöki, szertárosi leltározási munkák mellett heti 26 órámmal, 78-as létszámú osztályok dolgoztatásával mellett azon körülménnyel fogva, hogy négyféle típusú iskolában is tanítottam, fizikai lehetetlenség volt, hogy a Diákszövetség Országos Központjával személyes kapcsolatot keressek, vagy levelezsek. Hihetetlen elfoglaltságom (hónapokig hajnali 4 kor szoktam lefeküdni) magyarázza, hogy a diákszövetség munkájára még intenzívebben nem tudtam felügyelni. Azt sem tudtam, csak december hónapban megjelenő diáklapban olvastam, hogy óratöbblet és díjazás is jár” – jellemezte helyzetét Kerekesné 1949. január 20-i meghallgatása során. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 33–39.

¹⁶⁵ Sárközy István jelentése a főigazgatónak kihallgatásai nyomán „az ottani tanítónőképző intézet növendékei körében kiobbant antidemokratikus tüntetés” hátterének kivizsgálása ügyében. MNL OL XIX-I-1-g-57-2-K-291445/1948. 250. d.

totta a VKM-be Sárközy jelentését, annak következtetéseit magáévá téve, támogatva,¹⁶⁶ ahol már 1949. január 2-án 291.445/1948. V. sz. rendelettel Öllös Sarolta igazgatót azonnali hatállyal szabadságolták és az intézet vezetésével – további intézkedésig – dr. Gulyás Istvánt bízta meg.¹⁶⁷

Rövidesen kezdetét vette az Öllös nyugdíjazását és Kerekesné fegyelmi eljárását megelőző felügyeleti vizsgálat, mellyel ugyancsak Sárközy Istvánt bízta meg.

Sárközy István második vizsgálata: a képzős tanárok véleménye Öllös Saroltáról és Kerekes Ferencnéről

1949. január 18–20-a között Sárközy István a tantestület 16 tagját, a diákönkormányzat 4 tagját, Árva Józsefnét és a két érintett pedagógust, Öllös Saroltát és Kerekes Ferencnét hallgatta ki. Árva Józsefné és a diákszövetségi vezetők lényegében megismételték az általuk korábban, vagy az az ÁVO környezeti tanulmányához elmondottakat. Újdonságot a tantestület tagjainak meghallgatása hozott.

Többségük az akkori politikai helyzetben a vizsgáló számára váratlan, a mai szemlélő szempontjából tiszteletre méltó kiállást mutatott a már leváltott igazgatónő, illetve a fegyelmi vizsgálat alá vont tanácsadó tanár felé. Nagyjában és egészében megcáfolták az ÁVO környezettanulmányában Öllös Saroltával szemben felhozott vádakát. A régen ott dolgozó munkatársak egyhangúan cáfolták Árva Józsefné azon állítását, mely szerint Öllös 1945 előtt nagyságos vagy méltóságos asszonynak szólítottatta volna magát, s még a tanárnőkkel sem tegeződött volna. Valamennyien tanúsították, hogy mindkét pedagógus a kornak megfelelő „*haladó, demokratikus nézeteket*” képviselt.

Az Öllös helyére került, így kényes helyzetben lévő megbízott igazgató, dr. Gulyás István a következőképp válaszolt Sárközy vizsgáló kérdéseire:

Vizsgáló: Az iskola egységes szelleme kialakításáért az intézet igazgatója elsősorban felelős. Tapasztalta-e... hogy Öllös Sarolta igazgató ebben a tekintetben valamilyen intézkedést tett a múltban? Ha tett, mik voltak ezek, ... mikor történtek és milyen eredménnyel jártak?

Gulyás: A múlt év bezárásakor igen demokratikus beszédet intézett a gyermekekhez. A Mindszenty tüntetés alkalmával az itt megjelent küldöttség kérésére, amint hallottam, minden ellenvetés nélkül tudomásul vette, hogy a növendékeink kivonulnak. December hónapban a Mindszenty tüntetés után a Diákszövetség kérésére, diákszövetségi ismerkedési estet táncsal egybekötve engedélyezett a zeneteremben, holott ez eddig az intézet életében még nem fordult elő, és azon ő is végig ott volt.

Vizsgáló: A kecskeméti népi szervek egyöntetűen súlyos kifogásokat emelnek Öllös Sarolta működése ellen. Mi lehet ennek az oka?

Gulyás: Úgy gondolom, hogy abban gyökerezik a bizalmatlanság, hogy aki a múlt időket végig szolgálta, nem lehet alkalmas a jelenlegi idők követelményeire.

Vizsgáló: ... 25 éve működik együtt ugyanazon iskolánál Öllös Saroltával. Milyennek ismerte meg őt ez idő alatt? Alkalmasnak tartja-e Öllös Saroltát arra, hogy a szocializmust építő népi demokráciában egy ilyen nagy tanulólétszámú intézetet vezessen?

Gulyás: Öllös Sarolta igen zárkózott természetű egyéniség. S éppen ezért a gyermekek nehezen melegszenek fel vele szemben. De ugyanez áll a tanári testülettel kapcsolatban is. Ebből következett az, hogy a tanári testületben nem alakult ki egy egységes baráti légkör. Hiányzott az összekötő kapocs. Lehet, hogy a magatartásának veleszületett oka volt (félszegség) és az a tény, hogy fiatalon, kb. 27 éves korában

¹⁶⁶ Angyal János főigazgató 2621/1948. számú jelentése a VKM-nek a Sárközy István által lefolytatott vizsgálatról. MNL OL XIX-I-1-g-57-2-K-291445-1948. 250. d.

¹⁶⁷ Angyal János főigazgató közli Öllös Sára szabadságolását, Gulyás István mb. ig. megbízását. MNL BKML VIII. 83. Tk 33/1949. I. 17.

lett egyenlő korú kartársak között igazgató. Én úgy gondolom, hogy a mai idők a tanárok és a növendékek közvetlen bizalmát élvező egyéniséget kívánnak.

Vizsgáló: ... Emlékszik-e, milyen indokolással történt, hogy a líceum IV. osztályát vallásfelekezeti szempontok alapján osztották meg?

Gulyás: ... Öllös Sarolta előterjesztette a gyűlésen, hogy tantervi okok teszik ezt szükségessé. ...[A]hogy a II. és III. osztályt a nagy létszám ellenére is összekapcsoltuk, ugyanígy megtehettük volna a IV. osztállyal is.

Vizsgáló: Van-e tudomása arról, ... hogy Öllös Sarolta a tanulók elbírálásánál az ún. középosztályból származó tanulókat a munkás és paraszt származásúak elé helyezte, pl., hogy egy alkalommal kijelentette, hogy református pap lányának nem lehet tornából kettes osztályzatot adni.

Gulyás: Ilyen irányú megkülönböztetést a felvételeknél nem észlelhettem. Az eredményt látva az osztályaink zöme dolgozók gyermekeiből került ki. A fenti kijelentést nem hallottam.”

Ezt követően a vizsgáló Kerekesnére kérte Gulyás véleményét.

„Gulyás: Igen jó kartárs. Munkabíró, a hivatásának élő kollégát ismertem meg. Az ő szociális érzékének bizonyítéka az, hogy testvérének a lányát ő neveli egész kicsi korától és a másik testvérének a lányát is ő gondozza és egyik testvérének férjével együtt otthont ad. A gyerekekkel közvetlen és úgy láttam a múltban, hogy bírja az ő bizalmukat. Hogy a bizalom a diákság részéről megrendült, úgy gondolom, abban leli magyarázatát, hogy a városi fegyelmi bizottság által szerkesztett jegyzőkönyvet nem volt hajlandó aláírni, azzal az indokolással, hogy olyan részleteket is tartalmaz, amelyet ő nem hallott és mint kijelentette, a diákokra vonatkozó határozatot azok meghallgatása nélkül hozták. Amikor a főigazgatóság az igazgatónak leiratot küldött, hogy ő 3 tanárt terjesszen fel tanácsadó tanárnak, annak ellenére, hogy több ízben hallottam, hogy a diákság engem jelölt, Kerekesné nyert megbízatást. Ordas Kata titkár közölte velem, hogy ők nem Kerekesné jelölték, és a döntés helyesbítésére táviratot fognak küldeni.

Visszatérve az előző pontra, még hallottam, azon a napon, amikor kb. 6 hold igen jókarban tartott szőlőjét kisajátították, a délutáni órákban a dolgozók iskolájában a földreformmal kapcsolatban minden zokszó nélkül beszélt a földreform jelentőségéről. Az egyik tanuló meg is kérdezte, hogy tud erről ilyen nyugodt hangon beszélni, mikor őt is veszteség érte. Erre megjegyezte, hogy ez a történelmi fejlődés rendje.

Vizsgáló: Mint aki maga is volt tanácsadó tanár, sőt... tanfolyamot is végzett, hogyan látja vajon megfelel-e ő a tanácsadó tanári tisztségre?...

Gulyás: A tanácsadó tanár személyét a diákság kell, hogy kijelölje, a bizalom alapján. ... Hogy meg volt-e a bizalom, vagy sem, azt 100%-ban nem tudom. De hogy dolgozott, tanulókörök megszervezése, gyűléseiken jelen volt, vezetésével igen jól sikerült Katalin bált rendezett. Tehát mindenütt ott volt és van, ahol segíteni kell.

Vizsgáló: ...Kerekesné, mint tanácsadó tanár nem felelős azért, hogy az iskola növendékei között ilyen nagyszámú antidemokratikus csoport van ma is?

Gulyás: ... [N]em felelős, mert amennyiben a diákszövetség tisztikara és tagjai, ha valami ilyen irányú jelenséget észleltek volna, kötelességük lett volna a tanácsadó tanárnak, vagy amennyiben vele szemben bizalmatlanok voltak, valamelyik tanárnak jelenteni. Ez nem történt meg. Engem, mint volt, de nem megbízott tanácsadó tanárt is meglepetésként ért egyik városházi pedagógus ankéton, (kb. novemberben) az egyik növendék részéről az intézetet ért vád, úgy emlékszem plakátletépes, amelyről sem én, sem a tanácsadó tanár, sem a tanári testület nem tudott. Ebben a tanácsadó tanárral szemben bizalmatlanságot láttam.

Vizsgáló: A pedagógus ankéton elhangzott vád ügyében milyen intézkedést tett az intézet igazgatója, ill. Kerekesné...

Gulyás: ... Az igazgató magához kérte a diákszövetség vezetőit, és megkérdezte, hogy miért nem jelentették ezt neki, vagy a tanácsadó tanárnak, hogy... a vizsgálatot megindíthassa”.¹⁶⁸

Gulyás István válaszaiból kitűnik: ő már régen ambicionálta az igazgatóságot, melyre a diákok közötti nagy népszerűsége, tanári sikerei, doktori címe, jó szervező- és kommunikációs készsége predesztinálta. Mégis – akkor már bő negyedszázada – Öllös Sarolta töltötte be ezt a posztot, aki a

¹⁶⁸ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 4–6.

Horthy rendszerben tanügyi főtanácsossáig vitte, mindent elért, amit egy tanítónőképző igazgatója elérhetett. Szavaiból úgy tűnik: osztotta azt a véleményt, miszerint: „új műsorhoz, új férfi kell”. Abban reménykedhetett, hogy 1945 után talán már rá kerül a sor, de ez nem következett be. A diákok körében népszerű tanácsadói szerepet megkedvelhette, így rossz néven vehette, amikor azt Öllös Sarolta Kerekesnének adta. Ezért vele szemben is sejtette, hogy a diákok őt sikeresebbnek ítélték. Mindazonáltal politikai értelemben egyik kollégájára sem tett semmi terhelő megjegyzést, munkájukat elismerte, a velük szemben hangoztatott valótlán vádakat nem igazolta, kivéve, amelyik a IV. osztály bifurkációjával volt kapcsolatos. Mindent összevetve: nem kívánt ártani Öllösnek és Kerekesnének, de a frissen szerzett igazgatói posztot jobb kezekben látta magánál.

Most tekintsük át milyen véleményt nyilvánított a tanári testület többi tagja:

Kovács Bálintné tanár:

„Velem szemben Öllös Sarolta mindig közvetlen volt és barátságos magtartást tanúsított. Őt mindig igazságosnak, pártatlannak, meggondoltnak és a növendékekkel szemben jóindulatúnak ismertem. Hivatását önfeláldozóan látta el. Láthatóan egyetlen életcélja az iskola volt. ...1934–1939-ig már, mint növendék is ebbe az iskolába jártam, tehát Kerekesné is, Öllös Saroltát is abból az időből ismerem. A becsületes tanuló törekvéseit mindketten mindig értékelték és jutalmazták. ...”¹⁶⁹

Kálmán Lajosné tanár:

„Öllös Saroltát személyem iránt méltányosnak és jóindulatúnak ismertem. ... A tanulókhöz is mindig kedves, szeretetteljes volt. A tanulók is szerették őt. Özv. Kerekesné...a lehető legszociálisabban gondolkozó kartársnőnek ismertem. Amikor Kecskemétre kerültem, éppen ő volt az, aki nehéz gondjaimban mellém állt, még a lakásomat is jórészt ő utánajárásának köszönhetem. ... A növendékekkel is sokat foglalkozott, igyekezett egyénenként is foglalkozni velük, ... a növendékek szeretik őt.”¹⁷⁰

Szemerey Andorné testnevelő tanár:

„Öllös Saroltát mindig jóindulatú, segítőkész kartársnak és igazgatónak ismertem, és... a növendékekkel szemben is mindig szeretettel és jóindulatúan viselkedett. ... Elég erős kezű vezetőnek is tartom ahhoz, hogy megfelelően irányítsa az intézet növendékeinek nevelését. Ilyen tekintetben a felszabadulást követő évek alatt nem is volt kifogás az intézet ellen. Zavarokat csupán az Angolkisasszonyok intézetével történt egyesülés okozott bizonyos tekintetben. Bizonyos eseményekről nem szerzett tudomást az igazgató, mert nem jelentették neki... Pl. csak később tudta meg, hogy egyes tanulókat a rendőrség egy eltűnt plakát ügyében kihallgatott. ...

Vizsgáló: A demokratikus nevelés szempontjából milyen Kerekesné?

Szemerey: Képzett, haladó szellemű tanárnak tartom, és a növendékektől is hasonló véleményt hallottam róla.... Tanári tisztét lelkiismeretesen, szeretettel, odaadással látja el.

...Az általam eddig [szakfelügyelőként] meglátogatott többi iskolával összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy az igazgató működése nálunk sok tekintetben megfelelőbb, mint egyéb iskolákban.”¹⁷¹

¹⁶⁹ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 6–7.

¹⁷⁰ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 7.

¹⁷¹ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 10–11.

Kallós Elekné kézimunkatanár:

„Az intézetnek annak idején tanulója voltam, és 10 évvel ezelőtt szereztem diplomát. Összehasonlítva az akkor szerzett tapasztalataimat és a jelenlegieket, meg kell állapítanom, hogy Öllös Sarolta ma már lényegesen közvetlenebb, szívélyesebb, szeretetteljesebb a növendékekkel szemben, mint volt. Tanártársai-val szemben őszinte, kedves egyéniség. Öllös Sarolta a múltban sem volt antidemokratikus, most azonban még inkább demokratikusan gondolkozónak tartom őt.”¹⁷²

Pimper Erzsébet tanár:

„Soha nem tapasztaltam azt, hogy Öllös Sarolta demokráciaellenes magatartást tanúsított volna. Sőt, mindig azt láttam, hogy nagy gondot fordít arra, hogy a demokrácia követelményeinek az iskola megfeleljen. Nagy figyelmet fordított a mindennapi kérdések óráinak helyes felhasználására, az értekezleteken nem egyszer felhívta a tanári testület figyelmét az egy-egy tárgyban a demokrácia szempontjából különösen értékesíthető anyagrészekre. Nem egy ízben fültanúja voltam, hogy figyelmeztette Jancsó hittanárt, hogy még a látszatát is kerülje annak, hogy a vallásórakon kívül foglalkozna a növendékekkel.”

„Vizsgáló: Öllös Sarolta alkalmasnak mutatkozik-e arra, hogy egy ilyen nagy intézet élén a demokratikus nevelést irányítsa?

Pimper: Alkalmasnak tartom őt, de el tudom képzelni, hogy fiatalabbak közül lehetnek nála alkalmasabb erők.”

Kerekesné: „lelkiismeretes, demokratikus gondolkodású tanerőnek ismerem, aki nagy energiával, és véleményem szerint nagy erővel és tudással látja el a tanácsadó tanári tisztségét. ... Az iskolabizottságban néhány népi kollégista diák is helyet foglal. A népi kollégiumok és Kerekesné között bizonyos ellentét állt fenn. A tanév elején ugyanis a Lórántffy Zsuzsanna népi kollégium meghívására intézetünk növendékei néhány alkalommal részt vettek néhány szemináriumon, ahol az egyik alkalommal Széchenyiről és Kosuthról volt szó. A növendékek nem értették egyet a népi kollégisták értékelésével és az iskola legközelebbi történelemóráján megvitatták újból a kérdést. Ennek hatására a népi kollégium igazgatója [Árva József-né] azt a megállapítást tette, hogy »Egyes iskolák nem éppen haladó szellemű tanárai kritika tárgyává teszik a népi kollégiumban folyó munkát«. Föltételezhetően ez azonban félreértésen alapult csupán.”¹⁷³

Tornyai Jenő tanár:

„Öllös ...igazgatót haladó szelleműnek tartom, aki igyekezett lépést tartani a kor követelményeivel.” [Kerekesné is.]¹⁷⁴

Lovass László ny. zenetanár, óraadó

„Kötelességtudó, lelkiismeretes embernek ismertem meg Öllös Saroltát. 1920 óta ismerem. Következetes, a kartársakkal és a növendékekkel való bánásmódja jóindulatú, több esetet tudok, hogy szegényebb sorsú gyermekeken segített. Az államosítás óta is ... demokratikusnak látszott magatartása. Elég haladó szelleműnek tartom, hogy ma is vezesse az iskolát. ...

Vizsgáló: kormányfőtanácsosi kinevezése után méltóságosnak hívatta magát, magázódott Öllös?

Lovass: „Én erről nem tudok, tudomásom szerint a kartársnők továbbra is tegezték. Öllös és Kerekesné baráti viszonyban voltak.”¹⁷⁵

¹⁷² MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 11.

¹⁷³ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 11–14.

¹⁷⁴ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 15.

¹⁷⁵ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 18.

Nitsovits Éva tanárjelölt:

[Kerekesné] „haladó szellemű, demokratikus gondolkozása nyilvánvalóvá vált előttem, olyan embernek ismertem meg őt, akinek legfontosabb feladata, hogy hivatását maradéktalanul és a felettes hatóságok teljes megaláztatására lássa el. ... Minket, kezdő tanárokat készséggel segített tanácsaival.”

[Öllöst] „alkalmasnak tartom, mert az iskola vezetésével és az iskola szervezetével tökéletesen tisztában volt és az adminisztrációban fönnakadás az ő igazgatósága alatt nem fordult elő. Magánbeszélgetések során kialakult véleményem az, hogy haladó szellemű.”¹⁷⁶

Dr. Gál Dezső rajztanár:

„Öllös Saroltát régebbi idő óta ismerem. Neve és személye köztisztületnek örvend, pedagógiai tudását szakkörökben is elismerik. ... Nemcsak a tanároktól, de a növendékektől is megkívánta a jó bizonyítványt, ... kitüntetés számba ment a kecskeméti tanítóképző növendékének lenni. A felszabadulás után úgy láttam, hogy nagy pedagógiai tapintattal és igyekezettel azon fáradozik, hogy az új szellemnek megfelelően vezesse az intézetet. ... Mindent elkövetett, hogy az újabb rendelkezéseknek eleget tegyen. ... Minél több demokratikus plakátot készítettett az iskola növendékeivel. ... Tömegesen készítetünk a demokratikus szellemnek megfelelő felírásokat. Célunk az volt, hogy ezáltal is neveljük az ifjúságot a szegény népet fel-emelő nemesebb szellemnek. ... A két tanárnő és az ifjúság közötti kapcsolatnak egy kis zökkenőjét is láttam abban, hogy ők már egy bizonyos tisztos kort elérték, akik lehiggadtan, korukhoz, pedagógiai tapasztalatukhoz méltóan bírálgatják a véleményt, míg az ifjúság fürgébb szellemmel ítélkezik, s követelőbb természetű. ... Ebben látom az ellentétet a két tanár és a diákság között.”¹⁷⁷

Gyönyör Tekla igazgatóhelyettes:

„Öllös Saroltát.... a f. tanév kezdete óta ismerem alaposabban. Mint embert, szociális gondolkodásának ismertem meg. Mint tanárt, csupán a gyakorlati kiképzés óráiról ismerem, ahol nagytudású, tapasztalt pedagógusnak láttam. Mint igazgatót körültekintőnek, kicsit lassúnak, de nagyon alaposnak ismertem meg. Az adminisztrációs munkák mellett csaknem minden tanuló családi körülményeiről alaposan tájékozódott. A gyakorló általános iskola egyik megtévedt (lopást követett el) tanulója ügyében tartott rendkívüli értekezleten igencsak meglepett komoly szigorúsága mellett az a jóság, amellyel ezt a gyereket felkarolta és további sorsára vonatkozólag igen bölcsen intézkedett. Anyagi vonalon is elősegítette ennek és még számos tanulónak a továbbhaladását. Mint igazgató a tanártestület tagjaihoz sem volt túlságosan szigorú, sőt minden kérdésben a tanárok meghallgatása után döntött. Nem kis feladat volt a két felekezeti tanítónőképző és leánylíceum egyesítése után a nagy létszámú tanulóval rendelkező intézet vezetése. A tanulók irányításában törekedett arra, hogy a növendékek megismerjék a demokratikus államrendet és maguk is demokratikusan gondolkodóvá és cselekvővé váljanak. Véleményem szerint Öllös Sarolta alkalmas arra, hogy az iskola élén álljon. ... Özv. Kerekes Ferencné adottságainál fogva alkalmasnak tartom a diákszervezet tanácsadó tanári tisztének betöltésére. ... Nyugodtsága, tapasztaltsága és világnézeti felfogása megfelel annak, hogy helyes irányítást adjon a diákszövetség munkájának.”¹⁷⁸

A hosszas idézetsorért olvasóink megértését reméljük. Ezt a történelmi igazságszolgáltatás szempontjából tartottuk elkerülhetetlennek. A két pedagógusra szórt rágalom, melyek környezet-tanulmányban, feljelentésekben, újságcikkekben, és végül méltatlan fegyelmi határozatokban öltöttek testet, kollégáinknak az oktatásirányítást képviselő vizsgáló nyilvánvaló elítélési törekvéssel szemben vállalt bátor véleménynyilvánításával más megvilágításba kerülhetnek.

¹⁷⁶ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 19–20.

¹⁷⁷ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 20–21.

¹⁷⁸ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 27–28.

Sárközy István második vizsgálata: a vizsgáló végkövetkeztetései, javaslatai

A magyar oktatáspolitikai-történetnek sajnálatosan visszatérő jelensége, hogy a felsőbb hatóságok – ilyen-olyan politikai törekvések szolgálatában – szemrebbenés nélkül figyelmen kívül hagyják az érintett pedagógusok véleményét, javaslatait. Így történt ez 1949. január 21-én is. Sárközy István összefoglaló jelentésében lényegében figyelmen kívül hagyta az Öllös és Kerekesné munkáját, habitusát jól ismerők véleményét. Megbízatásának megfelelően csak a tőle elvárt elmarasztaló konklúziót¹⁷⁹ alátámasztani látszó véleményeket vette figyelembe.

„A kecskeméti állami tanítónőképző intézet növendékei körében (különösen a f. tanév eleje óta, mióta a volt református és a volt Angolkisasszonyok rk. tanítónőképző intézetei egybeolvadtak) olyan aggasztó jelenségek mutatkoztak, melyek a város demokratikus szerveit, a demokratikusan gondolkozó közönséget, sőt – az utóbbi időben – már az államrendőrség államvédelmi osztályát is foglalkoztatták” – kezdte jelentését Sárközy. Majd hosszasan sorolta a diákszövetségi vezetők és az ÁVO, a régi haragos, valamint a Kecskemét c. lap által már többször felsorolt vádakát Öllös Saroltával szemben: „egyenesen gátolta szükségtelen akadékoskodásával a – különben igen rátermett, tisztalátású, kiforrott világnézetű, igen aktív, lelkes növendékek vezetése alatt álló – diákönkormányzati szervezet működését. Eltúrta, hogy az Angolkisasszonyok volt növendékei naponta érintkezzenek volt szerzetestanáraikkal, elnézte – és határozott miniszteri rendelkezés ellenére sem jelentette –, hogy a róm. kat. vallástanár – ki bűnösségét érezve a várható méltó büntetés elől december elején megszökött – minden alkalmat felhasználjon (óraközi szünetekben stb.), hogy a növendékekben a demokráciaellenes magatartást megerősítse, táplálja, őket a demokrácia alkotásai ellen lázítsa (Ld. Molnár vallomását). Sőt, saját szavai szerint: »Ezt nem láttam olyan veszélyesnek, mert a szemem előtt folyt le« (Ld. Öllös vallomását). Segítséget nyújtott a reakciónak azzal is, hogy a liceum IV. osztályát úgy párhuzamosította, hogy az A osztályba kerültek a volt ref. növendékek, a B. osztályba pedig a volt Angolkisasszonyok rk. intézete növendékei.”

Majd újabb – mások által már cáfolt – vádak felsorolása után leszögezte:

„megállapítható, hogy Öllös Sarolta nem alkalmas arra, hogy a szocializmust építő népi demokrácia új értelmiségét képző középiskolájának vezetését ellássa. Ezt még – a rosszul értelmezett szolidaritás álláspontján állva, feltűnően pártfogó – tanártársai is elismerik: »... el tudom képzelni, hogy a fiatalabbak közül lehetnek nála alkalmasabb erők« (Pimper vallomása), »... úgy gondolom, hogy a mai idők a tanárok és növendékek közvetlen bizalmát élvező egyéniséget kívánnak« (Gulyás vall.). Megállapításaikkal határozottan ezen az állásponton állnak a kecskeméti demokratikus szerveknek a helyi viszonyokat tökéletesen ismerő képviselői is. (Ld. az MDP Kecskeméti Pártbizottságának f. évi január 3-án kelt és idecsatolt iratát, valamint a kecskeméti Nemzeti Bizottság 1948. dec. 27-i üléséről készült, ugyancsak csatolt jegyzőkönyv, vonatkozó részeit.)”

„Özv. Kerekes Ferencné Lacher Erzsébet – a lefolytatott vizsgálat adatai szerint – tanácsadó tanári tisztét terhes kötelességként fogta fel (Ld. vallomását), s mindent, ami nem volt a szigorúan vett »kötelesség« fogalma alá vonható, elhárította magától. Nem vett fáradságot arra, hogy a Diákszövetség működésének lényegét megismerje. Nehézkedő, akadékoskodó, okoskodó, aki sok esetben inkább gátolta az ifjúság munkáját, ahelyett, hogy segítette volna. »Özv. Kerekesné eljárta ugyan a diákönkormányzati összejövetelekre, többnyire azonban ilyen alkalmakor csak meghallgatta tanácskozásainkat, de tanácsot nem adott és láthatólag nem is segített minket munkánkban« jellemzi működését az iskolabizottság egyik tagja (Ld. Pető vallomását). Nem biztosította a kapcsolatot az igazgató és a diákok között. Magatartásának természetes következménye lett, hogy az ifjúság bizalmát elvesztette (ld. Horváth B., Schippert, Pető, Gulyás, Ordas, Vajda, Molnár vallomásait).

Bár történelmetanár, de politikailag tájékozatlan, világnézete homályos, a korszerű társadalmi és gazdasági problémák iránt érzéketlen, csak demokratikus szövegeket használ. Idealista világnézete

¹⁷⁹ „A rendelkezésemre bocsátott iratokból megállapítható – tanári szolgálatának ellátására politikai és szakszempontból egyaránt alkalmatlan” – olvashatjuk a VKM 164.652/1949. V. sz. bizalmas utasításában a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatónak. MNL OL XIX-I-1-g-57-2-k- 160178-1949. 250. d.

alapján állva próbálja megfejteni és magyarázni a történelmi, társadalmi és gazdasági problémákat, s épp ezért ellentétbe került a Népi Kollégium haladó szellemű, képzett ifjúságával, s ez is elmélyítette a közte és az ifjúság között keletkezett szakadást. »... bátran kiállni nem mer és bizonyos tekintetben megal-
kuvó... Helyesnek tartanám, ha erről a tisztségéről özv. Kerekesné elmozdítanák« jelenti ki vallomása-
ban Sallai Zoltán a tanítónőképző intézet diákszövetségi instruktora.¹⁸⁰

Mindezekre figyelemmel tisztelettel javaslom Öllös Sarolta ... igazgatónak az 1934: I, tc. 2.§ /2/ bek.
b./ pontja alapján¹⁸¹ leendő végelbánás alá vonását, özv. Kerekes Ferencné, Lacher Erzsébet ... tanárnak
pedig – figyelembevételével, hogy 1944-ben nem menekült el, hanem a helyén maradt, a harcok alatt az inté-
zet sok értékét megmentette, s a felszabadulás után azonnal részt vett az iskolai munka megindításában –
hivatalból, a szolgálat érdekében más állomáshelyre történő áthelyezését.”¹⁸²

Ezzel a két tanárnő munkájának megítélése az oktatásirányítás keretein belül is eldőlt. A korabeli
jogszabályok értelmében még egy fegyelmi bizottság is „megvizsgálta” a két pedagógus ügyét, de – a
teljesen formális eljárás során – figyelmen kívül hagyták az érintettek tárgyszerű észrevételeit, s a
Sárközy István által javasolt állásfoglalásra jutottak.¹⁸³ Öllös Sarolta kérését sem teljesítették arra
vonatkozóan, hogy ha igazgatóként nem is szolgálhat tovább, nyugdíjkorhatára eléréséig hagyják
beosztott tanárként dolgozni valamelyik kecskeméti iskolában.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Kerekesné rövidesen lemondott tanácsadói tisztségéről, s helyette Angyal János főigazgató 1949. február 17-én ideiglenesen Bálint
Alajosné bízta meg e feladattal. MNL BKML VIII. 83. Tk 158/1949. II.

¹⁸¹ 1934. évi I. törvénycikk a közszolgálati alkalmazottaknak és a honvédség tagjainak, valamint mindezek hozzátartozóinak ellátását
szabályozó rendelkezések módosításáról c. törvény 2.§ 2. bekezdés b. pontjában olvashatjuk: „A hatályban lévő jogszabályokban
meghatározott eseteken felül szabályszerű elbánás alá kell vonni: ... b) azt, akit fegyelmi úton más hivatali állásra áthelyezésre
ítéltek, ha a fegyelmi ítélet jogerőre emelkedésének napjától számított három hónapon belül a fegyelmi ítéletben megjelölt állásra
bármilyen okból elhelyezni nem lehetett.”

¹⁸² Sárközy István tanügyi s. titkár jelentése a 2621-3/1948. sz. rendelet alapján a VKM 291.445/1948. V. sz. elrendelt felügyeleti
vizsgálatról. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.

Kerekesné 1949. március 14-én kapta kézhez a VKM 164.652/1949. V. sz. rendeletét: „azonnali hatállyal, hivatalból a szolgálat
érdekében a kecskeméti áll. tanítónőképző intézettől a kalocsai áll. tanítónőképző intézethez helyezem át. Felhívom, hogy az
intézet igazgatójánál szolgálattételre haladéktalanul jelentkezzen.” MNL OL XIX-I-1-g-57-2-k- 160178-1949. 250. d. Kerekesné-
nek rövidesen sikerült elintéznie, hogy Kiskunfélegyházán taníthasson, majd visszakért a kecskeméti tanítónőképzőbe.
Krajcssovski és Krajnyák, 1990. 292–293.

¹⁸³ „Próbálkozott alkalmazkodni a demokrácia követelményeihez, de a fejlődés tempóját követni képtelen volt. Kicsúszott a kezéből az
intézet vezetése és az intézet életében emiatt anarchikus tünetek mutatkoztak. Magatartása miatt nemcsak az intézetnek az
ifjúsága fordult vele szembe, hanem a város közönsége, ill. az ezt képviselő népi szervek is. Bizalmatlanná vált vele szemben a
Diákszövetség. Hosszú éveken keresztül szervesen beilleszkedett és kiszolgált az elmúlt rezsim iskolapolitikáját. Ezzel magyaráz-
ható teljesen polgári beállítottsága, így a népi demokráciának az iskolavezetőkkel szemben támasztott követelményeknek nem
képes megfelelni. Ugyanezért a haladó szellemű világnézeti problémák iránt sem mutatott megfelelő fogékonyságot és a politikai
érzéke éppen zárkózott magtartása miatt időszzerűen kifejlődni nem képes” – állította Öllös Saroltáról 1949. március 17-én a
szabályszerű elbánás alá vonását (idő előtti nyugdíjazását) kimondó 3 tagú bizottság. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.

¹⁸⁴ „Az ellenem indított vizsgálat megdöbbentett, mert minden erőmmel a magyar nép és a demokrácia érdekeit szolgáltam. Sokan
hangosabb szóval cselekedték ezt, de nem bizonyos, hogy mélyebbre ható eredménnyel. Azt nem vitatom, hogy az igazgatói
tisztség ellátására nálamnál alkalmasabb emberek nincsenek, akik a mai élet követelményének nagyobb mértékben tudnak
megfelelni, mint én. Ezt annál is inkább vallom, mert közérdekünk, hogy minden helyen a legodaillóbb emberek dolgozzanak. De
azt mélyen sajnálom, hogy a tanári munkától el kell szakadnom, hogy a tanári szolgálatom nem tölthetem ki a szabályszerű
ideig, holott erre még erőt érzek magamban. S tudom, hogy a természettudományi tárgyak tanításában nagy szükség van
tanárookra. Kérem Miniszter Urat, vegye megfontolás alá ügyemet, s hagyjon meg valamelyik kecskeméti iskolában tanári
szolgálatban. Alig három esztendő van hátra teljes szolgálati időm kitöltéséhez, ezt a néhány évet szeretném még aktív tanári
munkával értékesíteni” – írta a miniszternek írt „észrevételeiben” 1949. március 30-án Öllös Sarolta. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-
2-1949. 158. d.

Augusztusi nyugdíjazását követően rokonaihoz Tatára költözött. Ott élt, időnként általános iskolában tanított 1961-ben
bekövetkezett haláláig. VKM 1949. 1040-Ö-2/1949. Eln. 8. üo. VH 52771/3. Szolgálati nyugilletményi kimutatás Öllös Sarolta
kecskeméti áll. tanítónőképző int. igazgató részére. 11396. 1949. augusztus 23. MNL OL XIX-I-1-u-1040—2-52771/3-1949. 153. d.

Döntés a fegyelmi vizsgálat alá vont diáklányok ügyében

A tanításról két napig távolmaradt, az iskolalátogatástól a vizsgálat idejére szintén eltiltott 21 tanuló ügyét 1949. január 21-én tárgyalta a tanári testület. Az ülésről ránk maradt jegyzőkönyv meglehetősen kusza, láthatóan egy nehezen követhető, sokszereplős tanácskozásról készült, melynek jegyzőkönyvvezetője nem mindig tudta követni, értelmezni az ott történeteket. Így járhatnának ezzel olvasóink is, ezért inkább Gyulyás Istvánnak január 28-án a tanácskozásról a főigazgatóság számára készült jelentését közöljük, lábjegyzetben a tanári értekezlet jegyzőkönyvében található néhány kiegészítő információval:

„Öllös Sarolta igazgató elnöklete alatt a tanári testület a Diákszövetség javaslatára 1948. december 20-án tartott fegyelmi gyűlésén Bende Margit, Lipóczi Mária, Tapodi Emese III. éves és Kerekes Ilona, Lipóczi Sára II. éves tanulókat az ország összes iskolából leendő kizárásra javasolta. A Diákszövetség erről szóló határozatának kifüggesztését követő napon [napokon] 21 tanuló nem jelent meg az iskolában. Ezek közül néhányan igazolták elmaradásukat, többségük azonban nem.

A Diákszövetség ez ügyben vizsgálatot indított és a hozzám juttatott 1948. december 21-én és 22-én kelt jegyzőkönyv szerint (1. sz.) szigorított megrovásra javasolták Balai Sarolta, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária, Fátrai Mária, Papp Mária, Kovács Veronika és Kisszebeni Rózsa; megrovásra Makai Ilona, Kárpáti Zoltán, Lázár Zsuzsa lic. III. osztály tanulókat.

A január 18-án kelt jegyzőkönyv (2. sz.) szerint a Diákszövetség városi tanácsa Balai Sarolta, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária tanulókat kizárásra javasolta.

Öllös Sarolta igazgató január 16-án egy szűkebb fegyelmi bizottságot bízott meg: Dr. Gulyás István, Horváth Jolán osztályfőnök, özv. Kerekes Ferencné tanácsadó tanár, Gyönyör Tekla, az osztály volt főnöke, Kallós Elekné, Kálmán Lajos testületi tagokból, hogy a tanítási órákról távolmaradt tanulókat hallgassa ki, és a tényállást, az értelmi szerzőket derítse ki.

A bizottság a vizsgálatot lefolytatta (3. sz.), az értelmi szerzőket kideríteni nem tudta.

A Diákszövetség két fenti jegyzőkönyve eltérő javaslata indokoltta tette, hogy a Diákszövetség iskolai és városi vezetőségét, akik a vizsgálatot lefolytatták, a tanári testület fegyelmi gyűlésére meghívjam. Meghívtam a Nemzeti Bizottság képviselőjét, mivel a városszerzte nagy feltűnést keltő ügygel a Nemzeti Bizottság már több ízben foglalkozott, és az ott ebben az ügyben felvett jegyzőkönyvek a tanári testületnek betekintésre nem álltak rendelkezésre.

A fegyelmi gyűlésen a Diákszövetség városi vezetősége előszóval terjesztette elő a fenti tanulók elleni vizsgálat eredményeit,¹⁸⁵ majd a Nemzeti Bizottság nevében Lakos Gáspár a Nemzeti Bizottságnak az ügy kivizsgálása alkalmával felvett jegyzőkönyvei alapján, továbbá az MNDSZ képviseletében Hach Artúrné szólt érdemben az üggyhöz. (4. sz.)¹⁸⁶

Az elhangzottak alapján a tanári kar beigazoltnak látta a tanórákról távolmaradt tanulóknak a kizárásra felterjesztett tanulókkal való együttérzését – szolidaritását – ezzel demokráciaellenes magatart-

¹⁸⁵ A tanári értekezleten a december 21–22-i diákszövetségi vizsgálat eredményéről Horváth Bendegúz közölte: „Balai, Kovács meg Kupka különösen vétkesek. Ezeket azért akarjuk kitenni, mert a sztrájkot ők irányították és szervezték meg.” Ordas Katalin „véleménye szerint elég terhelő bizonyíték, hogy a IX. fokú fegyelmi büntetést megkapták. ... Tulajdonképpen sztrájk történt, és megállapítottuk, hogy ezek a lányok voltak a sztrájk megszervezői.” Vajda Valéria a képző diákbizottságának főtítkára hozzátette: „Később terhelőbb adatokat tudtunk meg, és ezekből indultunk ki. Lapu kijelentette, hogy csütörtökön csoportosulás volt az osztályban, s a lányok elhatározták, hogy nem jönnek iskolába. Ezeket kihallgattuk, s ennek alapján tudtuk meg a dolgokat. Elsősorban Balai Sára volt a szervezője. Mi azt gondoltuk, hogy az ügy mögött felnőtt is áll.” Végül Ordas Katalin hozzátette: „most népi demokrácia van. Ha valaki nyilas indulót énekel, akkor aki sajnálja, az szolidaritást vállal. Kupka azt mondta, hogy ő az angol himnusz hallotta.” Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.) Moduna (Balai) Sarolta 2003-ban és 2024-ben határozottan tagadta, hogy a sztrájk szervezője lett volna. Lakatosmester édesapja révén a család anyagi helyzete sem engedte volna meg számára, hogy elveszítse a jó tanulásból és anyagi szükségességből fakadó előnyeit – mondta –, ezért sem expolnáhlatta magát.

¹⁸⁶ „A Nemzeti Bizottság nevében Lakos elvtárs: ... kéri az iskola tanárait, hogy minden rendkívüliséget szüntessenek meg a diákok körében. Hoch et-nő a MNDSZ nevében... alátámasztotta és támogatta a Diákszövetség határozatát.” Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.

tását, továbbá döntésével elejét kívánja venni, hogy újabb hasonló jelenségek megtörténhessenek – egyhangúlag elfogadja a Diákszövetség javaslatát, amely szerint:

Balai Sarolta szül. 1931. Ferenc lakatosmester,
Futó Anna sz. 1931. Ferenc, ny. főmozdonyvezető,
Kovács Ilona szül. 1931. István, kőműves,
Kupka Mária szül. 1929. István, kereskedő, elváltak Jakab Mária
lic. III. osztályú tanulókat – nevezetteknek előző években fegyelmi büntetésük nem volt – a Rendtartási Szabályzat 46.§ 2. fej. IX. fokú fegyelmi büntetésben – az ország összes középiskolájából kizárásra javasolja.¹⁸⁷

A tanügyi bürokrácia malmai lassan őröltek. 1949. február 26-án született meg a VKM 64.072/1949. sz. határozata az ügyben:

„A kecskeméti állami tanítónőképző intézet tanulóinak fegyelmi esetével kapcsolatban értesítem a Főigazgató Urat, hogy a tanulók vétségének elbírálásánál nem kívántam elvágni a népi demokratikus szellemben való átnevelésük minden lehetőségét és ezért a javasolt IX. fokú fegyelmi büntetésüket VII. fokúra enyhíttem. Ennek alapján a következő tanulókat Kecskemét összes középiskolájából kizárom: Balai Sarolta, Bende Margit, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária, Lipóczy Mária és Tapody Emese líceumi III. oszt. tanulókat, valamint Lipóczy Sarolta és Kerekes Ilona líceumi II. oszt. tanulókat.” – írta Dr. Gyálmós János miniszteri osztályfőnök. E határozatot a főigazgatóságról március 7-én továbbította Janson Vilmos tanügyi főtanácsos, s azt március 10-én érkezett a tanítónőképzőbe,¹⁸⁸ ahol vélhetően már napokkal azelőtt tudomást szerezhettek a döntésről a Magyar Közlöny március 4-i 1949. évi 49. számának 2. oldaláról.

Ettől fogva a kilenc kizárt leány bizonyítványát kiadták, benne a város iskoláiból kizáró VKM határozatra utalással. A sztrájkolók közül a többiek bizonyítványába osztályfőnökük bejegyezte: „Tűrhető magaviseletét osztályzat 10 óra igazolatlan mulasztásért Horváth ofő”¹⁸⁹ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003. évi levelében megjegyezte: „Amikor visszavettek az iskolába, látszólag rendben ment minden. Az osztálytársak többsége rendes volt, a tanárok semmit sem éreztek velünk.”

Moduna (Balai) Sarolta a kizártak egy közös próbálkozásáról tudósított:

„Kizárásunk után mind a kilencen jelentkezünk Kiskunfélegyházán. Fel is vett az igazgató úr Schronk Jenő, de 1-2 nap múlva, amikor már tanításra mentünk, nagy meglepetésünkre közölte, hogy sajnos mégse vehet fel bennünket, mert Kecskemétről megfenyegették.¹⁹⁰ Nagyon elszomorodtunk, azt hittük, örökre vége szép diákéletünknek. Így is történt, kivétel csak én vagyok. Egyedül én lettem tanítónő,¹⁹¹ a többiek, ki előbb, ki utóbb, ki esti tagozaton, ki levelezőn, vagy egy debreceni egyházi iskolában leérettségizett, egy kivételével. Lett belőlük tisztviselő, egészségügyi vagy vállalati dolgozó, de pályájuk derékba tört, mert eredetileg mind tanítónő szeretett volna lenni”

– írta levelében 2003. május 13-án.

¹⁸⁷ MNL BKML VIII. 83. Tk. 82/1949. „Gulyás István felszólította a tanári kart, hogy elfogadja-e a javaslatot? S még megkérdezte: az ország összes iskoláiból zárják ki őket, vagy csak a helybeliből. Horváth Bendegúz: amit itt megcsinálnak azt máshol is folytatják. A javaslat szerint az összes iskolából kizárjuk őket. A tanári kar ezt egyhangúlag elfogadta. A határozatra vonatkozólag: addig míg a minisztérium döntése meg nem érkezik, nem szabad, hogy a gyerekek fülébe jusson” – olvashatjuk a jegyzőkönyvben. Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.

¹⁸⁸ MNL BKML VIII. 83. Tk 211-1949. III. 10.

¹⁸⁹ MNL BKML VIII. 83. osztály anyakönyvek 1948/49.

¹⁹⁰ A kiskunfélegyházi államosított Constantinum tanítónőképzőjébe, a Kiskunfélegyházi Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézetbe próbáltak átjelentkezni, melynek mb. igazgatója az államosítástól kezdve Schronk Jenő volt. A Kiskunfélegyházi, 1948–49.; Eddig, 1948.

¹⁹¹ Balai Saroltát 1949 szeptemberében felvették a szegedi tanítónőképzőbe. „Természetesen a 3. évet újra kellett kezdenem, de teljesült az álmom. 51-ben leérettségiztem, majd 1 év gyakorlótanítás után, képesítőttem és megkaptam a tanítói oklevelet. Jó tanulóként, és munkásszármazásom miatt sok kedvezményben is részesültem szegedi diákként. A 3. osztály elvégzése után Dr. Gulyás István igazgató úr megpróbált visszahívni Kecskemétre, mondván, hogy nagy túlkapás volt a mi kizárásunk, de én, a történet után nem akartam visszajönni. Pályafutásom során soha nem éreztek velem, hogy mi történt 1948-ban” – írta 2003. május 13-án.

A számunkra nyilatkozó egykori katolikus képzősök közül többen megjegyezték, hogy már 1949-től újra kapcsolatba kerültek Jancsó Imre atyával, akivel barátságukat fél évszázadon át megőrizték, ahogy a kapcsolatot is volt osztálytársaikkal. A kizártakat is szívesen látták késői osztálytalálkozóikra a kecskeméti képzőben végzettek az évek során.

Petőfi Népe **Olvasói**

2000. SZEPTEMBER 27., SZERDA

Találkozó, kicsapott diákokkal

A Kecskeméti Állami Tanítóképző Intézet 50 éve érettségizett tanulói találkoztak a közelmúltban a mai tanítóképző főiskola Kaszap utcai épületében. Az osztály történetének jellemző érdekessége, hogy 7 kicsapott diák is rendszeresen eljár a találkozókra. Annak idején az államosított katolikus és református tanítóképző diákjaiból verbuválódott az osztály, s 1947/49-ben javában dúlt az antiklerikális kultúrharc. A kommunista diákszervezet – egyházi tanítóképzőből indult – aktivistáinak tevékeny közreműködésével kicsaptak az évfolyamból 7 olyan tanulót, akik nem az elvárásoknak megfelelően viselkedtek egy diáktüntetés alkalmával. Mindszent bíboros elleni tüntetésre vezényelték (volna) az egész iskolát, de az angolkisasszonyok egykori növendékeinek egy része szabotálta a demonstrációt. Konceptiós fegyelmi eljárás indult ellenük, amelynek komoly sajtóvisszhangja is volt. A találkozó szervezői azonban a kicsapottakról sem feledkeznek meg... Képzünk együtt az egész osztály. (Már aki él még, s el tudott jönni...)

Találkozó (2000) kicsapott diákokkal (Olvasói családunk.).

Petőfi Népe 55(227), 2000. szeptember 27., 9.

<https://tinyurl.com/2tk9mnb2>

Epilógus helyett: egy jelentés a „klerikális reakció” elleni képzelt harcról, „győzelemről” – néhány reflexióval

Ezzel véget ért a kecskeméti 1948. decemberi tanítónőképzős diáksztrájk történetének és közvetlen következményeinek felidézése. Befejezésül egy különös és tanulságos dokumentumrészletet szeretnénk olvasóink figyelmébe ajánlani a történeteket sajátos megvilágításba helyező 1949. januári – 1948 decemberéről szóló – kecskeméti pártbizottsági jelentésből, annak illusztrálására, hogy milyen ködképzetek, tévedések, szándékos torzítások vezették az akkori döntéshozókat a képzőben történtek „rendezésekor”.

„A klerikális reakció az elmúlt hónapban a legnagyobb tevékenységet a középiskolákban fejtette ki. Különösen azután, ami kor mintegy kétezer főnyi diák tüntető felvonulást rendezett Mindszenty ellen. A diákok tüntetése lelkes volt. Felvonultak a Városháza elé, ahonnan küldöttséget küldtek a polgármesterhez, követelve, hogy kívánságukat továbbítsa az illetékes minisztériumba. Innen a parókia elé mentek, ahol a plébánostól ugyanazt kérték. A parókiától fegyelmезetten visszamentek az iskolákba. Mire visszamentek az iskolákba, ahol a tanárok jelentős része bent maradt, s néhány iskolában a diákok közül is többen, fasiszta jelszavakat írtak a padokra, asztalokra.¹⁹² Letépték a falról az ott elhelyezett demokratikus vezetők képeit. Például ez az eset a Bethlen Kata tanítónőképzőben történt. A tüntetésről visszatérőket a bent lévők fasiszta indulók éneklésével fogadták.¹⁹³ Erre a diákszövetség közülük ötöt kizárt az iskolából, akiknek szülei is közismerten jobboldali elemek.

A diákszövetség határozatára akcióba léptek az iskola tanárai, akik a kicsapott leányok védelmére kelve megvádolták a diákszövetséget. Az ottani iskola igazgatónője, Öllös Sarolta és még két másik tanárnő, azzal vádolták a diákszövetséget, hogy az egész csak személyeskedés.¹⁹⁴ Mi a diákszövetség védelmére pártközi értekezletet hívtunk össze, mivel a parasztpárt városi titkára parasztpárt elleni hajszájának minősítette a tanárnőkkel szembeni fellépésünket, mivel nevezettek az ő tagjaik. A Nemzeti Bizottság is foglalkozott az ügygel, mivel a kicsapott leányok védelmében 25 [21] osztálytársuk három napon át távol maradt az iskolától. A Nemzeti Bizottság megállapította, hogy a tanárnők irányították a sztrájkban résztvevő lányokat és tudomásuk volt a sorozatos demokrácia ellenes tevékenységről, ami az iskolában folyt.¹⁹⁵

Ezzel egyidőben a tüntetés után való napokban a város különböző részein papírból kivágott kereszteteket helyeztek el ablakokban, kapuk alá »Hittel a terror ellen« és egyéb felírásokkal. A rendőrség is akcióba lépett ekkor és megállapították, hogy abban az iskolában működő Jancsó hitoktató volt az irányító.¹⁹⁶ Mikor érezte, hogy baj van a városból megszökött. A Nemzeti Bizottság úgy határozott, hogy az iskola vezetőjét azonnal le kell váltani, a másik két tanárnőt pedig más városba kell áthelyezni.¹⁹⁷ Ilyen értelmű határozatot terjesztettünk fel a közoktatásügyi minisztériumba. Közben a Nemzeti Bizottság behívatta az össze iskolák igazgatóit, ahol figyelmeztettük őket az iskolákban történő demokrácia ellenes megnyilvánulásokra és felelőssé tettük őket az iskolákban történtekért. Ez az erélyes fellépésünk visszavonulásra készítette a klerikális reakció tevékenységét az iskolákban» – írta 1949. január 3-án Fehér István, a MDP Kecskeméti Szervezetének titkára a MDP Központi Vezetősége Szervezési Osztályának és a MDP Pestmegyei Bizottságának.¹⁹⁸

¹⁹² Fasiszta jelszavakról nincsenek forrásaink. Vélhetően az akkori általános gyakorlatnak megfelelően itt is minden ellenzéki, Mindszenty melletti stb. jelszót fasisztának minősítettek.

¹⁹³ Mint a fentiekben bemutattuk: a tüntetés december 7-én volt, Bende Margit állítólagos – mindössze két tanú előtt zajlott – lépcsőházi éneklése, dúdolósa 14-én történhetett. Más ilyen esetről nincs forrásunk.

¹⁹⁴ Ezt csak a diákszövetségi vezetők állították a december 18-i tanári értekezlet sajátos percepciója alapján.

¹⁹⁵ Minden alapot nélkülöző állítás, ezt még a tanárnők elleni fegyelmi folyamat során sem állította senki.

¹⁹⁶ Jancsó Imre az 1950-es években, majd 2003-ban élőszóban, számomra is tagadta, hogy bármi köze lett volna ehhez az akcióhoz.

¹⁹⁷ Valójában egy tanárnő, Kerekes Ferencné áthelyezését kezdeményezték. MNL BKML XVII. 46. Kecskemét VB jegyzőkönyvek, 1948. december 27. 710/1948.

¹⁹⁸ MNL BKML XXXV. 43. 20. ő. e. 5. 3–4. Köszönet Gönczi Gergőnek a dokumentum megismeréséhez nyújtott segítségéért.

A nyilvánvalóan téves, légből kapott állítások sorát tartalmazó jelentést az a Fehér István párttitkár írta alá, aki maga is részt vett és felszólalt a Nemzeti Bizottság 1948. december 27-i ülésén, így tanúja volt annak, hogy miről is határozott akkor az a grémium. E jelentés elkészítésének napján, 1949. január 3-án küldte el ugyanő a tankerületi főigazgatónak az ügyre vonatkozó, addig nála lévő iratokat. Így minden lehetősége meg volt arra, hogy legalább a sztrájkolók és az áthelyezésre ítélt tanárnők számáról valós jelentést adjon. Jelen volt a kiküldött albizottság beszámolóján a Nemzeti Bizottság ülésén, és Öllös Sarolta hozzászólásait is hallhatta akkor.

Így tisztában lehetett volna azzal, hogy az igazgatónőt és a tanácsadó tanárnőt nem a sztrájkoló lányok szervezkedésének irányításával, hanem a vizsgálat során velük szemben tanúsított tárgyyszerű magatartásuk révén fellépésük erélyességének hiányával vádolták. A két pedagógus tapintatos pedagógiai eljárását hibáztatták, s – a diákszövetségi információkat készpénznek véve – az éppen szárba szökkenő pártállami mentalitással elfogadhatatlannak tartották, hogy az igazgatónő és a tanári kar (az erre vonatkozó tanügyigazgatási szabályoknak megfelelően) alapos vizsgálatot folytatott a diákszövetség által kizárásra javasolt 5 diáklány ügyében. Ebben az alaptalanul önmagukat sértve érző diákszövetségi vezetők téves percepciójával azonosították magukat, s a „védelmükre keltek”, ahelyett, hogy felvilágosították volna a tájékozatlan fiatalokat az érvényben lévő, erre vonatkozó jogszabályokról.

Nem tették ezt, s nem zavartatták magukat a tények által, hiszen, ahogy az idézett december havi jelentés általunk kiemelt részében olvasható: számukra a „Mindszenty féle reakció” elleni kampányban való aktív részvételük demonstrálása, s a városi iskolák igazgatóinak a tanítónőképzős diákok és kollégáik fegyelmiyeinek fenyegető bemutatása volt fontos. Igazodj, támogasd az aktuális politikai kampányokat, a Diákszövetséget, vagy röpdülj – ezt üzenték az igazgatóknak, pedagógusoknak, és a növendékek elleni retorzióval a városi diákságnak is. Tették ezt Kecskeméten, egy velük szemben érezhetően tartózkodó városban militáns hangon, fenyegetően, ahogy a *Kecskemét* c. lapjuk december 25-i számának idézett cikkénél is láthatjuk. Pontatlan, valótlan információikat – ahogy az országban másutt is, az ÁVO sugalmazására – politikailag hasznosnak gondolt koncepcióba rendezve tárgyalták a Bethlen Kata-tanítónőképzőben történeteket.

Így lett a diákjait katolikus hitük, egyházukhoz való ragaszkodásuk és kongregációjuk megőrzésére biztató, mindenfajta politikai akciótól, illegális fellépéstől, röpdüléséstől, feliratozástól, a Mindszenty elleni tüntetéstől való demonstratív távolmaradástól óvó Jancsó Imréről „a diák-összeesküvés irányítója, a diáksztrájk előkészítője”. Ebben semmi egyéni vonás nem volt. Ahol 1948-ban más tanítóképzőkben sor került bármiféle az államosítás elleni vagy később az államosítást követő rohamos szovjetizálásra, politikai-világnézeti nyomulásra, s ennek jegyében a diákok elleni nyomásgyakorlásra s annak eszköze a Diákszövetség elleni fellépésre (Sopronban, Esztergomban, Zalaegerszegen, Pécsen stb.), az ÁVO közreműködésével mindenütt belekevertek „felbujtó” klerikusokat. A spontán akciókat koncepciók eljárások során tudatos szervezkedéseknek állították be. A nagy nyilvánosság, sajtó bevonásával súlyos szankciókat alkalmaztak (kizárások, elbocsátások, áthelyezések, internálások, börtönbüntetések).

A kecskeméti ügy csak néhány egyéni sajátossággal rendelkezett. Másutt nem tapasztaltuk, hogy az eljáró hatóságok ennyire trehányan jártak volna el. Érthetetlen, hogy miként fordulhatott elő, hogy a valójában 1948. december 7-én lezajlott diáktüntetés idejét szinte minden állami, ÁVO, párt és egyéb hivatalos dokumentum, – maguk a diákszövetségi szervezők is – visszatérően december 9-re datálják.

Eddigi kutatásunk során még nem találkoztunk azzal, hogy néhány diákszövetségi vezető – köztük több tanítónőképzős is – ennyire szisztematikusan, a helyi ÁVO-val együttműködve magára vette volna a purifikátor szerepét diáktársaival és pedagógusaikkal szemben. A Bethlen Kata Állami Tanítónőképző Intézet tanárai ellenben párját ritkítóan kollegiálisak, tisztességesek, bátrak voltak, amikor tárgyyszerű véleménynyilvánításukkal – a maguk módján – opponálták az Öllös Sarolta és Kerekes Ferencné elleni igazságtalan eljárást. Abban is egyedi ez a történet, hogy a VKM nem egyszerűen jóváhagyta vagy szigorította a diákokkal szemben javasolt szankciókat, hanem enyhített azokon, lehetőséget adva a kizárásra ítélt lányoknak, hogy másutt folytathassák tanulmányaikat. Indirekt módon, szándékolatlanul ezzel arra utaltak, hogy Öllös Saroltaék tapintatos, differenciált pedagógusi megközelítése, eljárása jogosult volt, még ha politikai nyomásra őket ezért méltatlanul szankcionálták is.

S végül: egyedi vonása az 1948. decemberi kecskeméti diáksztrájknak az is, hogy még maguk a résztvevők sem tudják pontosan, miért és kinek a kezdeményezésére sztrájkoltak. Kizárt társaikért? Mindszentyért? Az ellene való tüntetés ellen? Mindhárom feltételezésről szóltak a számunkra elérhető kortársak. Olvasóink majd eldöntik, hogy melyik értelmezést preferálják. A magunk részéről akciójukban a katolikus identitásuk, egyházuk, számukra fontos kongregációjuk, hittanáruk elleni támadás, az erőltetett Komszomolozás, a diáktársaik elleni retorzió által kiváltott spontán tiltakozást tartjuk a legvalószínűbbnek – ahogy a korábbi zalaegerszegi diáksztrájk esetében is.¹⁹⁹

Rövidítések

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
KREL = Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára
MNL BAVL = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL PVL = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára
MNL VAVL = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára
MNL ZVL = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára
PTI SZKL = Politikatörténeti Intézet Szakszervezetek Központi Levéltára
VPL = Váci Püspöki Levéltár

¹⁹⁹ Donáth, 2025.

Források*

- 45 hold földet „találtunk” (1948). Zalaegerszeget akar előkészíteni Kecskeméten a mindszenhysta papság? *Kecskemét*, 2(46), 1948. november 21., 3. <https://tinyurl.com/zke66w5t>
- A katolikus diákság (1948) hatalmas tiltakozása a Mindszenty-reakció ellen. A volt kegyesrendi gimnáziumból indult ki a sikeres mozgalom. *Kecskemét* 2(49), 1948. december 12., 1. <https://tinyurl.com/333hr78y>
- A kecskeméti katolikus (1948) diákok levele a miniszterhez Mindszenty József népellenes politikájáról. In: Dancs Istvánné (szerk. 1979): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945-1948*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 755.
- Alexits György (1948): Az iskola és a politika. *Embernevelés* 5(1), 30-33. <https://tinyurl.com/7t498jvv>
- Az angolkisasszonyok (1948) volt növendékei kérik az egyházi reakció megfékezését. Mindszenty fasiszta működése ellen foglalt állást a szülők munkaközössége, az üzemek és az OTI dolgozói. *Kecskemét* 2(48). 1948. december 5., 3. <https://tinyurl.com/yc236apw>
- A Nemzeti Bizottság (1948) levele a Diákszövetséghez. *Kecskemét* 3(1), 1949. január 1., 3.
- Az ő legfontosabb (1948) feladatuk. *Március Tizenötödike : Ifjúsági hetilap*, 1[2](31), 1948. november 19., 3. <https://tinyurl.com/5c2kkwyf>
- Az üzemi (1948) ifjúság Mindszenty lemondását követeli. A plébánián adták át memorandumukat. *Kecskemét* 2(50), 1948. december 19., 1. <https://tinyurl.com/3zdxk2ae>
- Beke Margit (szerk.) (1997): Mindszenty József (1948): *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. III. Esztergom-budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, Budapest.
- Csütörtökön (1948) lesz döntés a kizárt diákok ügyében. *Kecskeméti Lapok* 82(14), 1949. január 18., 2. <https://tinyurl.com/3bwzju47>
- Dunántúli (1948) papok levele a püspöki karhoz: „Együtt a hívők milliós tömegével, mondjanak megálljt Mindszenty népellenes cselekedeteinek.” *Szabad Nép* 6(283), 1948. december 8., 5. <https://tinyurl.com/kchebpr3>
- „Eddig (1948) havi 250 forintot fizettem” – mondja egy constantinumi bentlakó. *Félegyházi Közlöny* 3(28), 1.
- Egy igazgatót (1948) és négy tanárt felfüggesztettek, számos diákot eltiltottak az iskola látogatásától a fasiszta provokációk miatt. *Dunántúli Napló* 5(264), 1948. november 17., 2. <https://tinyurl.com/3zbxtrwd>
- Farkas László (szerk.) (1998): *A kecskeméti római katolikus plébánia története*. Kiadja a Kecskeméti Főplébánia, Kecskemét.
- „Hírös Város (1948) ünnepi napjai”. *Kecskeméti Lapok* 81(229), 1948. október 5., 1. <https://tinyurl.com/mwe4wzes>
- Kecskeméti diákok (1948) tüntetése Mindszenty ellen. *Kecskeméti Lapok* 81(283), 1948. december 8., 2. <https://tinyurl.com/83cmk4bz>
- Iskolaigazgatók (1948) Nemzeti Bizottság előtt. *Kecskeméti Lapok* 81(300), 1948. december 29. 1. <https://tinyurl.com/mut5yyks>
- Kiűzzük (1948) az árnyakat az iskola falai közül. *Dunántúli Napló* 5(266), 1948. november 19., 5. <https://tinyurl.com/2db7z449>
- Kizárások (1948) a Bethlen Kata Állami Tanítónőképzőből. *Kecskeméti Lapok* 81(293), 1948. december 19., 2. <https://tinyurl.com/466xjfpn>
- Mi történt (1948) a „Bethlen Kata” tanítónőképző III. osztályában? A lányok egyrészét megfertőzte a kerekgyházi rémhírközpont, majd Jancsó Imre katolikus hitoktató és az eredmény: 26 kicsapás az ország összes iskoláiból. *Kecskemét* 2(51), 1948. december 25., 1-2.
- Nem olvassák fel (1948) az egyházmegye templomaiban Mindszenty népellenes pásztorleveleit. Virág Ferenc megyéspüspök válasza a déldunántúli katolikus ifjúság küldöttségének. *Dunántúli Napló* 5(283), 1948. december 9., 3. <https://tinyurl.com/3y6xs5tc>
- Nyolcszáz (1948) pedagógus és a szülői munkaközösségek erélyes tiltakozása az ifjúságot megméltató mindszentista uszítás ellen. *Dunántúli Napló* 5(276), 1948. december 1., 5. <https://tinyurl.com/3veahtuy>
- Ortutay Gyula (1948): Az új iskola kibontakozásának alapelvei. *Embernevelés*, 5(1), 1949/január, 3-9. <https://tinyurl.com/e3da7f7j>
- Öllös Sarolta (szerk.) (1947): *A Kecskeméti Református (1947-47) Kollégium Nőnevelő Intézetének Leánylíceuma, a Tanítónőképző Intézet, a Madas-árvaház, a Dolgozók Iskolája évkönyve az 1946-47. iskolai évről. A Leánylíceum IX., a Tanítónőképző Intézet és Madas-árvaház fennállásának XXIX. évében*. Kiadja az intézet igazgatósága, Kecskemét.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2025. május 1.

- Payer M. O. (szerk.) (1947): *Az Angolkisasszonyok (1946–47) Kecskeméti Sancta Maria Intézet Római Katolikus Tanítónőképző és Leánylíceumának évkönyve az 1946–47. iskolai évről. Az iskola fennállásának XXX. évében.* Hungária Nyomdabérlet, Kecskemét.
- Révai József: Köznevelésünk feladatai. *Embernevelés* 5(1), 1949/január, 1–3. <https://tinyurl.com/4dc8xndw>
- Schronk Jenő (szerk.) (1948): *A Kiskunfélegyházi (1948–49) Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet évkönyve az 1948–49. iskolai évről.* Kiadja az iskola igazgatósága, Kiskunfélegyháza.
- Serényi Antal (1943): *A tanügyi jog. Népoktatásügyi rész.* Második, átdolgozott kiadás. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Komárom.
- Viharos gyűlésen (1948) követelte a pécsi ifjúság az iskolákban történt fasiszta provokációk megtorlását. Mind-szenty ügynökeit (1948) el kell távolítani a középiskolákból. *Dunántúli Napló* 5(263), 1948. november 16., 3. <https://tinyurl.com/3uuf9djb>

Felhasznált irodalom

- Balai F. István (1992): Kecskeméti pap, aki bezárta az ÁVOsokat. *Kecskeméti Lapok* 1992. április 17. 9.
- Beke Margit (szerk.) (1996): *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Argumentum, Köln-Budapest.
- Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960.* Trezor Kiadó, Budapest. 1–165.
- Donáth Péter (2008/I.): Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül. In: Szabó Csaba és Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948.* A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Alapítvány – Új Ember, Budapest. 139–170.
- Donáth Péter (2009): A református tanító(nő)képzők államosításáról 1918–1919-ben és 1946–1948-ban. In: Fürj Zoltán (szerk.): *Állami oktatás – közoktatás – egyházi oktatás. Hatvan éve történt az iskolák államosítása.* Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen. 18–61.
- Donáth Péter (2022): *Konszenzuserősítő reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról.* Trezor Kiadó, Budapest.
- Donáth Péter (2024/1., 2.): Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán. *Neveléstudomány* 12(3) 110–135. <https://doi.org/10.21549/NTNY.47.2024.4.3> és 12(4), 33–61. <https://doi.org/10.21549/NTNY.46.2024.3.6>
- Donáth Péter (2024): „Sopronból nem lesz Pócspetri”. *Iskolakultúra*, 34(10), 34–66. <https://doi.org/10.14232/iskult.2024.10.34>
- Donáth Péter (2025): Rapid minisztériumi utasítás néhány órát „sztrájkoló” tanítóképzős diáklányok megtizedelésére, tanárok eltávolítására. Zalaegerszeg, 1948. október-december 11. *Pannon Tükör* (30)1. és 30(2), Megjelenés alatt.
- Gergely Ferenc (2014): A B-lista és a pedagógusok. Az MKP vezette politikai tisztogatás 1946–1947-ben. *Új Pedagógiai Szemle* 64(3–4), 16–46. <https://tinyurl.com/r4t28sma>
- Golnhofer Erzsébet (2004): Pedagógusok változó politikai viszonyok között. *Iskolakultúra* 14(10), 75–83. <https://tinyurl.com/maetssk9>
- Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945–1993.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Krajcssovski József és Krajnyák Nándor (1990): A gazdasági szaktanítóképzéstől a tanítóképző főiskoláig. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Fejezetek a pedagógusképzés történetéből I.* Bács-Kiskun Megye. MTA Területi Bizottsága, Szeged. 186–348.
- Lukács Sándor: A szocialista köznevelésért. Részletek a III. Küldöttgyűlésen elhangzott főtitkári beszámolóiból. *Embernevelés* 5(1), 1949./január, 10–25. <https://tinyurl.com/y22va9j3>
- Molnár János (1976): A közoktatás új rendje a Duna–Tisza közén. In: Arató Ferenc (szerk.): *Az államosítás közoktatásunkban.* Tankönyvkiadó, Budapest. 75–95.
- Rigó Róbert (2011): *Elitváltás Kecskeméten (1938–1948).* Bölcsészdoktori értekezés, kézirat. PTE BTK Interdiszciplináris doktori iskola, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16154>
- Sáska Géza (2018): Igény az igazság monopóliumára I–II: A politikai és világnézeti marxizmus-leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában. *Pedagógiatörténeti Szemle* 4(1–2), 1–52. <https://tinyurl.com/42rhxfxr> | <https://doi.org/10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1>
- Somogyvári Lajos, Polyák Zsuzsanna és Németh András (2019): Új elméleti keretek a szocialista neveléstudomány vizsgálatára: a politikai vallás. *Magyar Pedagógia* 121(1), 85–97. <https://doi.org/10.17670/MPed.2021.1.85>

- Szabados László (2000): *A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államosításig.* Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, Kecskemét.
- Szabó Bence (2010): Oktatás (és) politika. Káderpolitikai kérdések Bács-Kiskun Megye közoktatásának területén. In: Gyenesei J. (szerk.): *Bács-Kiskun Megye Múltjából* 24. Kecskemét, 2010. 290–319.
- Szabó Bence (2017): Oktatás pártfelügyelet alatt. Tanügyi irányváltás Kecskeméten 1945 és 1950 között. In: Gyenesei József (szerk.): *Bács-Kiskun Megye Múltjából* 27. Kecskemét, 2017. 279–423.
- Találkozó (2000) kicsapott diákokkal (Olvasói családunk.). *Petőfi Népe* 55(227), 2000. szeptember 27., 9. <https://tinyurl.com/2tk9mnb2>

A pozsonyi evangélikus diakonisszaintézet története (1891–1945) és nővéreinek sorsa a német kitelepítés után

FÖLDI-KONDOR Boglárka

múzeumpedagógus, muzeológus, Evangélikus Országos Gyűjtemény
doktorjelölt, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola

MTMT: 10050662 | ORCID: 0000-0002-7961-7083
bkondor@lutheran.hu

KEYWORDS

- Bratislava
- Pressburg
- lutheran
- motherhouse

ABSTRACT

History of the Lutherans Diaconal Institute in Bratislava (1891-1945) and the fate of its sisters after the German expulsion | In the 19th century, the Protestant deaconess movement, which spread across Europe, led to the establishment of numerous charitable institutions in Hungary. In my study, I present the history of the first Lutheran deaconess institution. The motherhouse in Bratislava, founded in 1891 by the local German Lutheran congregation, was a defining diaconal institution of the Hungarian Lutheran Church until the Treaty of Trianon. The deaconess house, which trained German, Hungarian and Slovak deaconesses, was closely connected not only to the later-established motherhouses in Győr, but also to the one in Liptovský Mikuláš. The background of these connections and the later history of the Bratislava institution are also discussed in my paper.

KULCSSZAVAK

- Pozsony
- Pressburg
- evangélikus
- anyaház

ABSZTRAKT

A 19. században Európa-szerte kibontakozó protestáns diakonissza mozgalom hazánkban is számos szeretetintézmény alapítását eredményezte. Tanulmányomban az első evangélikus diakonisszaintézet történetét mutatom be. Az 1891-ben, a helyi német gyülekezet által alapított pozsonyi anyaház egészen a trianoni békeszerződésig a magyarországi evangélikus egyház meghatározó diakóniai intézményét képezte. A német, magyar és szlovák diakonisszákat egyaránt kiképző intézet nemcsak a később létesült győri, hanem a liptószentmiklósi anyaházakkal is szoros kapcsolatban állt. Ennek hátterét, valamint a pozsonyi intézmény utóéletét szintén tárgyalom írásomban.

Bevezetés

A magyarországi evangélikus egyházban a Fébé Evangélikus Diakonissza Nőegylet testvéreinek szolgálatát napjainkban is hatalmas kultusz övezi. Viszonylag kevesek számára ismert az első magyarországi diakonisszaintézet története, ezért írásomban a doktori kutatásom egyik jelentős részét képező pozsonyi anyaház intézménytörténetét mutatom be. Tanulmányomban társadalomtörténeti aspektusból elemzem, milyen hatással volt az anyaház működésére a trianoni békeszerződés, az első és második világháború, valamint a szlovák nemzetiségi törekvések megerősödése. Ehhez kapcsolódva írásom második felében bemutatom a liptószentmiklósi szlovák evangélikus anyaház működését és annak kapcsolatát a pozsonyi intézettel.

A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség Diakonisszaintézet története (1891–1945)

A pozsonyi evangélikus diakonisszaintézetet Magyarország első evangélikus diakonisszaképzőjeként alapította meg a helyi gyülekezet. A kórházat, árvaházat, aggokházát és anyaházat magába foglaló intézmény falai között számos hajadon nyert kiképzést a diakonisszahivatásra és állt szolgálatba főként a nyugat-és felső-magyarországi területeken. A következő alfejezetekben az intézmény történetét és a nővérek szolgálatának társadalmi és szociális jelentőségét mutatom be a kezdetektől egészen a németek 1945-ös kitelepítéséig.

Az intézményalapítás előzményei

Carl Eugen Schmidt lelkész és társainak közös, két kötetes munkája jól összefoglalja a pozsonyi evangélikus gyülekezet történetét és a 20. század elejéig viszonylag átfogó képet ad intézményeinek alapításáról (Schmidt et al., 1906). Emellett Varsányi Péter István írása is segítségemre volt abban, hogy megállapítsam, mikor jelentek meg a legelső kezdeményezések a pozsonyi evangélikusokhoz fűződő szeretetszolgálat elindítására (Varsányi, 2000). A szeretetmunkát vagy szeretetszolgálatot tanulmányomban olykor-olykor a modernkori szóhasználatot alkalmazva szociális segítésként említem és értem azalatt legfőképpen az árvák, az idősek, a betegek és a szegények segítését.

Pozsonyban a szeretetszolgálat először a szegények gondozására korlátozódott, amelynek anyagi megalapozója a Jeszenák-család volt, akiknek kriptája a még ma is álló, régi anyaház épülete mellett található, Kecskékapui evangélikus temetőben áll, amely számos egyéb, történelmi jelentőségű evangélikus személy nyughelye. Varsányi cikke alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy Jeszenák János (1800–1849) szuperintendens¹ jelentős adományokkal támogatta a pozsonyi evangélikus egyház nevelésügyeit, templomépítését és ingatlanvásárlásait, valamint segítette a családja által még 1750-ben alapított „*alumneum minus*”-t, másnéven „*Jeszenakium*”-ot is, amely bentlakásos intézetként tíz tanuló ingyenes ellátását biztosította Pozsonyban (Varsányi, 2000).

A 19. század második felében a szeretetmunka terén a pozsonyi evangélikus gyülekezet több intézményt is alapított. Az egyik ilyen szervezet a szegényügyosztály volt, amelyről Gustav Ebner (1846–1925) evangélikus lelkész a következőket írta:

„A jótékonyági nagy bizottság áldásos működésének egyik ágát a szegényügyosztály képezi, mely kizárólag az egyházközség szegényeinek ügyével foglalkozik. Hogy ez annál behatóbban és célszerűbben történhessék, az 1896. évi november 4-iki conventi határozat értelmében, szegénygyámok választása lett elrendelve. A várost e célból 5 kerületre osztották fel. Minden ily kerület élén egy szegénygyám áll, a kinél a havi, vagy negyedévi segélyezésért folyamodóknak jelentkezniük kell. A lakás- és családi viszonyok alapos megvizsgálása után a szegénygyám jelentését, a havonta a conventi gyűlés előtt üléselő szegény ügyosztályhoz terjeszti fel, mely azután végérvényesen határoz, úgy az esetleges rögtöni kiosztások, mint a kiutalványozandó segélyösszeg nagysága iránt.” (Schmidt et al., 1906. 457.)

¹ A protestáns felekezeteknél egyházi főfelügyelő, az egyházkerületeket vezető, választott lelkész.

Egy későbbi bekezdésben Ebner azt írja, hogy „a pozsonyi evangélikus egyházban mindjobban növekedik a készség a gyülekezet szegényei nyomorának enyhítésére.” A pozsonyi gyülekezetet akkoriban számos ősi evangélikus értelmiségi család tagjai (Geduly, Hahn, Herrmann, Karner, Lux, Fröhwrth, Markusovszky stb.), valamint módos polgárok alkották (Royko, Habermayer, Zechmeister stb.), akiknek adományai és kapcsolatai révén a szeretetintézmények virágzásnak indultak (Schmidt et al., 1906. 456–459). Az árvák részére különféle alapokat hoztak létre (többek között Dr. Herrmann András, Hahn Erzsébet, Würth János Gottlieb vagy Jelenffy Zsuzsanna), amelyeket később, 1872-ben egységesítettek. Az evangélikus árvaházat később, az első világháború kitörése előtt felavatott diakonisszaintézet egyik szárnyába helyezték át.

A kórház létrehozását már a 18. században kezdeményezték. Az 1800-as években kisebb betegszobákat üzemeltettek, de az intézmény jelentősebb bővítésére Royko Sámuel adománya révén csak a 19. század második felében, 1872-ben került sor, az árvaház egységesítésével párhuzamosan. A kórházban az orvosok (dr. Würtzler Gottfried, dr. Glatz Sámuel, dr. Stromszky Ármin, dr. Lang Gusztáv, dr. Gerley János, dr. Tauscher Béla) mellett a századfordulótól kezdve már a diakonisszák is részt vettek az ápolónői és műtős asszisztensi feladatok elvégzésében (Schmidt et al., 1906. 462–465).

Az anyaház megalapítása 1891-ben

Carl Eugen Schmidt (1865–1948), a pozsonyi németajkú evangélikus gyülekezet lelkesze a lipcsei misszió felekezetközpontú szemléletét, valamint az August Hermann Francke (1663–1727) által 1695-ben alapított hallei árvaházat tekintette mintának, melyben pietista szellemiség jegyében nevelték a gondozottakat. Anne Marie Kool, aki háromkötetes művében részletesen tanulmányozta a hazai protestáns misszió történetét, röviden említést tett arról, hogy Carl Eugen Schmidt először maga utazott Neuendettelsauba, hogy tanulmányozza az ott zajló szeretetmunkát, majd ezután onnan kért misszionáriusokat a pozsonyi belmissziói munka megalapozásához. Így érkezett Pozsonyba Carl von Schwartz, a neuendettelsaui intézmény igazgatója és Robert Handmann, missziói felügyelő (Kool, 1995. 163–172).

Carl Eugen Schmidt (1865–1948), a pozsonyi németajkú evangélikus gyülekezet, akire nagy hatást gyakorolt Theodor Fliedner és Wilhelm Löhe munkássága, a lipcsei misszió felekezetközpontú szemléletét, valamint az August Hermann Francke (1663–1727) által 1695-ben alapított hallei árvaházat tekintette mintának, amelyben pietista szellemiség jegyében nevelték a gondozottakat. Schmidt a Pozsonyban kibontakozó pietizmus két fő képviselőjének, Bél Mátyásnak (1684–1749) és Friedrich Wilhelm Beernek (1691–1764) életművét jelölte meg követendő példának az evangélikus nevelésügyben (Schmidt et al. 1906. 458).

Schmidt a következőket írta a pozsonyi szeretetmunka kezdeteiről:

„Pozsonyban is az evangélikus szeretetmunka a szegényápoláson kezdi működését. Csak a 18. századtól fogva tesznek kísérletet az irányban, hogy intézetszerű szeretetműveket létesítsenek. Ezeknél külföldi mintákhoz, mindenekelőtt a pietizmus alkotásaihoz, tartják magukat. Ez az ifjakról való gondoskodáson kezdte működését s hasonlóan cselekedtek itt is. A Jeszenákféle, liceumi tanulók részére szóló konviktus mellett

keletkezik még az árvaház s csak később a kórház. A jótékony nők egyesületének, az elaggottak házának s a diakonissza intézetnek létesítése csak a 19. század utolsó harmadára esik. [...] Az árvákról való intézet-szerű gondoskodás, — nem tekintve korábbi idők néhány kísérletét, — 1695-ben, a hallei árvaház alapításával veszi kezdetét. Határozottan pietista alkotással állunk tehát itt szemben, főképp, ha ezen intézetek tetteinek rugóit, célját és szellemét tekintjük. Francke Ágost Hermann példája mindenütt követésre buzdított s nem járunk téves úton, ha a megindítás érdemét Bélnek és Beernek, a pietismus pozsonyi két főképviselőjének tudjuk be.” (Schmidt et al., 1906. 456–458.)

Carl Eugen Schmidt közbenjárásának eredményeként 1891-ben megnyitotta kapuit a Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Diakonisszaintézet, amely a gyülekezetet tekintve főként német nyelvű intézményként működött, a névsorban mégis találunk magyar és szlovák hajadonokat is, akik diakonisszának jelentkeztek az anyaházba. A szeretetmunka elindításához Schmidt lelkes a németországi anyaházaktól kapott segítséget, a közös nyelv tehát segítette a Fliedner és Löhe által alapított első anyaházak mintájára születő többi, hasonló német intézmény szabályainak részleges követését és átvételét.

A pozsonyi diakonisszák szolgálatának kezdetei

A pozsonyi gyülekezet a gallneukircheni anyaházzal kötött megállapodást. Gustav Ebner lelkész és Ludwig Schwarz (1833–1910) esperes 1891. augusztus 2-án kötötte meg azt a hivatalos szerződést, amely lehetővé tette a korábban Gallneukirchenben szolgáló két diakonissza, Theresa Maier és Ida Säaf utazását Pozsonyba, hogy segítsenek az ott elkezdődő szeretetmunka megszervezésében. Utóbbi nővér helyére nem sokkal később Elisabeth Obermeir, bécsi diakonissza érkezett, aki 1892-től már főnöknőként koordinálta a folyamatosan gyarapodó anyaházat (Klösch, 2007. 18). A pozsonyi diakonisszák ápolónői képzése a pozsonyi kórházban zajlott, míg a sebészeti tanfolyamot már Stuttgartban végezték. A stuttgarti anyaház volt a másik olyan intézmény, amellyel a pozsonyi intézet együttműködött. Háziarendjüket tekintve a német anyaházak mintájának követésére törekedtek (pl. Gallneukirchen, Stuttgart, Neuendettelsau). A nyugati minta adaptálását a német anyaházakból érkező első nővérek segítették. Az intézet első öt diakonisszáját, Mária Lenhardt-ot, Halper Paulát, Anna Maresch-t, Jarosek Rózát és Božena Royovát² 1895-ben szentelték fel (Schmidt et al., 1906. 481).

1898-ban a diakonisszák átvették a pozsonyi evangélikus árvaház fiúosztályának működését. A gyermekek gondozásával 1899. szeptember 1-jétől az egyik diakónust, Michael Kowarikot bízták meg, aki a neuendettelsauai intézetben szerzett képesítést. A férfi diakónus mellett egy diakonissza látta el a háztartási teendőket (Schmidt et al., 1906. 461). Időközben a nyugalomba vonuló Obermaier Erzsébet helyére 1902-től a Neuendettelsauból kiküldött, Mathilde Billnitzer töltötte be a főnöknői tisztséget. Szerződését 1906-tól véglegesítették és tisztségét egészen az államosításig töltötte be (Schmidt et al., 1906. 481). Főnöknői munkája jelentősen hozzájárult a neuendettelsauai intézmény értékeinek és szokásainak sikeres áthagyományozásához. A fiatalon, mindössze 28 évesen főnöknő-

² Leánykori nevén Hurbanová, Jozef Miloslav Hurban evangélikus lelkésznek, a szlovák nemzeti mozgalom vezetőjének leánya.

vé avatott Mathilde Billnitzer részt vett a jelöltek oktatásában, miközben törekedett arra, hogy az eltérő anyanyelvekből (német, magyar, szlovák) adódó kommunikációs nehézségeket áthidalja, továbbá biztosítsa az eltérő szociális háttérrel rendelkező nővérek közötti egyenlőséget (Steinacker, 1973. 132–133). Mathilde Billnitzer életét tekintve külön érdekesség, hogy húga, Julianne és unokahúga, Mathilde Zimmermann is diakonissza volt.³ Ez nem egyedi eset, mi több, igen gyakori, hogy az anyaházakba jelentkező lányokat később női rokonaik is követték diakonisszaként.

Az évek során a gondozottak száma mind a kórházban, mind pedig az árvaházban jelentősen megnövekedett, amellyel párhuzamosan a szolgáló nővérek száma is gyarapodott, ezért 1907-ben megszületett az első magyarországi evangélikus diakonissza intézet épületének létesítését sürgető határozat:

„Az értekezlet a két előterjesztést összefoglalva a következő határozatot hozta: Az értekezlet a diakonissza intézményt a jövő egyházépítő munka egyik leghathatósabb tényezőjének tekinti s azon indítványt terjeszti a kerület útján az egyetemes közgyűlés elé, hogy az egyházegyetem tekintse a pozsonyi diakonissza házat egyetemes intézménynek s minden erejét megfeszítve támogassa azt úgy erkölcsileg, mint anyagilag; hívja fel a gyűlekezeteket, hogy a pozsonyi diakonissza ház fenntartására bizonyos évi járulékot szavazzanak meg, saját kebelükben pedig haladéktalanul vessék meg a diakonissza intézmény alapját, azt évről évre növelni igyekezzenek, hogy egyik helyen előbb, másik helyen később az intézmény megvalósulhasson; tegyen közzé minél több példányban egy felhívást, melynek tartalma a diakonissza intézetbe való belépésre irányuló buzdítás legyen. Végül az értekezlet köszönetet mondott a lelkes és tanulságos előadásért.”⁴

Pozsonyból és az ország számos pontjáról érkező adományoknak köszönhetően rövidesen kiírták a pályázatot a kórházat, az árvaházat és a diakonissza anyaházat magába foglaló épületegyüttes létesítésére, melynek győztese Schmidt D. Gyula, budapesti építész lett.

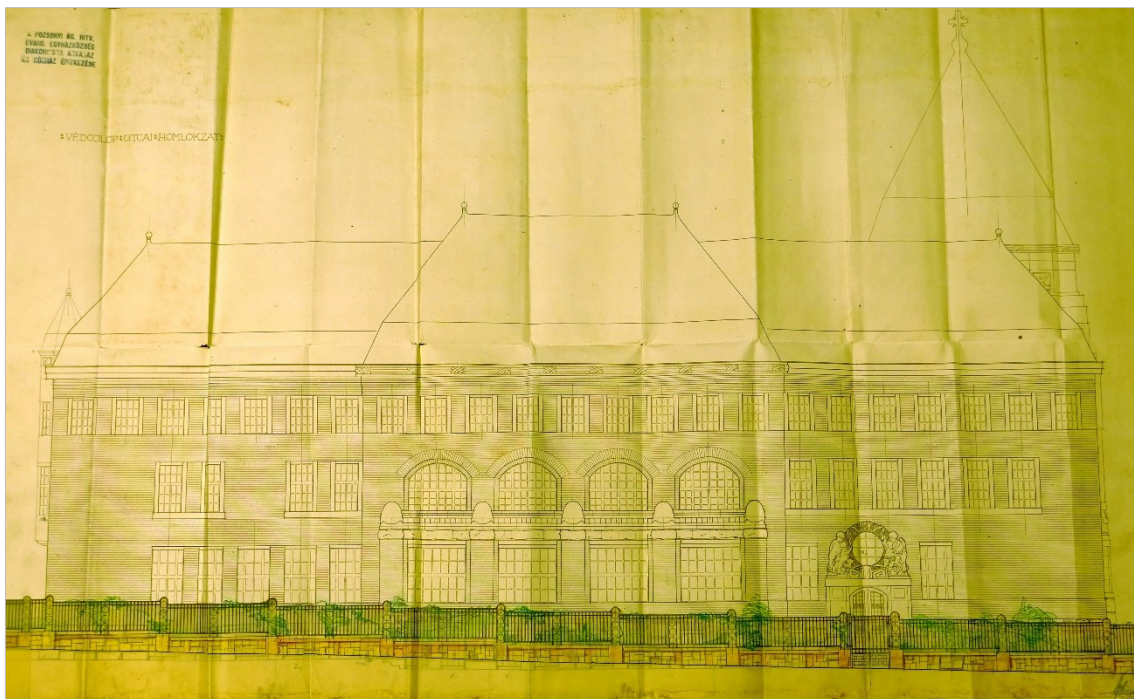
A pozsonyi diakonisszaintézet megépülése

A pályázat nyertese, Schmidt D. Gyula (1879–1915) a budapesti műegyetem hallgatójaként szerezte oklevelét. Ezt követően, 1904-ben Amerikába utazott, ahol megismerte Horti Pál (1865–1907) iparművészt. Utazásaik során eljutottak Közép- és Dél-Amerikába, továbbá Japánba és Ceylon szigetére is. Schmidt D. Gyula hazatérve a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építőipariskola rajztanáraként dolgozott, majd besorozását követően az első világháborúban szolgált. Egyesek szerint ott szerzett betegsége, mások szerint az utazásai során őt megfertőző malária következtében halt meg 1915-ben, mindössze 36 évesen. Munkái között szerepel a budapesti Dembinszky utcai elemi iskola (1910–1911), a pozsonyi diakonisszaintézet, árvaház és kórház (1912–1914), valamint a kiskunhalasi állami elemi iskola (1913) (B. Mánya, 2015. 182–183.; Gerle, Kovács és Makovecz, 1990. 173–184.; Kabdebó, 1913. 44.)

³ HA, EDwG: Lebensläufe von Diakonissen: Lebenslauf von Julianne Billnitzer; HA, EDwG: Lebensläufe von Diakonissen: Lebenslauf von Mathilde Zimmermann

⁴ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1908. évi augusztus hó 6. és 7. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1908. 148.

Schmidt D. Gyula munkája, a pozsonyi diakonisszaintézet tervrajza
(Forrás: ECAV, Ústrednj Archív)

A pályanyertes budapesti építész 470.000 koronára becsülte az építési költségeket, de kiderült, hogy azok meghaladják a 750.000 koronát, ezért a gyülekezet kölcsönt vett fel az Első Pozsonyi Takarékpénztártól. Cserébe olyan anyaház épült, amely a történelmi Magyarországon páratlan volt és példát jelentett más gyülekezetek számára. Az alapkőletételre 1912 őszén került sor:

„De mégis az események legfontosabbika, az egyházközség három intézete a diakonissza intézet az árva- és kórház új méltó és czélszerű épületei emelésének megkezdhetése volt. Az alapkőletétel szép ünnepe szeptember 23-án volt s azóta az építkezési munkálatok zavartalanul folyhattak.”⁵

Az építkezésen magyar, német és osztrák cégek egyaránt részt vettek. A betonlapot és a mélyépítési munkákat a pozsonyi Pittel und Brausewetter vállalat vezette.

Az építkezés két éven belül lezajlott. Az intézet felszentelése az első világháború kitörése előtt alig pár hónappal történt. A diakonisszaintézetet tehát 1914. május 3-án, Jubilate vasárnapján avatták fel. A nap három istentisztelettel kezdődött. Dr. Hermann von Bezzel, a Bajor Evangélikus Egyház elnöke és a neuendettelsai diakonisszaintézet egykori rektora németül prédikált a nagy német evangélikus templomban. A szlovák nyelvű istentiszteletet Szeberényi Lajos Zsigmond tartotta a kistemplomban. Végül Gyurácz Ferenc, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökének magyar nyelvű prédikációját hallhatta a gyülekezet a nagytemplomban.

⁵ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1913. évi augusztus hó 13. és 14. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1913. 34.

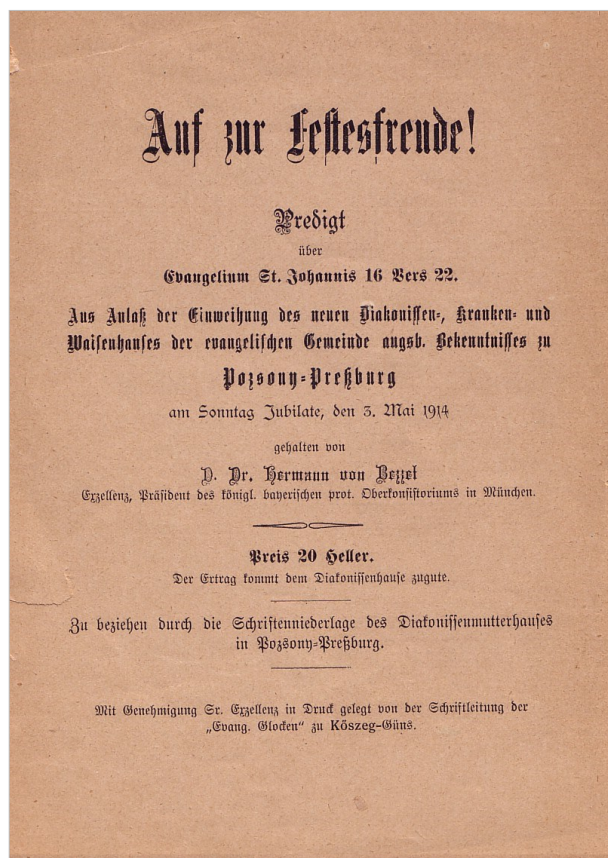

A kulcsátadásnál beszédet mondott Carl Eugen Schmidt, a pozsonyi németajkú evangélikus gyülekezet lelkésze és Baltik Frigyes, a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület püspöke, majd együtt felszentelték az épületet. Az eseményről Baltik Frigyes püspök a következőt írta:

„Május 3-án lélekemelő ünnepen vettem részt. Ekkor avattam fel a nemes és áldozatkész pozsonyvárosi egyház által nagy áldozattal épített Diakonissa Otthont és kórházat, mely alkalommal a főistentiszteleten dr. Bezzel Ármin öngyméltósága, a bajorországi főconsistorium elnöke nagyhatású szentbeszédet mondott.”⁶

Az új diakonisszaházról Pröhle Henrik a következőket írta a Bethesda Közlönyébe:

„Az új épület már messziről szembetűnő, hatalmas épület. A városnak egyre fejlődő, u. n. villanegyedében van, a kecskekapui temető mögött, a szelíden emelkedő, szőlőkkel és gyümölcsösökkel koszorúzott hegyvidék tövében; nyugatról a várhegyről Pozsony ősi vára tekint le rá, ahol a fejedelmi diakonissza, II. Endre király leánya, a Thüringiába szakadt, sokat szenvedett, de áldásosan élt, Erzsébet született, amiről az épület alapkövébe rejtett okirat is megemlékezik. Az intézet homlokzata, valamint délkeleti szárnya kétemeletes; a nyugati egyemeletes szárnyát magas üveg folyosó köti össze a főépülettel, mind a két szárny külön utcára néz s az intézet mögött gyönyörű, termékeny kert terül el, amely nagyban hozzájárul a háztartás megkönnyítéséhez és kedves tartózkodási helyet biztosít a munkában kifáradt diakonisszáknak és lábadozó betegeknek.” (Pröhle, 1917. 4.)

Meghívó a diakonisszaintézet felszentelésére
(Forrás: ECAV, Ústrednj Archív)

A pozsonyi diakonisszaintézet monumentális épületgyűjtése két korstílus határán született, hiszen mind az eklektika, mind pedig a modernizmus jegyeit magán hordozza (B. Mánya, 2015. 72). Téglavörös kerámiacsempéivel és terméskő burkolatával Pozsonyban a racionalizmus és a funkcionális előfutáraként is értelmezhető. Az U alakú épületet, amely az egykori szőlők helyén, a Kecsekapui temető mellett magasodik, három utca fogja közre. Az épület keleti fala a mai Palisádyra néz (egykori Palisadenweg vagy Védcolöp-út). Délről a Partizánska ulica (egykori Wölferlweg vagy Vutkovich Sándor utca) irányából mehetünk be a hatalmas belső udvarra, ahol jól láthatóvá válik a torony, illetve a lépcsőház, valamint a diakonissza anyaház és a kórház összekötő függőfolyosó. A Palisády utcai szárnyban a diakonisszaház, a Partizánska felőli oldalon pedig a kórház működött. A diakonisszaház Kecsekapui temetőhöz közelebbi sarkán állt a torony, ahol a kápolna kapott helyet. Ehhez a toronyhoz kapcsolódott az épületgyűjtés északi oldala, amely a Bradlianskára (egykori Kornhuber vagy Kecse-út) nézett és amelyben az árvaház működött. Az épületet díszítő dombormű-

⁶ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1915. évi augusztus hó 26. és 27. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1915. 13.

vek Rigele Alajos (1879-1940) munkái. A Palisádyra néző homlokzaton az *Ima és Oktatás*, a Bradlianska felőli homlokzaton pedig a *Betegápolás és Vigasz* nevet viselő szoborcsoportok láthatók, amelyek egyenként meghaladják a két méteres magasságot (Lehel, 1977. 121–122).

A pozsonyi diakonisszaintézet (Forrás: ECAV, Ústrednj Archív)

Az épületben működő intézményekről és helyiségeiről Pröhle Henrik írt részletesen:

„Az épület mindenekelőtt a diakonisszák otthonát foglalja magában. A főépület második emeletén minden testvérnek külön csöndes szobája van. Az első emeleten a nők otthona van. Csöndes menedék ez magános nők számára, akik megfelelő díj mellett mindent megtalálnak itt, amit otthonuktól várhatnak. A magas felszínen az ebédlők vannak elhelyezve. Ez alatt pedig a konyha, a kamrák és a mosókonyha. A jobbszárny az árvaházé, amelyben átlag 40 árva talál menedéket. A balszárny a kórházé, amelynek földszinti részét most katonák veszik igénybe, akik a külön intézeti orvos kezelése és a diakonisszák ápolása alatt itt keresnek és – hál’ Isten – legtöbb esetben találnak is gyógyulást. A nem nagy, de célszerű műtőteremben számos kisebb-nagyobb operáció mentette már meg nem egy, értünk szenvedett testvérünk életét. Ezen kívül még néhány szegény hülye is talál otthont intézetünkben, akikkel szintén szeretettel foglalkoznak a diakonisszák. Ha megemlítjük még, hogy az intézetben szép nagy könyvraktár is van, amely külön kiképzett diakonissza vezetése alatt ezrekre meg ezrekre menő vallásos és egyéb egészséges szellemű iratot terjeszt, pénzért és a rendelkezésre bocsátott adományokból vagy egy erre a célra szolgáló haszonból ingyen: akkor körülbelül teljes az a vázlatos kép, amelyet e sorokban bemutatathatunk.” (Pröhle, 1917. 4–5.)

Mindezekből következtethetünk arra, hogy Magyarország első evangélikus diakonisszaintézete az elemzett korszakban a Kárpát-medence egyik központi szeretetintézményének számított, továbbá mind ebből felmérhetjük azt is, mekkora veszteséget jelentett nemcsak a magyarországi evangélikus, hanem az egész protestáns egyház számára, amikor a trianoni békeszerződés következtében a várost elcsatolták hazánktól.

Az épület stílusát tekintve a funkcionalista szemlélet kerül túlsúlyba, ahogyan az Európa-szerte létesült, 19–20. századi diakonissza anyaházak esetében is. Az épületekről készült fényképek,

metszetek és festmények jól mutatják, hogy mindegyik intézményre a letisztultság jellemző. Többemeletes, monumentális, erőd jellegű, szokás szerint kápolnával kiegészített épületkomplexumokról van szó, amelyek nemcsak a diakonisszaházaknak adtak helyet, hanem további szárnyaik kórházként, árvaházként vagy aggok házaként is működtek. A funkcionalista épületek ezáltal jól tükrözték a praktikus szempontokat, hiszen a diakonisszák az épületen belül mozogva könnyen és gyorsan elláthatták feladataikat.

Az intézetben és a külső munkaállomásokon zajló szolgálat típusai

A pozsonyi anyaház első külső munkaállomása Sopronban létesült 1895-ben, amelynek evangélikus gyülekezetében, árvaházában és teológus otthonában először két diakonissza látta el a feladatokat (Schmidt et al., 1906. 481).⁷ Az anyaház 1899-től Eperjesre (ma Prešov, Szlovákia), Rozsnyóra (ma Rožňava, Szlovákia) és Kőszegre is küldött nővéreket, akik főként magánápolást végeztek, valamint a városi iskolában tanítottak (Schmidt et al., 1906. 481).⁸ 1901-ben új munkaállomás létesült Pinkafőn (ma Pinkafeld, Ausztria), ahol a diakonisszák vallásos iratokat és bibliákat árusítottak, valamint egy menedékházat is nyitottak. Az adományokból a szegények havi segélyezésére is jutott. A nővérek munkáját a férfiak és ifjak szövetkezete⁹, a hajadonok füzére¹⁰, valamint a lelkészek és gyülekezeti tagok pénzádománnyal segítették. A nővérek az ápolás és az iratterjesztés mellett a pozsonyi gyülekezet munkájában is részt vettek. Ellátták az anyaintézet háztartási teendőit (konyha, mosoda), valamint csatlakoztak az aggok házában zajló idősgondozáshoz is.¹¹

A külső szolgálati helyszínek az évek során folyamatosan bővültek. 1903-tól a diakonisszák a lőcsei (ma Levoča, Szlovákia) Herrmann Gusztáv Kórházban kaptak helyet, hogy elláthassák az ápolónői és műtősnői feladatokat. 1904-ben Modorral (ma Modra, Szlovákia), Locsmánddal (ma Lutzmannsburg, Ausztria) és Késmárkkal (ma Kežmarok, Szlovákia) bővültek a szolgálati helyek.¹² Drétomán (ma Drietoma, Szlovákia) ugyancsak betegápolást végeztek a nővérek (Schmidt et al. 1906, 481).¹³ Néhány évvel később az intézmény újabb állomást szervezett Iglón (ma Spišská Nová Ves, Szlovákia), 1909-ben¹⁴, amit Torzsa (ma Savino Selo, Szlovákia), Győr és Budapest követett.¹⁵

⁷ HA, EDwG: Lebensläufe von Diakonissen.

⁸ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1900. évi augusztus 15. és 16. napjain B-gyarmaton tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1900. 35.; HA, EdwG: Lebensläufe von Diakonissen: Lebenslauf von Elisabeth Weber.

⁹ A helyi gyülekezet férfitagjainak közössége.

¹⁰ Egyedülálló nők egyesülete, közössége.

¹¹ HA, EdwG: Lebensläufe von Diakonissen.

¹² EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1904. évi augusztus hó 24. és 25. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1904. 102.; A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1915. évi augusztus hó 26. és 27. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1915. 155.

¹³ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1907. évi augusztus hó 21. és 22. napjain Révkomáromban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1907. 37.

¹⁴ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1910. évi augusztus 29. és 30-án Zsolnán, az 1610. évi zsolnai zsinat emlékére megtartott ünnepélyéről s az ugyanott 1910. évi augusztus hó 29. és 30-án megtartott rendes közgyűlésben hozott határozatokról szóló jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1910. 36.

¹⁵ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1911. évi augusztus hó 24. és 25. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésében hozott határozatokról szóló jegyzőkönyve. Selmezbánya, 1911. 34.

Az utóbbi két helyszínen zajló szolgálat alapot teremtett a győri anyaház és a Fébé Egyesület megalakulásához. Mindeközben, 1911-ben Rozsnyón véget ért a nővérek munkája¹⁶

Az első világháború alatt a nővérek többsége a hadikórházban végzett ápolónői feladatokat, míg mások az ínségkonyhán segédkeztek. A háború után a gyülekezet nagy erőfeszítéseket tett, hogy fenntartsa a diakóniai munkát, melyre továbbra is volt igény, főként a felvidéki területeken. A trianoni békeszerződés azonban bizonyos lehetőségeket korlátozott, ugyanis Győről visszarendelték a nővéreket Pozsonyba, az ott elkezdett munka így félbeszakadt. A húszas években a pozsonyi diakonisszák főként a helyi anyaházban, valamint a hozzá tartozó kórházban, aggok házában és az árvaházban, illetve a gyülekezetben láttak el feladatokat. A külső állomáshelyek közül a legaktívabb szolgálat a lőcsei Hermann Gusztáv-kórházban zajlott.¹⁷

A harmincas években a diakonisszák szolgálata jórészt Pozsonyban és Lőcsén folytatódott. Néhányan a kezdettől fogva német nyelvű soproni gyülekezetben és a teológus otthonban láttak el feladatokat, mások pedig részben magyar, részben német evangélikusokból álló Kőszegen működő Dreiszker Szanatóriumban szolgáltak ápolókként.¹⁸ A második világháború kitörésével a diakonisszák többnyire a hadikórházakban végeztek ápolói vagy műtős feladatokat. 1939-ben a német hívek kikerültek a Szlovákiai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház kötelékéből és önálló egyházi szervezetet hoztak létre (Pešek, 2008). Ennek nyugati központjait Pozsony (ma Bratislava, Szlovákia) volt környékével Modorral (ma Modor, Szlovákia), Bazinnal (ma Pezinok, Szlovákia) és Szentgyörggyel (ma Svätý Jur, Szlovákia), míg a keleti országrészben Szepesváralja (ma Spišský Podhradie, Szlovákia) és Gölnic (ma Gelnica, Szlovákia) térségében éltek német evangélikusok. Az ottani városok közül Késmárk, Lőcse, Szepesszombat (ma Spišská Sobota, Szlovákia) és Poprád (ma Poprad, Szlovákia) volt a legjelentősebb (Bariak, 2014. 21). A második világháború után a német kitelepítés miatt eltávozott német nővérek helyét a csehszlovák evangélikus diakonisszák vették át, így a pozsonyi intézet a korábban Szlovák Evangélikus Diakóniai Egyesület (Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie) tagintézményeként működött tovább, elsősorban kórházként és az idős, Pozsonyban maradt német diakonisszák és lelkészek otthonaként (Bariak, 2014. 86).

A liptószentmiklósi szlovák evangélikus anyaház megalakulása és kapcsolata a pozsonyi intézettel

A 17–18. században jelentős evangélikus központként működő Liptószentmiklós (ma Liptovský Mikuláš, Szlovákia) történetével több szlovák történész is foglalkozott. Ezen a vidéken a 16. században Németországból érkező teológushallgatók terjesztették a lutheri tanokat. Itt élt a kor egyik kiemelkedő alakja, a maga után rendkívüli szellemi örökséget hagyó Juraj Tranovsky (1592–1637), evangélikus lelkész is, aki az általa összegyűjtött énekekből megalkotott, Tranoscius-féle szlovák

¹⁶ EOL, EJ: A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1912. évi augusztus hó 29. és 30. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1912. 38.

¹⁷ HA DwG, Lebenslauf von Elisabeth Hutfless; HA DwG, Lebenslauf von Magdalene Hutfless.

¹⁸ HA, EDwG: Lebensläufe von Diakonissen.

nyelvű énekeskönyv szerzőjeként vált a szlovák evangélikusság egyik meghatározó alakjává (Krivošová, 2001. 157.; Kamasová, 2015. 12–13.; Kovačevićová, 1992. 32–35).

Az 1781-es türelmi rendeletet követően a liptószentmiklósi evangélikus gyülekezet virágzásnak indulhatott (Krivošová, 2001. 142). A településen igen erős evangélikus identitással rendelkező közösség élt, amelyre a későbbi korokban nagy hatást gyakoroltak Michal Miloslav Hodža (1811–1870) és Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) lelkészek törekvései, akik a szlovák nemzeti ébredési mozgalom vezetőiként váltak ismertté.

A 19. században a szlovák nemzeti mozgalom hatására 1867-ben létrejött Dobrodej nőegylet, valamint az azt anyagilag segítő, 1869-ben megalapított Živena nőegylet jelentősen hozzájárult a szlovák evangélikus diakónia megszervezéséhez. A Dobrodej egyesület ugyanis a nők oktatását és a fiatal leányok szlovák nyelvtanulását szorgalmazta, hogy azok elsősorban egyházi és szociális szolgálatuk révén tevékenyen részt vegyenek a gyülekezetek életében, a Viliam Pauliny-Tóth (1826–1877) által alapított Živena egyesület célja pedig a nők számára szervezett pénzügyi, főzési, gyermeknevelési és kulturális oktatás volt. A közösség több folyóiratot is megjelentetett. Az ő nevükhöz fűződik az első szlovák nyelvű női folyóirat, a Dennica is. Nagy hangsúlyt fektettek a szlovák néprajzi értékek megőrzésére is (Bancíková, 1992. 105.; Madera 1937. 19).¹⁹

A trianoni békeszerződés után nem sokkal az 1921-es trencsénteplenci zsinat kimondta a Szlovákiai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház önállósulását (Lackner, 2019. 116). A Dobrodej nőegylet a liptószentmiklósi evangélikus gyülekezettel együttműködve kezdte el szervezni a diakonissza szolgálatot. Az első nővér, a szlovák származású Mária Kmeťová, miután Breslauban (ma Wrocław, Lengyelország) elvégezte a diakonissza képzést, 1922-ben hazatért szülőföldjére, tagja lett a Dobrodej egyesületnek és elkezdte megszervezni a liptószentmiklósi diakonissza szövetséget (Mitanová, 1991. 78.; Kamasová, 2015. 28–29). A szlovákság csehek felé történő orientálódását mutatja, hogy Mária Kmeťová együttműködött az Alice Masaryk²⁰ vezette Cseh Katolikusok Szövetségével. Az egyes nemzetiségek közötti kapcsolatokkal és annak diakóniára gyakorolt hatásával egy másik tanulmányban részletesebben is foglalkozom (Kondor, 2022).

A kezdetben otthonokat látogató és betegeket gondozó szlovák diakonissza mellett fontos megemlíteni a Dobrodej egylet elnökségi tagjának munkáját is. Mária Lacková sokat tanulmányozta a külföldi diakóniát, valamint igyekezett összekapcsolni a szlovák jótékonyági nőegyletek munkáját (Nagytopolcsány – ma Topolčany, Szlovákia; Berezó – ma Brezová pod Bradlom, Liptószentmiklós, Szlovákia) és felismerte a fiatal lányok oktatásának szükségességét (Kamasová, 2015. 29–31).

¹⁹ Az első szlovák evangélikus lelkész, akit felszenteltek a szolgálatra. Lelkeszi szolgálatának e kutatás szempontjából két legfontosabb állomása Liptószentmiklós és Ótura; Bratislava, Ústredný Archív ECAV. Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie 1931–1960 (Janošková, 1936). A liptószentmiklósi gyülekezet lelkésze. A Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie kezdeményezője.

²⁰ Alice Garrigue Masaryk (1879–1966) Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), Csehszlovákia első miniszterelnökének legidősebb lánya, tanár, szociológus és politikus. 1919-ben lett a Csehszlovák Vöröskereszt elnöke. Az általa vezetett Masaryk Liga az akkori Csehszlovákiában igen gyakori tuberkulózis elleni küzdelmet tűzte ki céljául (Newsholme, 1931. 236–237).

A liptószentmiklósi anyaház, a Ballovszky Dom (Forrás: ECAV, Ústredný Archív)

A Mária Kmeťová által szerveződő kis közösség száma fokozatosan gyarapodott. A nővérek főként kórházakban, gyülekezetekben és árvaházakban szolgáltak. A szlovákiai evangélikus konvent és a lelkészek szövetsége kifejezte támogatását, így végül 1931-ben megalakult a Szlovák Evangélikus Diakóniai Szövetség (Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie=SSED), melynek elnökéül Mária Zochovát, Samuel Zoch evangélikus püspök feleségét nevezték ki (Bancíková, 1992. 79). A gyülekezetek adományainak köszönhetően Liptószentmiklóson önálló szlovák nyelvű evangélikus diakonissza anyaház épülhetett fel, amit 1935. december 8-án szentelt fel dr. Vladimír Čobrda és dr. Samuel Osuský püspök. A Liptószentmiklóson megépült és felszentelt diakonissza anyaház a Ballovszky Dom Bethánia nevet kapta. Az diakonissza közösség vezető lelkésze Ľudovít Neckár, főnöknője pedig a pozsonyi anyaházból kirendelt Zuzana Matheidesová lett 1935-től 1949-ig, aki Anna Krančíčová és Lenka Šefránková pozsonyi, valamint Milka Cerínová, Milka Betincová, Anna Jarošková és Marie Rafajová breslaui nővérrel 1935. július 15-én érkezett az új intézménybe.²¹ Az itt felsorolt nevek mutatják a szlovák nemzetiségi törekvések jelenlétét, hiszen csak szlovák származású nővérek érkeztek mind a német gyülekezet által alapított pozsonyi anyaházból, mind pedig a szintén német breslaui intézményből.

²¹ ECAV ÚA. Služba lásky: Zpráva o činnosti Spolku Slovenskej Evanjelickej Diakonie v Liptovskom Sv. Mikuláši na rok 1938. 13.; Buzalová, 2013. 32.

A liptószentmiklósi diakonisszák szolgálati helyei

Az anyaházban végzett feladatokon kívül a harmincas években elkezdtek gyarapodni a külső munkaállomások is. Az első ilyen szolgálati hely Kispalugyán alakult meg (az egykor önálló település ma Liptószentmiklós külvárosa), az ott működő kórházban, ahol a nővérek először a sebészeti és a fertőző osztályon végeztek betegápoló tevékenységet. Munkájuk 1935. február 21-én vette kezdetét.²² A liptószentmiklósi diakonisszák egy évvel később, 1936. február 23-tól Zólyomban (ma Zvolen, Szlovákia), a helyi közkórházban is elkezdheték ápolói szolgálatukat. Az ide kiküldött három nővér korábban a pozsonyi gyülekezetnél, a modori internátusban és a diakonissza egyesületben látta el feladatait, azaz ebben az esetben az történehetett, hogy a pozsonyi diakonisszaintézet rendelkezésre bocsátott három diakonisszát (véltetően szlovák lányokat) a liptószentmiklósi közösség számára, vagyis a két intézmény szükség esetén közvetített egymásnak nővéreket.²³

Az évek során a liptószentmiklósi anyaház szerződést kötött a csehszlovák állammal, amelynek értelmében a diakonisszák állami fenntartású kórházakban is elláthattak betegápolói szolgálatot. Ennek fejében az érintett nővérek egészségbiztosításban részesülhettek, valamint szerződést köthettek a nyugdíjfolyósító intézettel is.²⁴ A *Slúžba lásky* 1938-as számában azonban az olvasható, hogy a nyugdíjintézetrel kötött szerződés körül vita merült fel, ahogyan az állami kórházakban szolgáló nővéreknek utalt fizetés is újabb kérdéseket vetett fel, többek között azt, hogy „az egyházhoz tartozó nővéreként erre szükségük van-e, hiszen teológiai értelemben a szolgálatukat önként, karitatív célokkal végzik”.²⁵ A szolgálat során történő megbetegedés esetén mindenesetre az ellátásra ők is jogosultak lettek volna. A végkifejlet végül tisztázatlan maradt.

Ugyanebben az évben találhatók feljegyzések arról, hogy a zólyomi közkórházban betegápolói szolgálatot végző diakonisszákat fokozatosan elkezdtek kiszorítani a katolikus apácák. Ennek eredményeként a liptószentmiklósi anyaház és a zólyomi kórház 1939. április 1-jével felbontotta a szerződést, így az ott ápoló tizenegy nővér szolgálata véget ért. A legtöbb diakonissza a kispalugyai kórházban folytathatta munkáját.²⁶

Az ápolónői szolgálatot végző diakonisszákat kezdetben a Pozsonyból érkező testvértársaik tanították be, majd később a liptószentmiklósi anyaház szerződést kötött a turócszentmártoni Štefánikov Intézettel, amely vállalta a diakonisszajelöltek ápolói képzésének megszervezését. A forrásokban olvasható, hogy az egyéves tanfolyam hat hónapos elméleti és hat hónapos gyakorlati részre tagolódott. A tanított tárgyak között szerepelt az anatómia, a fiziológia, a bakteriológia, a belgyógyászat, a gyermekgyógyászat és az elsősegélynyújtás is.²⁷ Mindez mutatja, hogy az anyaház nagy hangsúlyt helyezett a színvonalas képzés megszervezésére és biztosítására.

²² ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1937. 10.; ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1936. 4.

²³ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1936. 6.

²⁴ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1936. 7.

²⁵ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1938. 7.

²⁶ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1938. 7.; ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1939. 5.

²⁷ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1939. 3.

A harmincas évek második felében Csorbán (ma Štrba, Szlovákia) gyermekgondozói központ létesült, ahol két diakonissza végzett nevelői tevékenységet. A nővérek részt vettek a nyári gyermekfelügyeletben és az árvák gondozásában a Liptószentmiklóson megnyílt evangélikus árvaházban, valamint magánápolást végeztek Besztercebányán (ma Banská Bystrica, Szlovákia). A kispalugyai körzeti kórházban a diakonisszák 1939-ben már nemcsak a sebészetben és a fertőző osztályon látták el ápolói feladataikat, a belgyógyászati, valamint a pulmonológiai osztályon is.²⁸

A Štefánikov Intézet mindeközben nőgyógyászati tanfolyamot is szervezett a diakonisszák számára, amelyről a *Slúžba lásky* 1940-es száma ír. Ennek eredményeként a kispalugyai kórház szülészete is megnyílt a nővérek előtt. A pozsonyi diakonisszaintézetbe szintén küldtek egy nővért, aki az ottani háztartás vezetésében segédkezett.²⁹ 1942-ben a liptószentmiklósi közösség Modoron bölcsődét nyitott, Eperjesen megnyílt az evangélikus iskola leányinternátusa, Lobonyán pedig egyszerre nyílt meg a bölcsőde és az iskola, ahol szintén szükség volt a diakonisszák gondozómunkájára.³⁰ A hat hónapos ápolói tanfolyam elméleti tanegységét ettől az évtől már nem Turócszentmártonban, hanem az anyaházban oktatták, ezt követően pedig a diakonisszák a kispalugyai kórházban végezték el a féléves gyakorlatot. A pozsonyi kórház viszont újonnan lehetőséget biztosított állami radiológiai tanfolyam elvégzésére, melyen kezdetben két diakonissza vett részt. A liptószentmiklósi anyaház, valamint a pozsonyi anyaház és a lőcsei Hermann Gusztáv Kórház között ekkor kezdődött el egy szorosabb együttműködés, így a három intézmény munkája összekapcsolódhatott, hiszen Lőcse a pozsonyi intézet egyik külső állomáshelyeként működött.³¹

1947-ben Eperjesről, Lőcséről, Miavából és Lobonyáról visszarendelték a diakonisszákat. A visszahívott nővérek többsége a kispalugyai és pozsonyi kórházakban végzett ápolói tevékenységet, de volt, aki a pozsonyi panziót és az anyaházi háztartást vezette. Liptószentmiklóson megmaradt a gyülekezeti és anyaházi szolgálat, valamint az ottani és a modori árvaházakban tovább zajlott a gyermekek gondozása. Új állomáshelyre, a Železný Brodban működő gyermekszanatóriumba két diakonisszát küldött az intézet.³² Ezek alapján megállapítható, hogy a pozsonyi és a liptószentmiklósi anyaházak közös munkaállomásai között az évek során ott szerepelt Modor, Eperjes és Lőcse is. A német kitelepítés után a három helyszín közül Eperjesen és Lőcsén szűnt meg a diakonisszák szolgálata.

Az utolsó években létesített külső szolgálati helyek egészen 1949-ig működtek, utána viszont Csehszlovákiában is elkezdődött az államosítás. A Pozsonyi Evangélikus Kórház 1949. február 4-től Állami Evangélikus Kórházként, a liptószentmiklósi Úr Kertje Árvaház pedig Állami Gyermekotthon néven működött tovább.³³ Zuzana Matheidesová még abban az évben visszatért Pozsonyba, és 1951-

²⁸ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1939. 7-14.

²⁹ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1940. 13-14.

³⁰ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1942. 3-5.

³¹ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1942. 6-8.

³² ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1947. 13-14.

³³ ECAV ÚA. *Slúžba lásky*, 1948-49. 18-19.

ig átvette az anyaház vezetését. Helyét Liptószentmiklóson Milina Morháčová vette át, aki azelőtt Billnitzer Matild utódjaként, 1945 és 1949 között vezette a pozsonyi anyaházat.³⁴

A német nővérek kitelepítése Szlovákiából

A németek kitelepítése után Pozsonyban nem maradtak aktívan szolgáló nővérek. A pozsonyi idősebb német diakonisszák közül szabad elhatározás után, aki akart, maradhatott a városban. Ők megkapták a szlovák állampolgárságot (Buzalová, 2013. 30). A pozsonyi diakonisszaház második főnöknője, Mathilde Billnitzer az idős nővérekkel együtt a pozsonyi evangélikus gyülekezet idős otthonában élt. Az 1950-es években, az államosítások idején méltósággal végig nézte, ahogyan élete munkája tönkremegy. 1957-ben még meglátogathatta hűgát és egykori nővértársait Gallneukirchenben. 1967. május 24-én hunyt el. A pozsonyi Csalogányvölgyi temetőben nyugszik (Steinacker, 1973. 132–133).

A pozsonyi diakonisszaintézet a második világháború közepén, 1941-ben ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. Az intézmény első vezető lelkésze, Carl Eugen Schmidt az ünnepség után mondott le tisztségéről. Utódja Desider Alexy lett. Schmidt lelkész az idős diakonisszákkel együtt Pozsonyban maradt és az aggok házában fejezte be életét.

A pozsonyi német diakonisszák első csoportja 1945. január 4-én távozott Gallneukirchenbe, ahol csatlakoztak a helyi anyaház közösségéhez és részt vettek az ott zajló szeretetszolgálatban. Az első csoporttal utazott többek között Mathilde Billnitzer húga, Julianne, továbbá Magdalene Horvay, Barbara Feiler, Maria és Martha Rosenberger, valamint Elisabeth Wagner és Elisabeth Weber is.

Lőcséről a Wehrmacht evakuálta a lakosokat. Az ott szolgáló diakonisszákat az iglói és késmárki nővérekkel együtt Pozsonyba menekítették. Ők alkották a második csoportot. Köztük volt többek között Margarete Grivalsky, Elisabeth és Magdalene Hutfless, Susanne Schay, valamint Pauline Unger.

A Kelet-Szlovákiából érkező diakonisszák rövid ideig Freistadtban tartózkodtak, majd az államtanácsos jóvoltából Stegben kaptak szállást. Itt alapították meg 1945-ben a helyi kórházat, ahova orvosokat is vittek magukkal. Az intézmény 1945. szeptember 16-án nyílt meg. A kórház létesítése mérföldkőnek számított a térségben, ugyanis korábban a betegeket csak nagy nehézségek árán sikerült Linzbe szállítani, így azonban nem kellett addig utazniuk, hiszen a stegi ispotály fogadta az ellátásra szorulókat. Az intézmény 1954-ig működött kórházként, majd fokozatosan leállították a betegfelvételt és a kórházat vakok intézetévé alakították. Erről egy osztrák lap adott hírt, amely egyik cikkében köszönetet mondott nemcsak Dr. Kunsch és Dr. Mayr főorvosoknak, akik kilenc éven keresztül vezették az intézményt, hanem az ott ápoló diakonisszanővéreknek is.³⁵ A pozsonyi nővérek harmadik csoportja vonattal indult Ausztriába és nagypéntek után tíz nappal érkezett

³⁴ ECAV ÚA. Slůžba lásky, 1948-49. 19.

³⁵ HA EDwg: Mühlviertler Nachrichten (Donnerstag, 18. Februar 1954.) 3.

Linzbe. Onnan először Freistadtba szállították a diakonisszákat, ahol szükségkórház működött, amit egy zárdaiskolából alakítottak át.

A Gallneukirchenben megöregedő, egykori pozsonyi diakonissza nővérek többsége hosszú és tevékeny életet élt. A legtöbbjük még 60-70 évesen is aktívan szolgált. A munka természetesen az ő korukban már a könnyebb feladatok ellátását foglalta magába (pl. konyhai és háztartási feladatok ellátása). Sokan közülük 80-90 évesen távoztak. A nővérek nyughelye a gallneukircheni temetőben található. Parcellájuk könnyen felismerhető, hiszen minden diakonisszának azonos színű és típusú síremléket állított a helyi evangélikus gyülekezet.

Összegzés

A pozsonyi evangélikus diakonisszaintézet egészen a trianoni békeszerződésig hazánk egyetlen evangélikus diakonisszaképzőjeként működött az akkoriban még igen lassan szerveződő győri diakonissza közösség mellett. A csonka-magyarországi anyaház, illetve a pozsonyi intézet között a húszas–harmincas években ugyan fennmaradt a kapcsolat a Délkelet-Európai Diakonisszaházak Szövetségén keresztül, Pozsony elcsatolásával mégis egy központi intézményt veszített a magyarországi evangélikus egyház. Az időközben megerősödő szlovák nemzetiségi törekvések hívták életre a lipótszentmiklósi szlovák evangélikus diakonissza közösséget, amely a csehszlovákiai, majd szlovákiai belpolitika és egyházigazgatás átalakulásával vezető szerephez jutott, amelynek következtében a pozsonyi intézet jelentősége marginálissá vált. Mindez a szolgálatvégzést csupán részben befolyásolta, a német kitelepítés azonban teljesen megpecsételte a pozsonyi német gyülekezet által elindított szeretetmunkát. A diakónia ezután a Szlovák Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház fennhatósága alá került, végül 1951-ben annak szeretetintézményeit és diakonissza közösségeit is elérte az államosítás.

Források*

Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku, Ústredný Archív (ECAV ÚA)

- Služba lásky: Zpráva o činnosti Spolku Slovenskej Evanjelickej Diakonie v Liptovskom Sv. Mikuláši na rok 1936–1948/49.

Evangélikus Országos Levéltár, Egyházkerületi Jegyzőkönyvek (EOL EJ)

- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1900. évi augusztus 15. és 16. napjain B-gyarmaton tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1900.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1904. évi augusztus hó 24. és 25. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1904.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1907. évi augusztus hó 21. és 22. napjain Révkomáromban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1907.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1908. évi augusztus hó 6. és 7. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1908.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1910. évi augusztus 29. és 30-án Zsolnán, az 1610. évi zsolnai zsinat emlékére megtartott ünnepélyéről s az ugyanott 1910. évi augusztus hó 29. és 30-án megtartott rendes közgyűlésben hozott határozatokról szóló jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1910.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1911. évi augusztus hó 24. és 25. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésben hozott határozatokról szóló jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1911.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1912. évi augusztus hó 29. és 30. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1912.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1913. évi augusztus hó 13. és 14. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1913.
- A Dunáninneni Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1915. évi augusztus hó 26. és 27. napjain Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya, 1915.

Historisches Archiv Evangelische Diakoniewerk, Gallneukirchen Ha EDwG

- Lebensläufe von Diakonissen

Felhasznált irodalom

- Bancíková, Darina (1992): Slovenská evanjelická ženska diakonia. *Cirkevné listy* 105(5), 79.
- Bariak, Imrich (2014): *Diakonia Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v rokoch 1945-1956. (Rigorózna práca).* Univerzita Komenského v Bratislave – Evanjelická bohoslovecká fakulta, Bratislava.
- Buzalová Szilvia (2013): *Evanjelická diakonia a jej posobenie na Slovensku. (Bakalárska práca).* Vysoká Škola Zdravotníctva a Sociálny Práca Sv. Alžbety – Katedra Sociálnej, Bratislava – Práce.
- Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre (1990): *A századforduló magyar építésze.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Janošková, Olga Albíni (1936): *Služba lásky. Letáčík v záujme slovenskej evanjelickej diakonie.* Zpráva o činnosti Spolku slovenskej evanjelickej diakonie v Liptovskom Svätého Mikuláši, 1936.
- Kabdebó Gyula (1913): *Budapest székesfőváros kislakás és iskola építkezései.* Pátria Nyomda, Budapest.
- Kamasová, Monika (2015): *Evanjelická diakonia v Liptovskom Mikuláši do roku 1948.* Bakalárska práca – Univerzita Komenského v Bratislave, Evanjelická Bohoslovecká Fakulta, Bratislava.
- Klösch, Andrea (2007): Vor 130 Jahren: Beginn der Mutterhaus. Diakonie in Österreich. *Diakonie Ausgabe* 5., 18.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2025. május 1.

- Kondor Boglárka (2022): A Csehszlovákiában zajló nemzetiségi konfliktusok hatása a pozsonyi, illetve a liptó-szentmiklósi szlovák evangélikus diakonissza anyaházak alapítására, működésére, partnerségére és nemzetközi kapcsolataira a 20. század első felében. *Egyháztörténeti Szemle* 23(4), 128–156.
<https://doi.org/10.54231/ETSZEMLE.2022.4.7>
- Kool, Anne Marie (1995–2000): *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951)*. 1–3. k. Harmat Kiadó – Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, Budapest.
- Kovačevićová, Soňa (1992): *Liptovský Svätý Mikuláš Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830–1945*. Tranoscus, Liptovský Mikuláš.
- Krivošová, Janka (2001): *Evanjelické kostoly na Slovensku*. Tranoscus, Liptovský Mikuláš.
- Lackner Pál Sámuel (2019): *Evangélikus egyházi struktúrák változásai az egykori Osztrák-Magyar Monarchia és utódállamai területén 1734–1945 között*. Doktori értekezés, kézirat. Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest.
- Lehel Zsolt (1977): *Rigele Alajos*. Madách, Pozsony.
- Madera, Michal (1937): K jubileu „Dobrodeja”. *DOBRODEJ* 19.
- B. Mánya Ágnes (2015): *Arcképek és homlokzatok. Fejezetek Pozsony építészetéből 1890–1914*. Kalligram, Pozsony.
- Mitanová, Alžbeta (1991): Evanjelická diakonia na Slovensku. *Církevné listy* 78.
- Newsholme, Sir Arthur (1931): *International Studies, Volume 2. Prevention and Treatment of Disease*. George Allen & Unwin, London.
- Pešek, Jan (2008): A protestáns egyházak Szlovákiában 1945–1989 között. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 165–176.
- Pröhle Henrik (1917): Pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség diakonisszaháza. *Bethesda* II. (6), 3–5.
- Schmidt, Carl Eugen – Markusovsky, Samuel – Ebner, Gustav – Preusmuth, Friderich (1906): *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B., II.: Einzendarstellungen aus der inneren Geschichte der Gemeinde*. Pressburg, 1906.
- Steinacker, Gertrud (1973): Mathilde Billnitzer – eine Tochter der Zips/Slowakei. In: *Aus dem „Weiten Raum“* Anfang 5. 132–133.
- Varsányi Péter István (2000): „Amit tettem, halálom óráján sem bántam meg...”. *Kalligram*, 9(7-8) július-augusztus. <https://tinyurl.com/3zcmrjf3>

Az általános iskolai tanárképzés első évei (1947–1952). Professzionizáció után deprofesszionizáció?

FIZEL Natasa

Intézet- és tanszékvezető egyetemi docens,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

MTMT: 10027217 | ORCID: 0000-0001-8860-9387
fizel.natasa@szte.hu

KEYWORDS

- elementary school
- professionalization
- deprofessionalization
- teacher training
- history of higher education

ABSTRACT

The first years of primary school teacher training (1947–1952). Deprofessionalization after professionalization? | In my study I examined the first six school years of the Pedagogical College in Szeged, which opened in 1947, from the point of view of professionalization. I built the basis of my research on my previous work investigating the professionalization effect of the State Civil School Teacher Training College, while looking for the answer to whether the establishment of the elementary school and the professional quality of the first years of teacher training had a professionalizing or deprofessionalizing effect on the new teachers. In order to draw my conclusions, in addition to primary sources (legislation, journal articles), I used secondary sources, as well as an SPSS database built from the students of the college between 1947 and 1952, consisting of 1,503 items.

KULCSSZAVAK

- általános iskola
- professzionizáció
- deprofesszionizáció
- tanárképzés
- felsőoktatás-történet

ABSZTRAKT

Tanulmányomban az 1947-ben megnyílt szegedi Pedagógiai Főiskola első hat tanévet vizsgáltam meg professzionizációs szempontból. Kutatásom alapját a korábban az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola professzionizációs hatását vizsgáló munkámra építettem, arra keresve a választ, hogy az általános iskola létrehozása, és tanárképzése első éveinek szakmai minősége az új tanárság esetében professzionizációs vagy deprofesszionizációs hatással járt. Következtetéseim levonásához primer források mellett (jogszabályok, folyóiratcikkek) szekunder forrásokat, valamint a főiskola 1947 és 1952 közötti évfolyamainak hallgatóiból épített 1503 elemszámú SPSS-adatbázist használtam fel.

Bevezetés

A magyar általános iskola történetének átfogó vizsgálatával a neveléstörténészek még adósak. Kutatásaim kezdetekor meglepve tapasztaltam, hogy milyen kevés vizsgálódás fókuszába került eddig a maga teljességében az iskolatípus első évtizedeinek története. Többben is foglalkoztak a korszak politikatörténeti, gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti, művelődéstörténeti aspektusaival (pl. Gyarmati, 2021; Valuch, 2002). Természetesen oktatáskutatók és történészek is írtak a kor iskola-rendszeréről, a hozzá kapcsolódó felsőoktatási intézmények kialakulásáról (Katona, 2017; Horváth, 1978; Várhegyi, 1983; Andor, 1987), az iskolatípus, valamint az iskolatípus tanárképzésének első éveiről (Knausz, 1998; Ladányi, 1986, 1989; Mann, 2004; Donáth, 2008; Bereczki, 1998). De az „általános iskola” vagy az „általános iskolai tanárképzés” átfogó történeti bemutatására eddig nem került sor.

A polgári iskolai tanárképzés történetének publikálása után (Fizel, 2018) kézenfekvőnek tűnt számomra a szegedi intézmény következő időszakának a vizsgálata. A polgári iskola megszüntetése, s ezzel a tanárképzésének megszüntetése azonban kezdetben nem jelentett valódi változást. Szegeden

legalábbis biztosan nem. Ugyanaz az intézmény, alapvetően ugyanaz a tanári gárda, kinyilvánítottan ugyanolyan metódusok mentén folytatta – szerette volna folytatni – az új iskolatípus, az általános iskola pedagógusainak a képzését. A főiskola vezetői, munkatársai kezdetben remélték, hogy a változás csupán annyi lesz, hogy a korábban az országban egyedülként működő Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola immáron versenytársakat kap: további két-három intézmény nyitja majd meg a kapuit. Tehát a korábbi országos beiskolázási körzet vélhetően immáron nagyrészt a régióra korlátozódik majd.

De egyáltalán nem ez történt. Már 1947 és 1952 között, az első hat tanévben is megváltozott sok minden: a szakminiszterek folyamatosan váltották egymást, sőt a minisztériumi struktúra is változott.¹ Hat év alatt négyszer újult meg a főiskola vezetése,² szinte évről évre módosult a képzés hossza, a választható szakok, szakpárok, a tanterv, a kurzusok tartalma. A korábbi évekhez képest megsokszorozódott a hallgatói létszám, második gyakorlóiskola bevonására volt szükség – hogy csak néhány fordulatot említsek. Ami viszont állandó törekvés maradt: a szegedi tanárképző főiskola igyekezett értékeit, hagyományait (hiszen már ekkor, a pedagógiai főiskolák indulásakor is, azaz 1947-ben a szegedi intézmény 74 éves volt) megőrizve, tovább örökítve, a korábbi színvonalat fenntartva folytatni a képzést, és ezzel megőrizve a korábbi polgári iskola tanárság presztízsét. Nem az oktatókon múlt, hogy ez ezekben az években sajnos nem sikerült.

Jelen tanulmányom célja vázlatosan bemutatni a két különböző állam-, majd társadalmi berendezkedés korszakhatárán azt az átmeneti időszakot, amely során néhány év alatt a polgári iskolai tanárképzésből általános iskola tanárképzés lett, különös tekintettel Harold L. Wilensky szekvencia-, valamint Andrew Abbott professzionalizációelméletére. Kutatásom során leíró jellegű, primer forrásokra támaszkodó történeti megközelítést, forráselemzést alkalmaztam. A hagyományosnak tekinthető szakirodalmi feldolgozás mellett a történettudományi kutatás tradíciói szerint nagyszámú primer forrással dolgoztam. Kutatásom forrásbázisát a szekunder szakirodalom mellett a szegedi Pedagógiai Főiskola fennállásának 1947 és 1952 közötti időszakára eső levéltári forrásanyag jelenti: anyakönyveket, törzslapokat, vizsgakönyveket használtam fel.³ Kutatásom forrásanyagát képezik továbbá a korabeli pedagógiai szaksajtóban megjelent cikkek, egyéb periodikák írásai, valamint az általános iskolai pedagógus-, majd tanárképzésre vonatkozó jogszabályok.

Kvantitatív vizsgálatom során a szegedi pedagógiai főiskola 1947–1952 között beiratkozott 6 évfolyamának, azaz mintegy 1503 hallgatónak az adatait dolgoztam fel az SPSS-program segítségével,

¹ Ortutay Gyula (1947–1950) vallás- és közoktatási miniszter, Révai József (1949–1953) népművelési miniszter (A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1949. május 11-én kettéválik, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mellett felállítják a Népművelési Minisztériumot.) Darvas József (1950–1953) vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1951-től közoktatásügyi miniszter, Erdey-Grúz Tibor (1952–1953) felsőoktatási miniszter, majd 1953–1956 között oktatásügyi miniszter (1953. július 4-én a Közoktatásügyi Minisztérium és a Felsőoktatásügyi Minisztérium egyesül Oktatásügyi Minisztérium néven) Lásd: 1949. évi XV. törvény: új minisztériumok szervezéséről és a Magyar Köztársaság kormányának átalakításáról; 1953. évi IV. törvény: a Magyar Népköztársaság Alkotmánya 24. §-a új szövegének megállapításáról.

² Eperjessy Kálmán (1947–1949), Ágoston György (1949–1952), Végh Joachim (1952), Lerner Károly (1952–1958).

³ Hallgatók Anyakönyve. Nappali tagozat. 1947/48. I. évfolyam, 1948/49. II. évfolyam, 1948/49. I. évfolyam. Állami Pedagógiai Főiskola, Szeged. SZTE Egyetemi Levéltár; Leckekönyvmásolat III. évfolyam. 1950–51. Állami Pedagógiai Főiskola, Szeged. SZTE Egyetemi Levéltár; Törzslapok 1948–1953. Állami Pedagógiai Főiskola, Szeged. SZTE Egyetemi Levéltár; Vizsgakönyv I. kötet, 1949–1952. Állami Pedagógiai Főiskola, Szeged. SZTE Egyetemi Levéltár.

valamint a kutatásba bevontam a korábbi vizsgálatom során, a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hallgatóiról készített (N=1937) adatbázis adatait is, így összesen 3440 hallgató adatainak összehasonlítására volt lehetőség.

Kifejezetten a főiskola hallgatói bázisának 1947–1952 közötti megváltozására, az általános iskolai tanárképzés intézményesülési folyamataira szeretnék koncentrálni. Választ szeretnék kapni arra a kérdésre, hogy történt-e törekvés elitcserére a két időszak értelmiségi, pedagógusi rétegének tekintetében? Professzionalizációs szempontból ez hogyan hatott az új iskolatípus, az általános iskolai tanárság egészére az első években?

A hat tanévnyi időintervallum meghatározására azért is volt szükség, mert a kutatás során világossá vált, hogy nem csak a hallgatói létszám nőtt exponenciálisan a vizsgált időszakban, de a hallgatókról nyilvántartott adatok is megsokszorozódtak, valamint szerencsés az a tény is, hogy így mindkét korszakból hasonló számú hallgató került a kutatásba.

Források és források, avagy a hallgatói nyilvántartások különbségei 1947 előtt és után

Amikor 2011-ben hozzákezdtem a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar története szegedi éveinek feldolgozásához, örömmel tapasztaltam, hogy az 1928 és 1947 közötti hallgatói anyakönyvek egyrészt tökéletes állapotban elérhetőek az SZTE Egyetemi Levéltárban, másrészt a kötetek számozottak, pontos címmel ellátottak, viszonylag könnyen kezelhető formátumúak. Habár az anyakönyveket a hallgatók kézzel töltötték ki, a legtöbb szöveg kiválóan olvasható, könnyen rögzíthető. Egyszóval világos, átlátható, rendezett iratanyagból kellett dolgoznom. Ezekben az években egy hallgatóról mintegy öt oldalnyi adatot tartottak nyilván, de ebből mindössze egy oldal tartalmazta a hallgató demográfiai adatait, korábbi tanulmányi adatait, négy oldalon keresztül a főiskolán töltött négy tanév adatai (tantárgyak, teljesítések) szerepeltek, valamint a lap alján az egyetemi áthallgatás során felvett kurzusok és azok érdemjegyei (1. ábra).

1928-1947
A hallgató neve
Születési hely, idő
Vallás
Állampolgárság
Édesapja neve, foglalkozása, lakóhelye
Édesanyja neve, foglalkozása, lakóhelye
Anyanyelve
Nyelvismerete
Mely intézetben, mikor és milyen eredménnyel szerezte tanítói oklevelét, érettségi bizonyítványát
Ösztöndíja
Félévenkénti jegyei
Az egyetemen felvett kurzusokra kapott jegyei

1. ábra – Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán
a hallgatókról nyilvántartott adatok (1928-1947)

Az új korszak kutatásának kezdetekor persze számítottam némi változásra a hallgatói nyilvántartások esetében is, de arra nem, hogy a két korszak között semmiféle folytonosságot nem figyelhetünk meg. Az 1947 utáni időszakban – a köteteken lévő számos címke egyike sem egyértelmű, így a kötetek számozása is talányos. A korábbi „egy hallgató – egy kötet” rendszer sem jellemző, külön kötetekben vannak az anyakönyvek/törzslapok, a szerzett jegyek és a szigorlati jegyzőkönyvek, így egy adott hallgató adatai különböző kötetek vizsgálatával tárhatóak fel. A kötetek némelyike több mint 10 kg tömegű, néhánynak a formátuma szinte lehetetlenné teszi az adatok feldolgozását, a legnagyobb 42x60 centiméteres.

1947-1962

A hallgató neve; A hallgató lakcíme a tanulmányi idő alatt, a szünetidőben; Születési hely, idő; Állampolgársága; Anyanyelve; Családi állapota; Gyermekének száma; Apja neve, lakcíme, iskolai végzettsége, szakképzettsége; Anyja neve, lakcíme, iskolai végzettsége, szakképzettsége; Szülei foglalkozása, munkahelye, havi jövedelme; Saját magának, szüleinek földje, haszonbérlete; Szülei tagjai-e (melyiknek, mióta) TSZCS-nek; Szülei tagjai-e kisipari szövetkezetnek (melyiknek, mióta); Van-e a hallgatónak, szüleinek háza, telke, üzeme, vállalata; Szülei által foglalkoztatottak legmagasabb száma; Testvéreinek neve, születési éve, foglalkozása, munkahelye, családi állapota; A hallgatón kívül kit tartanak el a szülők; A hallgató szakképzettsége; A hallgató eddigi foglalkozásai, hol, mettől meddig dolgozott; A hallgató jelenlegi jövedelme és kereseti forrása; A hallgató vagyona; Milyen minőségben lakik lakásban, mennyi lakbért fizet; Szülei vagy férje után SZTK-biztosított-e; Érettségi bizonyítványát, legmagasabb fokú iskolai bizonyítványát milyen iskolában szerezte, milyen eredménnyel; Mikor iratkozott első ízben egyetemre, főiskolára és hol; Milyen egyetemen, főiskolán végzett tanulmányokat, mettől meddig; Egyetemi, főiskolai tanulmányai megszakításának ideje, oka; Milyen idegen nyelven ír, beszél, olvas; Rendelkezik-e új munkakönyvvvel, mi a száma, kinél van; Kell-e hozzátartozói közül valakit támogatnia, kit és miért; Van-e rokona külföldön, és ki, hol, mivel foglalkozik; Mikor és miért hagyta el Magyarországot; Volt-e fegyelmi eljárás alatt, mikor, milyen eredménnyel; Volt-e saját maga vagy családtagjai, rokonai közül valaki jobboldali szervezet tagja, bírósági eljárás alá vonva, internálva, mikortól meddig, miért; Volt-e sorozáson, hol, mikor; Volt-e katona, hol, milyen alakulatnál, mettől meddig; Utolsó rendfokozata; Volt-e hadifogságban, hol, mikortól-meddig; Volt-e tartalékos tiszti kiképzésen, mikor, milyen rendfokozatot ért el; Jelenleg milyen fegyvernemi szakkiképzésben részesül; Milyen pártnak volt tagja, mettől meddig; Jelenlegi párttagsága; Tagja-e a DISZ-nek, mióta; Milyen tömegszervezetnek, egyesületnek tagja; Milyen kitüntetései vannak; Apja melyik pártnak volt tagja, mettől meddig; Apja jelenlegi párttagsága, mióta; Anyja melyik pártnak volt tagja, mettől meddig; Anyja jelenlegi párttagsága, mióta; Szülei kaptak-e földet 1945-ben, mennyit; Házastárs neve, iskolai végzettsége, szakképzettsége, párttagsága; Gyermekének neve, születési éve, foglalkozása, munkahelye, családi állapota; Hol étkezik, és naponta mennyit fizet; Van-e rokona külföldön, és ki, hol, mivel foglalkozik, mikor és miért hagyta el Magyarországot

2. ábra – A szegedi Pedagógiai Főiskolán a hallgatókról nyilvántartott adatok (1947-1952)

1947 és 1950 között a hallgatói adatokat Adatgyűjtő íveken tartották nyilván (ezek két oldalnyi adatot jelentettek), ezt 1951-től Törzslappá nevezték át, és a terjedelem is a duplájára nőtt. Három oldalon, azaz 42 kérdésen keresztül a hallgatóknak magukra és családjukra vonatkozó adatokat kellett megadniuk, majd az adatlapot egy kézzel írt önéletrajzzal kellett kiegészíteni.

Míg az 1947-ig használt hallgatói nyilvántartás a vallási hovatartozást leszámítva a ma is szokásos adatokat kérdezte meg, addig az 1947 után használt nyilvántartáshoz számos ma „érzékenynek” definiált adat megadását várták el (2. ábra). *Mivel kutatásom elsősorban az értelmiség elit cseréjére, a tanári szakma egyes, képzéssel és a képzésre történő kiválasztással összefüggő professzionalizációs (deprofesszionalizációs) kérdéseire fókuszált, így az adatbázisba a dőlt betűvel kiemelt változók kerültek be. Azokat az adatokat, amelyeknek a rögzítésére nem került sor, jellemzően nem is adták meg a hallgatók, így az adatok rögzítése ellenére valószínűleg a kis elemszám miatt torz adatokhoz juthattunk volna.*

Professzionalizációelméleti szempontok

Tanulmányom fókuszába azok a jelenségek kerültek, amelyek professzionalizációs vagy deprofesszionalizációs hatásra utalnak az általános iskolai tanári szakma kialakulásának első éveiben, a korábbi – a polgári iskolai tanárság által elért – teljes professzionalizációhoz képest.

Harold L. Wilensky (2010) 1964-ben publikált Minden szakma hivatás? című tanulmányában bemutatott szekvenciamodellje nyolc lépcsőfokot határoz meg, amelyeket a professzionalizációs folyamat forgatókönyvének tekint:

1. a szakmai feladatok ellátása főfoglalkozásban történik
2. a felsőfokú szakképzés kialakulása
3. a képzésben részvevő oktatók és diákjaik megteremtik a nemzeti keretekben szerveződő szakmai szervezetet
4. az aktív szakmai élet felerősíti a szakmai önreflexivitást
5. konfliktus alakul ki a szakmán belül a hagyományokat követők és a professzió megújítását preferálók között
6. a versenyhelyzet kiterjed a rokonszakmákkal való küzdelemre
7. politikai kampányok, a közvéleményt befolyásoló akciók, amelyek azt eredményezik, hogy a jogi szabályozás védelmet biztosít a professzióknak
8. etikai kódrendszer kialakítása a belső szakmai versengés mederben tartására, ill. a kliensek érdekeinek védelme a sarlatánságtól.

Andrew Abbott (Abbott, 1988) Wilensky alapján a szakmákat három csoportra osztotta: bevett, magas presztízsű professziókra, alárendeltebb státuszú professziókra (szemi-professzió), illetve azokra a szakmákra, amelyek a jövőben hivatássá válhatnak.

Az általános iskolai tanárképzés körül 1945 és 1947 között heves vita bontakozott ki. A minisztérium 1945-ben még nyolc évfolyamos, egységes iskolát, és ehhez kapcsolva a nyolc évfolyam tanítására képesítő három- vagy négyéves, tisztességesen megfizetett tanárképzést képzelt el, majd felmerült a felvételi vizsga és az alkalmassági vizsga kérdése is. 1946-ban a minisztérium tervei között már az szerepelt, hogy a képzés az egyetemekre kerül (csak ha a nagy létszámmal az egyetemek nem boldogulnak, akkor főiskolákra), és a jelentkezés feltétele az érettségi bizonyítvány lesz (Vö. Fizel, 2022).

Szembetűnő, hogy professzionalizációs szempontból többféle foratókönyv létezett. A felvételi és az alkalmassági vizsga szükségességének kérdése, a képzés szintjének, a képzés hosszának meghatározása, valamint az az elképzelés, hogy a képzés végén megszerzett bizonyítvány valójában milyen feladatvégzésre képesít, mind-mind meghatározták volna a professzionalizációnak azt a szintjét, ahonnan az új pedagógushivatás, az általános iskolai tanárképzés fejlődése egyáltalán elindul. Az 1928-tól 1945-ig Szegeden működő polgári iskolai tanárképzés Abbott elméletének tükrében elérte a teljes professzió szintjét. Wilensky modellje alapján a polgári iskolai tanárképzés is professzionalizálódott: az egyetemi áthallgatással kiegészült négyéves tanárképzés, amelyre felvételi vizsgával lehetett bekerülni, és a második év végén egy képesítő vizsgára is sor került, magasra tette a lécezt (Fizel, 2018). A kérdés tehát az volt, hogy ezen a lécen alulról vagy felülről fog áthaladni az új, általános iskolai tanárképzés.

Az 1947. szeptember 1-jén megjelent *Köznevelésben* mindössze egy rövid hír jelent meg a Nevelőképző Főiskolák megnyitásáról. Eldőlt tehát, hogy az általános iskola mindkét tagozatának képzése ezekbe az új intézményekbe, és nem az egyetemekre kerül, és megszűnnek a tanítóképző intézetek. Elégge megkésettnek tűnt a bejelentés, hiszen az új iskolákat az 1947/48-as tanévben már el is kívánták indítani. Ez értelemeszerűen a szegedi képző esetében jelentette a legkisebb problémát, hiszen a főiskola már működött, az új főiskolák felállítására azonban nem sok idő maradt. Az eredeti tervek szerint három iskolát kívántak már 1947-ben megnyitni – a szegedi mellett a budapestit és a pécsit –, de a pécsire ebben az évben még nem került sor. A miniszter közlése szerint „a nevelőképző főiskola hároméves lesz, és négy szakcsoportban tanulhatnak majd a fiatalok.”⁴

Ha professzionalizációs szempontból összehasonlítjuk a polgári iskolai tanárképzés és a pedagógiai főiskolai képzés szintjét, akkor jól látható a deprofesszionalizációs hatás, azaz a polgári iskolai tanárság által kivívott presztízshez képest a visszalépés (1. táblázat).

⁴ Megnyíltak az első nevelőképző főiskolák (1947). *Köznevelés*, 3(17), 378.

	Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola (1928-1947)	Pedagógiai Főiskola (1947-1952)
Képzőhelyek száma	1	4 Szeged, Budapest (1947), Pécs (1948), Debrecen (1948), majd Egerbe áthelyezve (1949)
Együttműködés az egyetemmel	igen	nem
A tanárképzés hossza	4 éves, kétszakos képzés a polgári iskolák számára	• 1947-1949: 3 éves kétszakos képzés az általános iskola alsó és felső tagozatára • 1949-1950: 3 éves kétszakos és kiegészítő szakos képzés az általános iskolák felső tagozatára • 1950-1954: kétéves két- illetve egyszakos képzés az általános iskola felső tagozatára
Felvételi vizsga	van	van
Jelentkezés feltétele	tanítói oklevél / érettségi bizonyítvány	tanítói oklevél/ érettségi bizonyítvány/érettségi bizonyítvány nélkül
Felvett hallgatók száma	69–173 fő / évfolyam	67–422 fő/évfolyam
Hallgatók társadalmi státusza	nem meghatározott	meghatározott (munkásosztály, dolgozó parasztság)
Oktatott idegen nyelvek	német	német, angol és francia (1947-ig), orosz (1948-tól)
Ideológiai tájékoztatás vizsgálata / A képzés nyílt ideológiai átítatottsága	nem	igen

1. táblázat – A polgári iskolai tanárképzés (1928-1947)
és az általános iskolai tanárképzés (1947-1952) összehasonlítása

A tanárképzés jellegzetességei

A képzőhelyek számának növekedését akár pozitív hatásként is értelmezhetnénk, és bizonyos értelemben hosszú távon a versenyhelyzet természetesen a színvonal javulását eredményezte. 1947 és 1952 között azonban, Szegedről nézve, ez a tény az országos monopolhelyzet megszűnését jelentette. Az újonnan nyíló főiskolákkal való folyamatos egyeztetés, a minisztérium többszöri negatív megnyilatkozása az első években a szegedi főiskola kapcsán (Bereczki, 1998. 202.) biztosan nem segítették a kiegyensúlyozott munkavégzést.

A vizsgált időszakban, azaz a szegedi pedagógiai főiskola első hat tanévében sok változás történt a képzés területén. Ezek a változások deprofesszionizációs elemeket tartalmaznak, hiszen a képzés hossza folyamatosan csökkent, változott a felvehető szakok (egy szakos, két szakos képzés, két szak kiegészítő szakkal) száma is, valamint az is, hogy az általános iskola mely tagozatában taníthatnak a leendő pedagógusok.

1947 szeptemberében a *Délmagyarország* címlapon közölte a hírt

„Megnyílik a pedagógiai főiskola. A budapesti és a szegedi Pedagógiai Főiskola 1947-48. tanév folyamán megnyíló első évfolyamára, amely 1947. október 15-én kezdődik, a vallás- és közoktatásiügyi miniszter felvételi pályázatot hirdet. A Pedagógiai Főiskola tanulmányi ideje három év. Elvégzése után a hallgatók az általános iskolában való tanításra képesítő tanári oklevelet nyernek. Pályázhatnak azok a nők és férfiak, akiknek középiskolai érettségi bizonyítványuk vagy tanítói oklevelük van.”⁵

A korabeli sajtó szerint a főiskolák célja „jól képzett, nyitottszemű, haladó, marxista szemléletű pedagógusok”⁶ képzése. A megfelelő ideológiai meggyőződés tehát már 1947-től kezdődően elvárás volt az új iskolatípus tanerőit illetően. Alexits György⁷ a *Társadalmi Szemlé*ben így fogalmazott:

„a köznevelés (...) minden korban és minden helyen az uralkodó osztály különleges érdekeihez igazodik, ezeket igyekszik ideológiai alakba öltöztetni, amennyire a megelőző kor tradicionális formái között egyáltalán lehetséges” (Alexits, 1947; idézi Donáth, 2008. 28).

Szokatlan, a magyar iskolarendszertől idegen megoldás volt, hogy a 6–10 éves gyerekek, valamint a 10–14 éves gyerekek tanítására való felkészítésre egyetlen, ráadásul mindössze 3 éves képzésben kerüljön sor. Miután a minisztérium a javaslatot 1947 nyarán az egyházak nyomására – hiszen a tanítók kizárólagosan állami intézményekben történő képzése a történelmi egyházak törvényben elismert jogait sértette volna – visszavonta, az önálló tanítóképzés megszüntetésének előkészítése „félíg konspiratív módon zajlott” tovább. A nevelőképzés kérdése kikerült a minisztérium formális nyilvánosságából, csak az érintett ügyosztály és felettesei belső ügyévé vált (Donáth, 2008. 37). A vizsgált időszakra jellemző volt a formális miniszteriális döntési fórumok különböző kommunista pártszervezeteknek való – kezdetben csak informális – alárendelődése, és a nevelőképzés államosítási szándékának elhallgatása (Donáth, 2008. 45). Hosszas huzavona után végül Ortutay Gyula vallás- és közoktatásiügyi miniszter 160.950/1948. V. 2. számú rendeletével elrendelte a tanítóképzés fokozatos megszüntetését (Donáth, 2008. 57).

1949-re világossá vált, hogy az alsó és felső tagozatra egyaránt képző főiskolák mégsem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, így a képzést átalakították: a továbbra is hároméves képzés során már csak a felső tagozat oktatására képeztek tanárokat, de a szakpár mellé egy kiegészítő szak választására és elvégzésére is szükség volt (Bereczki, 1998. 207). Azonban még egy év sem telt el, amikor a minisztérium 1950 januárjában újabb módosítást eszközölt.

Mivel a természettudományos szaktanárképzés nem tudta az egyre nagyobb számban megnyíló általános iskolákat ellátni szakemberrel, a képzést a tanév közben egy évvel lerövidítették (Bereczki, 1998. 209). Azonban nem csak a folyton változó környezet, és az ebből adódó szervezési nehézségek nehezítették meg a főiskola dolgát, folyamatosan napirenden volt a szükséges jegyzetek, tankönyvek elkészítésének ügye is (Bereczki, 1998. 199). A kaotikus helyzetre az MDP Központi Vezetőségének

⁵ Megnyílik a pedagógiai főiskola (1947). *Délmagyarország*, 1947. szeptember 24. 4(216), 1.

⁶ Új magyar közoktatás felé (1949). *Köznevelés*, 1949. május 1. 5(9), 242.

⁷ A Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium államtitkára (1946–1948).

1950. március 29-i határozata⁸ tett pontot. A határozat a minisztérium és társszerveinek (pl. Országos Neveléstudományi Intézet – ONI) átvilágítása során tapasztalt anomáliákkal, a minisztériumban működő „aknamunkával” magyarázott minden, az oktatást érintő hibát és késlekedést.

„Az ellenség fő erőfeszítése arra irányul, hogy megakadályozza a munkás- és dolgozóparaszt származású fiatalok bejutását az iskolákba, vagy ha már erre nem képes, akkor a tanulók mesterséges túlterhelésével, a tananyag nélkülözhető vagy éppen felesleges részének megnövelésével, állítólagos „színvonal” követelményekkel, az új tankönyvek kiadásának elszabotálásával, mindezek útján a tanulás megnehezítésével s az évvégi vizsgáiknál a munkás- és dolgozóparaszt származású tanulók és hallgatók tömeges elbuktatásával kiűzze az iskolákból a dolgozók gyermekeinek jelentékeny részét.”⁹

A két világháború közötti oktatási rendszer ismeretében – amikor a tanítóképzés öt éves középiskolai képzés volt, a polgári iskolai tanárképzés pedig négy éves főiskolai képzés – valószínűsíthető, hogy a szakemberek egy része tartott a képzési idő ilyen mértékű csökkentésétől, a nyolc osztály tanítására történő felkészítés hatékonyságától, az oktatási rendszer színvonalának drasztikus romlásától. Ugyanakkor sürgősen szükség volt nagy mennyiségű, ideológiai megfelelően képzett tanerőre.

„A pedagógiai főiskolák ebben a tanévben mindössze 127 általános iskolai tanárt bocsátanak ki, a jövő tanévben, jelenlegi szervezettségükben 348-at, és két év múlva 870-et. Ezzel szemben nézzük meg az általános iskolák tanerőszükségletét. Az 1949-1950-es tanévben az általános iskola felső tagozatában 7438 tanárral volt kevesebb a szükségesnél. Az 1950-1951. tanévben pedig 7588 tanárt kellene alkalmaznunk. Ezek a számok azt mutatják, hogy a pedagógiai főiskoláknak (...) erősen fokozniuk kell a termelésüket. Pártunk javaslatára tehát helyesen határozta el a kultuszminisztérium a pedagógiai főiskolák képzésének két évre való leszállítását. (...) Az orosz nyelvtanárok egyszakosok lesznek. A jó tanterv valójában azt eredményezi majd, hogy a kétéves képzés a pedagógiai főiskolákon színvonalemelkedést jelent.” (Ágoston, 1950. 460–461.)

1950 nyarán kidolgozták a főiskolák új szakcsoportosítását, tantervét és óratervét, amely értelmében a képzési időt 3 évről 2 évre csökkentették. Az ének-zene–testnevelés szakcsoportra középfokú végzettség nélkül is be lehetett kerülni. Nem véletlenül kapta ez a szakcsoport az „F” jelzés után a „Fujj” szakcsoport félig tréfás, félig komoly elnevezést (Bereczki, 1998. 214–215). A főiskolán 1947-ig kizárólag német nyelvből lehetett tanári oklevelet szerezni. 1947-től lehetőség nyílt az angol, a francia, valamint az orosz nyelv választására is, 1948-ben a német tanszéket meg is szüntették. 1949-től kötelezővé tették minden szakon és minden évfolyamon az orosz nyelv és az SZK(b)P történetének tanulását, a francia és az angol szak is megszűnt (Bereczki, 1998. 198–208).

A szegedi Pedagógiai Főiskola az országban elsőként, 1947. november 5-én nyitotta meg a kapuit. Az intézmény ezzel a változással a korábbi évtizedekkel szemben, amikor az egyetem félig-meddig integrálta a főiskolát (vö. Fizel, 2018), teljesen függetlenné vált, hiszen minden szálát elvágott az egyetem felé, szuverenitása Szegeden ekkor vált teljessé. A főiskola önállósága szempontjából természetesen hatalmas lépés volt ez, de a hallgatók elestek az egyetemi áthallgatás lehetőségétől, ami a professzionalizáció szempontjából visszalépést jelentett.

⁸ Köznevelés, 1950. április 15. 6(8), 209.

⁹ Köznevelés, 1950. április 15. 6(8), 209.

A szegedi főiskola 1947-ben igen speciális helyzetben volt, hiszen a polgári iskolai tanárképzést végző főiskola vált egyik napról a másikra pedagógiai főiskolává. Vezetője, Eperjessy Kálmán ekkor már öt éve irányította az intézményt, amely igen komoly hagyományokkal, értékrenddel bírt. A világnézeti változáshoz a főiskola csak óvatosan igazodott egészen 1949-ig, amikor egy váratlan fordulattal az 56 éves Eperjessyt azonnali hatállyal menesztették (hivatalosan lemondott), és helyére a 28 éves Ágoston György középiskolai tanár került. Ágoston pedig már első beszédében világossá tette, hogy milyen okkal érkezett a főiskolára.

A Délmagyarország 1949. február 26-i száma

„Beiktatták a szegedi Pedagógiai Főiskola új igazgatóját” címmel így írt: „Ünnepélyes keretek között iktatták be hivatalába dr. Ágoston György elvtársat, a szegedi Pedagógiai Főiskola új igazgatóját, akit a lemondott Eperjessy Kálmán dr. igazgató helyett neveztek ki erre az igen fontos pedagógiai órhelyre. Az új igazgatót dr. Erdődi József főiskolai tanár üdvözölte. Dr. Ágoston György elvtárs válaszában ismertette célkitűzéseit, majd rámutatott arra, hogy a haladás filozófiájának, a marxizmusnak-leninizmusnak kell áthatnia a Pedagógiai Főiskola minden előadását.”¹⁰

Eperjessy 1949. február 10-én „mondott le”. Szembetűnő, hogy a tanárképzés egységes elveinek kidolgozása érdekében rendezett első – a négy főiskola által közösen szervezett – konferenciára 1949. február 11-13-án került sor Budapesten.¹¹ Valószínűsíthető, hogy az időzítés oka az volt, hogy az új elvek kidolgozásában már Ágostonra számítottak, így Eperjessynek mennie kellett.

A konferencián Szávai Nándor államtitkár hangsúlyozta, hogy

„a magyar pedagógusok túlnyomó része jól látja feladatait, tudja azt is, hogy szakmai munkájában is politikai feladatokat teljesít. (...) Ezért arra kell törekedni, hogy a Pedagógiai Főiskolák egész tananyagát a marxizmus - leninizmus szelleme hassa át. A Pedagógiai Főiskoláknak szilárdan arra az osztályra kell támaszkodniuk, amely a szocialista társadalom vezető osztálya, a munkásosztályra.”¹² „Szakítani kell a konzervatívizmussal, klerikalizmussal és biztosítani kell a marxizmus-leninizmus teljes érvényesülését, (...) le kell győzni a régi főiskolák, egyetemek professzorgókjét.”¹³

Mérei Ferencnek a konferenciáról a *Köznevelésben* megjelent cikke szintén a szegedi főiskolára és korábbi vezetésére utalt, amikor így fogalmazott:

„Szükséges volt továbbá ez az értekezlet azért is, mert a főiskolák nevelői célkitűzése egyes esetekben elmosódott, különösen ott, ahol a Főiskola régi iskolarendszerünk polgári iskolai tanárképzőjének örököse lett.” (Mérei, 1949. 189.)

Mérei világossá tette azt is, hogy a magyar oktatási rendszer korábbi alapelvével szemben, azaz, hogy a főiskolák és az egyetemek a legjobb képességű diákok intézményei legyenek, ezúttal

„a dolgozó osztályok közepes képességű, tanulni akaró gyermekei számára éppen úgy biztosítani kell a középiskolai és főiskolai tanulmányi lehetőséget.” (Mérei, 1949. 190.)

¹⁰ Beiktatták a szegedi Pedagógiai Főiskola új igazgatóját (1949). *Délmagyarország*, 1949. február 26. 6(48), 3.

¹¹ A jó iskola politikai feladatát is teljesít. Szávai Nándor előadása a Pedagógiai Főiskolák szerepéről (1949). *Népszava*, 1949. február 12., 77(36), 2.

¹² A jó iskola politikai feladatát is teljesít. Szávai Nándor előadása a Pedagógiai Főiskolák szerepéről (1949). *Népszava*, 1949. február 12., 77(36), 2.

¹³ Megkezdődött a pedagógiai főiskolák kongresszusa (1949). *Magyar Nemzet*, 1949. február 12., 5(36), 3.

Az ideológia megjelenése az oktatásban tehát nem öncélú volt, elő is készítette és alá is támasztotta azt az elitcseret, amelyre a pedagógus szakmákban a következő évtizedekben sor került. A kezdeti években ennek nyilvánvaló deprofesszionalizációs hatása volt, hiszen olyan fiatalokat, sőt kevésbé fiatalokat iskolázott be a rendszer a felsőoktatásba, akik erre sem szocializációjuk, sem előzetes tudásuk alapján nem voltak felkészülve, ezzel olyan kihívások elé állítva a felsőoktatást, amely a színvonal kényszerű csökkentéséhez vezetett.

Felvételi elvárások és hallgatói összetétel

Az általános iskolákban tanulók száma a vizsgált időszakban folyamatosan emelkedett. Míg 1949-ben 1.122 ezer gyerek járt ilyen intézménybe, addig ez a szám 1952-re már 1.194 ezerre emelkedett.¹⁴ Cél volt az osztálylétszámok csökkentése is, így valóban nagy szükség volt jól képzett, ideológiailag megbízható tanárookra.

Az első ötéves tervben a minisztérium a következő hallgatói létszámot írta elő: 1950: –; 1951: 400; 1952: 1600; 1954: 1900, összesen 5800 végzett hallgató. A budapesti főiskola az egyes tanévekben 400 hallgatót, a szegedi évente átlagosan 300 hallgatót tervezett felvenni (Bereczki, 1998. 201–202). Az 1949 tavaszán a *Köznevelésben* megjelent írás világossá is teszi, hogy a középiskolai tanulmányaikat 1949-ben befejező „munkás-, szegény- és középparaszt származású diákokat”¹⁵ teljes számban a felsőoktatásba kell irányítani.

A hallgatói létszám gyors és drasztikus megnövelésének szándékával vezették be 1948-ban a szakérettségi tanfolyamokat is.¹⁶ A tanfolyamra azok a 17–32 éves korú üzemi dolgozók jelentkezhetek, akik a felsőoktatás már korábban kiválasztott intézményében szerettek volna tanulni. A szakérettségi tanfolyam két tantárgyból készítette fel a tanulókat az érettségire kezdetben egy, majd 1952-től két év alatt. A szakérettségi vizsgálaton megfelelt jelölt szakérettségi bizonyítványt kapott, amely a megjelölt egyetemi, illetve főiskolai tanulmányokra képesített. A szakérettségi vizsgálaton megfelelt jelöltek mentesültek az egyetemeken vagy főiskolákon szervezett felvételi vizsgák alól.¹⁷

A magyar kormány már korábban is lehetőséget biztosított az elmaradt tanulmányok felnőttkorban való pótlására. 1945. november 21-én kelt 11.130/1945. M. E. számú rendeletével különleges célú és tanításrendű iskoláknak, az ún. dolgozók iskoláinak létesítését rendelte el. Ezek az iskolák középfokú vagy középiskolai tanulmányok folytatására nyújtottak lehetőséget azoknak a felnőtt dolgozóknak, akik önhibájukon kívül nem szerezhettek ilyen iskolai végzettséget (Keresztury, 1946. 1). A dolgozók középiskoláiban a rendelet alapján a képzési idő az általános iskolát végzetteknek négy

¹⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1949.* (1950). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 207.; *Magyar Statisztikai Évkönyv 1952.* (1953). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 339.

¹⁵ Irányítsuk tanítványainkat az egyetemekre! *Köznevelés*, 1949. április 15., 5(8), 186–187.

¹⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 51.600/1948. V.K.M. számú rendelete a szakérettségire előkészítő tanfolyamok megszervezése tárgyában (1949). *Köznevelés*. Minisztériumi rendeletek, közlemények. 1948. szeptember 15., 4(18), 159.

¹⁷ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 169.000/1949.V.K.M. sz. rendelete a szakérettségi vizsgálatok rendjének szabályozása tárgyában. (Közigazgatási rendszám: 1200.)

év, heti 2-3 tanítási nappal, a szakmunkásképző intézetet végeztek a gimnázium második évfolyamára iratkozhattak be szintén heti 2-3 tanítási nappal (Mayer, 1995. 38).

A pedagógiai főiskolákra felvehető hallgatók számának növelése, a szakérettségivel akár négy elemi után a felsőoktatásba kerülés lehetősége természetesen rontotta a felsőoktatás színvonalát. Úgy vártak el a főiskoláktól – legalábbis papíron – minőségjavulást, hogy azzal párhuzamosan a lemorzsolódás csökkentését, a munkás–paraszt származású fiatalok felé való nyitást szorgalmazták. Ezek nyilván nem értek meg egymás mellett. Így megszületett az új szitokszó a felsőoktatásban: a maximalizmus.

„A tanulás megnehezítésével, a tananyag szükségtelen növelésével, állítólagos ’színvonalkövetelményekkel’, s ezen az úton az évközi és évvégi bukások számának emelésével törekedett az ellenség arra, hogy a munkás–paraszt származású diákok tanulási kedvét megtörje, s minél nagyobb részüket kiszorítsa, a lemorzsolódást növelje. (...) Figyelembe kell venni a vizsgáztatásnál, hogy a diákok nagy részének a tudása – nem a saját hibájából – hiányos, hézagos” (Horváth, 1950. 451).

A hallgatói létszám növekedése és a felkészületlen hallgatók megjelenése a főiskolán az oktatói gárda fejlesztését kívánta meg. 1951-ben 17 új oktató érkezett az intézménybe, ez erőteljes fiatalítást is jelentett. Pedagógiai tevékenységük jelentős részét az első években a szakérettségisekkel és érettségi nélkül felvett hallgatókkal való intenzív és különórakon történő foglalkozás töltötte ki. Ezek a foglalkozások, korrepetálások, vizsgára történő előkészítések az ún. középiskolás módszerek eluralkodását hozták magukkal, s jelentősen torzították a felsőoktatás pedagógiai módszereit, célkitűzéseit (Bereczki, 1998. 215).

A pedagógiai főiskolákra továbbra is érettségi bizonyítvány, vagy 1950-től újra korábban megszerzett tanítói vagy óvodapedagógusi képesítés birtokában lehetett felvételizni. A felvételi (alkalmassági) vizsga anyagát és rendjét, valamint az egyes szakcsoportokba felvehető hallgatók számát a miniszter határozta meg.¹⁸

A hallgatói létszám megnövekedésével és a hallgatóság erős heterogenitásával párhuzamosan a fegyelmi ügyek száma is megnőtt. Ágoston György igazgató szerint az ok az volt, hogy a főiskolák bajban voltak a keretszámok feltöltésével, így a hallgatók tisztában voltak azzal, hogy a főiskolák úgy „fogják” a hallgatókat, így lehet követelőzni, lehet nem tanulni (Bereczki, 1998. 218–219).

A hallgatói létszám növelése, a belépési küszöb szélsőségesen alacsonyra helyezése, valamint a lemorzsolódás elleni küzdelem erős deprofesszionizációs hatással bírt az általános iskolai tanárság számára a vizsgált időszakban.

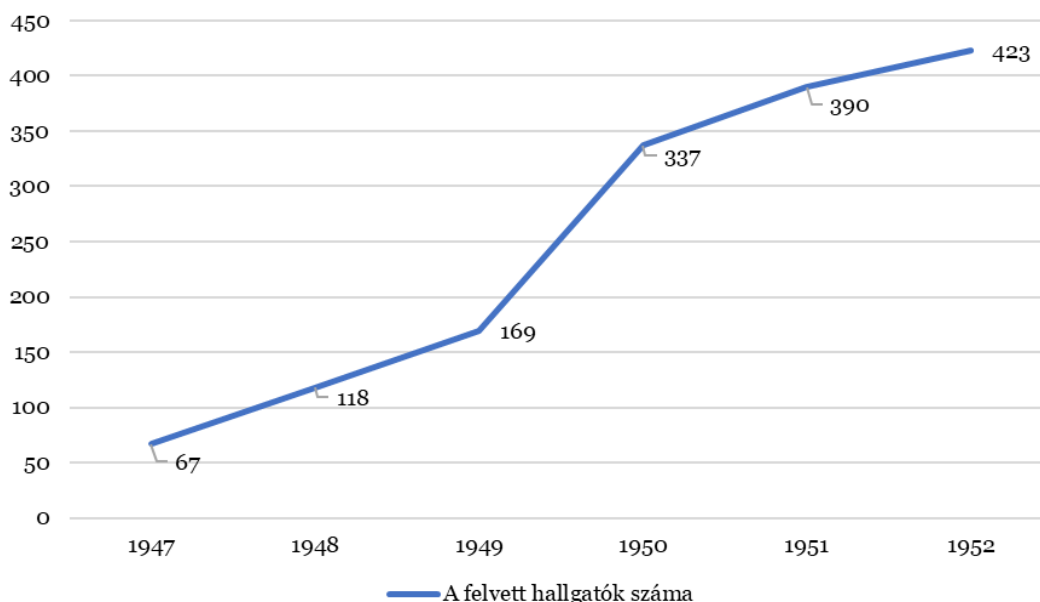
¹⁸ 1950. évi 21. számú törvényerejű rendelet – A pedagógiai főiskolákról. Magyar Közlöny – Törvények és törvényerejű rendeletek tára. 1950. június 25. 9. sz. 125–126.

A Pedagógiai Főiskola hallgatói

Tanulmányom további részében a szegedi Pedagógiai Főiskola 1947–1952 között beiratkozott hallgatóinak adatait fogom bemutatni a hallgatói nyilvántartásokból (Adatgyűjtő ívek, Törzslapok, Vizsgakönyvek) összegyűjtött adatok alapján azokra a változókra koncentrálva, amelyeken tetten érhetjük, és amelyek segítségével bizonyíthatjuk az eddig a deprofesszionalizációra vonatkozóan tett állításainkat. Összehasonlításként felhasználom az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hallgatóiból épített adatbázisom korábban publikált adatait is (Fizel, 2018. 133–163).

A hallgatók száma a szegedi Pedagógiai Főiskola első tanéveiben meredek emelkedésnek indult (1. diagram). Összevetve az adatokat a polgári iskolai tanárképzésben tanuló hallgatók számával 1928–1947 között,¹⁹ amikor a hallgatói létszám egy-egy évfolyamon 70 és 180 fő között mozgott,²⁰ a növekedés különösen szembetűnő az 50-es évektől kezdődően.

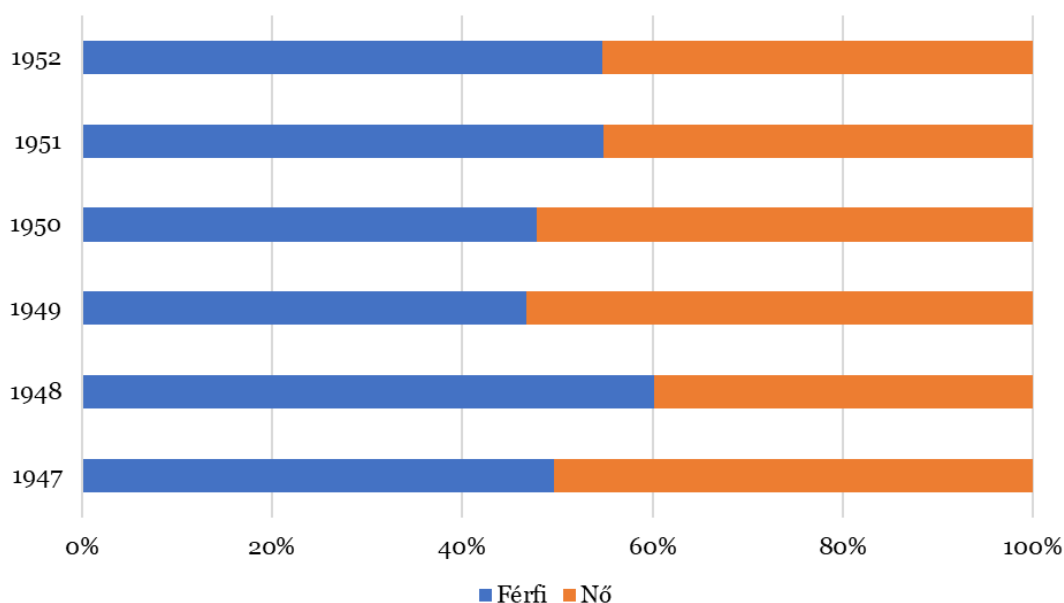

1. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskolára beiratkozott hallgatók száma (1947–1952) N=1503

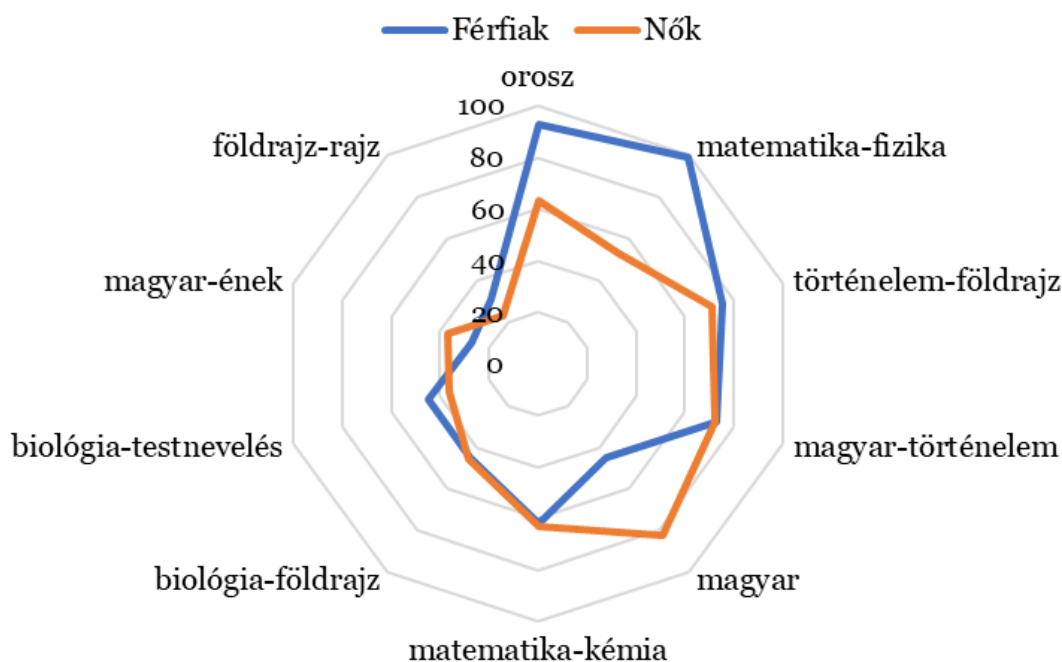
A hallgatók nemek szerinti aránya is megváltozott a pedagógiai főiskolán a polgári iskolai tanárképzéshez képest. Míg a polgári iskolai tanárképzésben a nemek aránya a szegedi 20 tanévben igen erősen eltolódott a nők irányába (35,9% férfi és 64,1% nő), addig a pedagógiai főiskolán árnyaltabb volt a helyzet (2. diagram). Szinte évről évre változott a nemek aránya. Míg 1948-ban a felvett hallgatók 60,2%-át a férfiak tették ki, addig a következő tanévben már csak 46,7%-nyian voltak az elsős évfolyamban. A magyarázat összefügghet az induló szakok egyes nemek számára nyilvánvaló vonzerejével. A szakok és nemek szerinti megoszlást a 3. diagram mutatja be.

¹⁹ 1946-ban és 1947-ben még volt lehetőségük az elmaradt hallgatóknak polgári iskolai képzésbe beiratkozni (Fizel, 2018).

²⁰ Kivéve az 1944-1947-es tanévet, ezekben az években az oroszok bevonulása, valamint az általános iskola létrehozása miatt drasztikusan csökkent a hallgatószám (60 fő alatt volt évfolyamomként) (Fizel, 2018. 134.)

2. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatóinak nemek szerinti aránya évfolyamonként (1947–1952) (%) (N=1503)

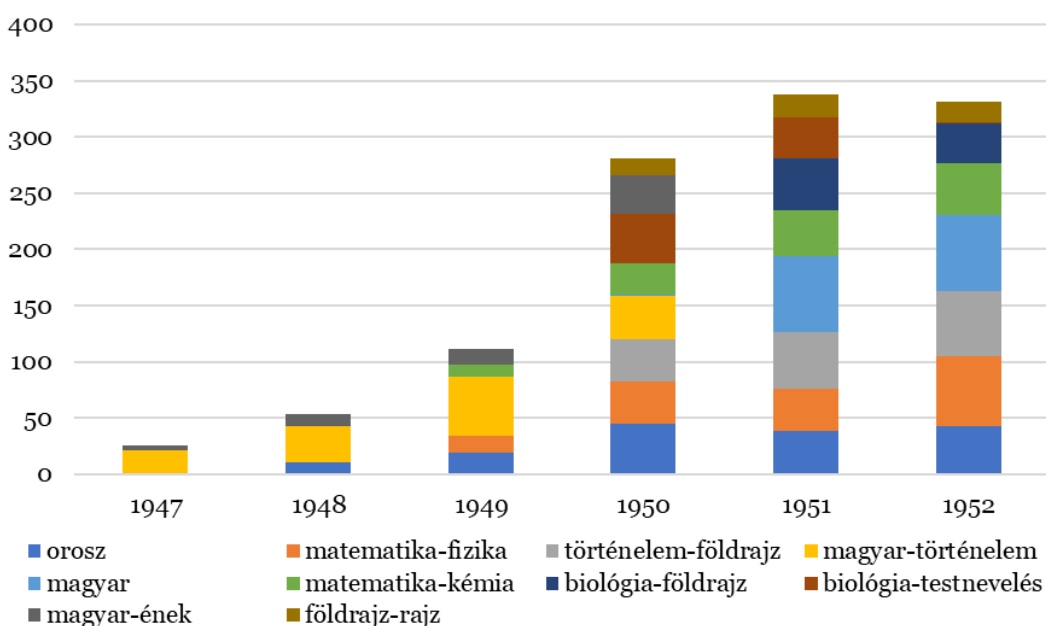

3. diagram - A főiskolások nemek szerinti megoszlása szakonként (1947–1952) (N=1141)

Jól látható, hogy bizonyos szakok (orosz, matematika–fizika, biológia–testnevelés) a férfiak körében voltak népszerűbbek, míg más szakok esetében (magyar, magyar–ének) a női hallgatók aránya volt magasabb. Vannak azonban „koedukált” szakok is, ahol a nemek aránya szinte azonos, ilyen volt a történelem–földrajz, a magyar–történelem, a matematika–kémia vagy a biológia–földrajz szak.

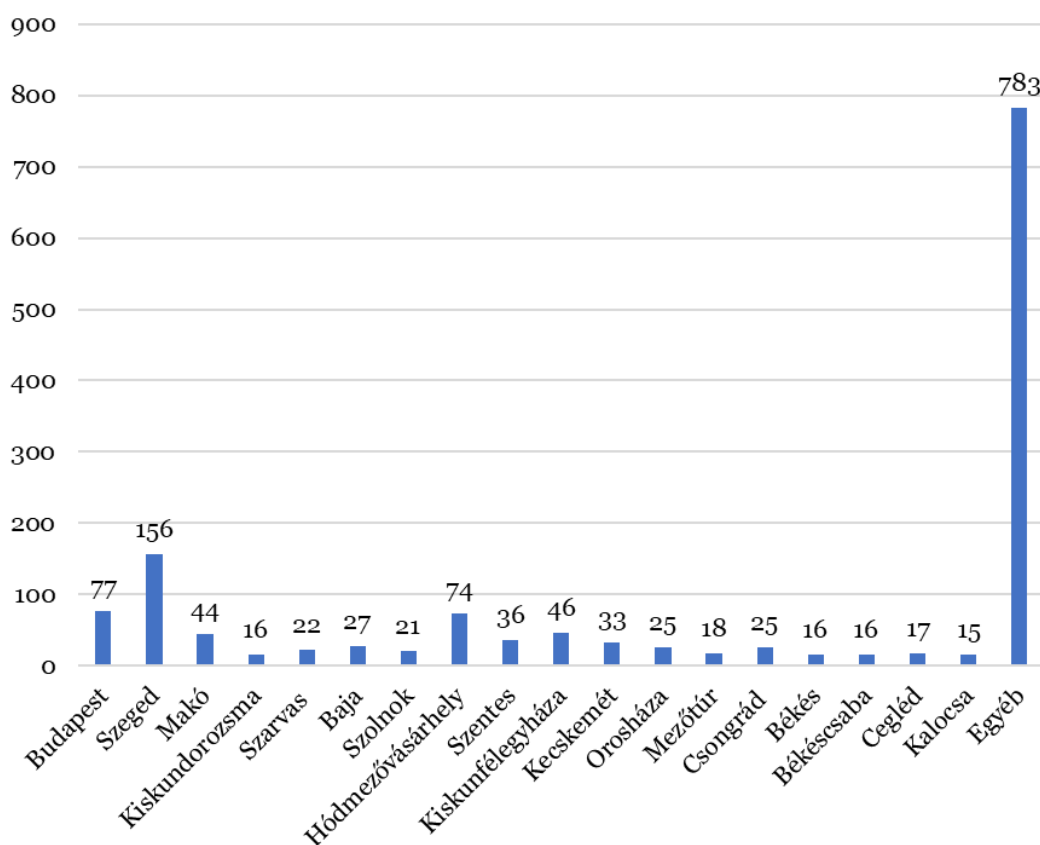

A vizsgált időszakban Szegeden, a sok változás miatt, 24-féle szakon, szakkpáron tanulhattak a hallgatók. Kiválasztottam a tíz legnépszerűbb képzést, ezek létszámadatainak változását mutatom be a 4. diagramon. A vizsgált években való permanens létszámnövekedés miatt a kiválasztott tíz szak jellemzően az 1950 után indult szakok közül került ki, de a mintázat így is jól kivehető. 1950-ig fontos szakkpár a magyar–történelem, ami 1951-ben és 1952-ben már ilyen formában nem választható a képzés. Az orosz szak 1948-ban még kevés jelentkezőt vonzott, de 1950-ben már 45 hallgató választotta a szakot, és ezzel a legnagyobb létszámú szakká vált ezen az évfolyamon. A matematika–fizika, a történelem–földrajz, a matematika–kémia szakkpárok szintén növekedésnek indultak 1950-től kezdődően. Az 1951-től egyszakos képzésben is elérhető magyar szak, és 1951-ben, valamint 1952-ben is a legnépesebb képzés lett a főiskolán.

4. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola legnépszerűbb szakjai, szakkpárjai az általános iskolai tanárképzés első hat tanévében (N=1141)

A szegedi főiskola 1947 után, országos monopolhelyzetét elvesztve, regionális beiskolázásúvá vált, bár továbbra is nagyon impozáns az a lista, ami a hallgatók születési helyét tartalmazza az első hat tanévben. Az 1947 és 1952 között általános iskolai tanárnak tanuló hallgató közül 1467-an adták meg a születési helyüket. A beiratkozott hallgatók 405 különböző településen születtek. Az 5. diagram azt a 18 települést mutatja be, amelyek a leggyakrabban szerepelnek az adatbázisban. Budapest, Cegléd, Mezőtúr és Szolnok kivételével valamennyi település a dél-alföldi régióhoz tartozik, a legtöbb hallgató Szegeden, illetve Hódmezővásárhelyen született. A polgári iskolai tanárképzés időszakában, 1928 és 1947 között még teljesen más volt a helyzet: a legtöbb hallgató Budapesten született, majd Szeged, Miskolc, Makó, Győr, Hódmezővásárhely, Baja, Kecskemét, Szolnok, Debrecen, Szombathely, Kiskunfélegyháza, Pécs, Gyula, Nagyvárad, Békéscsaba, Csongrád és Eger következett, hogy szintén a 18 leggyakoribb születési helyet említsem.

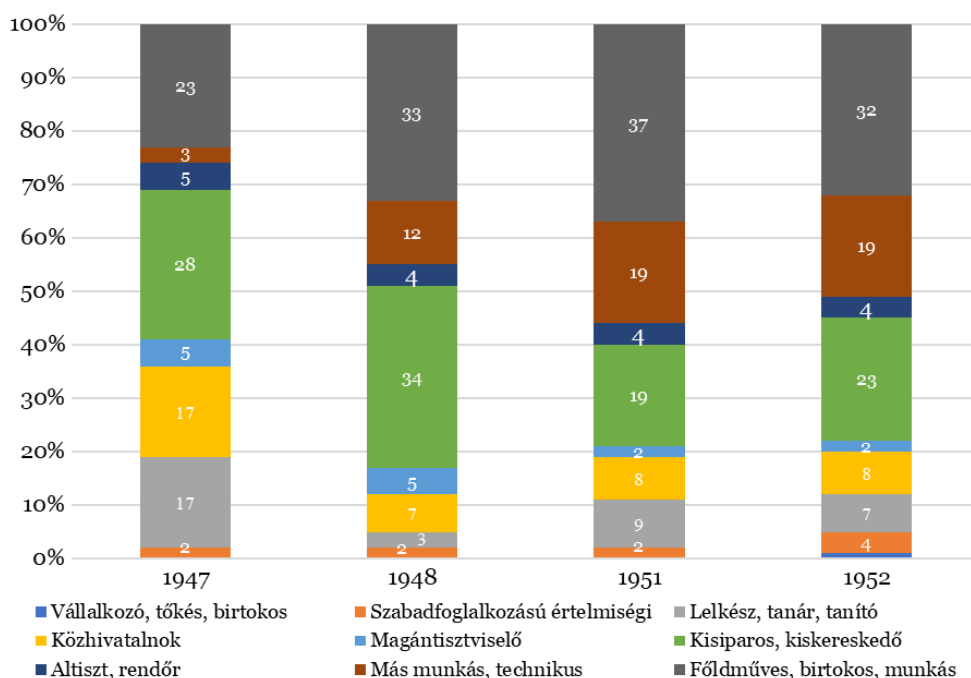

5. diagram - A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatói
születési helyük szerint (1947-1952) (N=1467)

Az egyik legérdekesebb adat az eliticsere tetten érésének szempontjából, a tanulmány korábbi részében bemutatott forrásokon kívül, annak megfigyelése, hogy hogyan változott a hallgatók édesapjának társadalmi státusza (6. diagram), valamint foglalkozási ág szerinti besorolása (7. diagram) a vizsgált időszakban²¹ a polgári iskolai tanárképzés éveihez képest. 1928 és 1947 között társadalmi státusz tekintetében a legnagyobb csoportba a lelkész, tanár, tanító, valamint a közhivatalnok foglalkozású édesapák tartoztak, arányuk az 1928 és 1943 közötti időszakban együttesen jellemzően 40–50% körül mozgott. 1948-tól ez az arány 10–15% körüli lett. A más munkás, technikus, valamint a földműves, birtokos, munkás kategóriákba besorolt édesapák 1947-től nagy csoportokat jelentettek és arányuk egyre nőtt. A két csoport együttesen az 1947-ben beiratkozók 26%-át, az 1948-ban beiratkozók 45%-át, az 1951-es évfolyam 56%-át, az 1952-es évfolyam 51%-át alkotta. Ezeknek a hallgatóknak az aránya 1928 és 1947 között sosem haladta meg a 28%-ot.

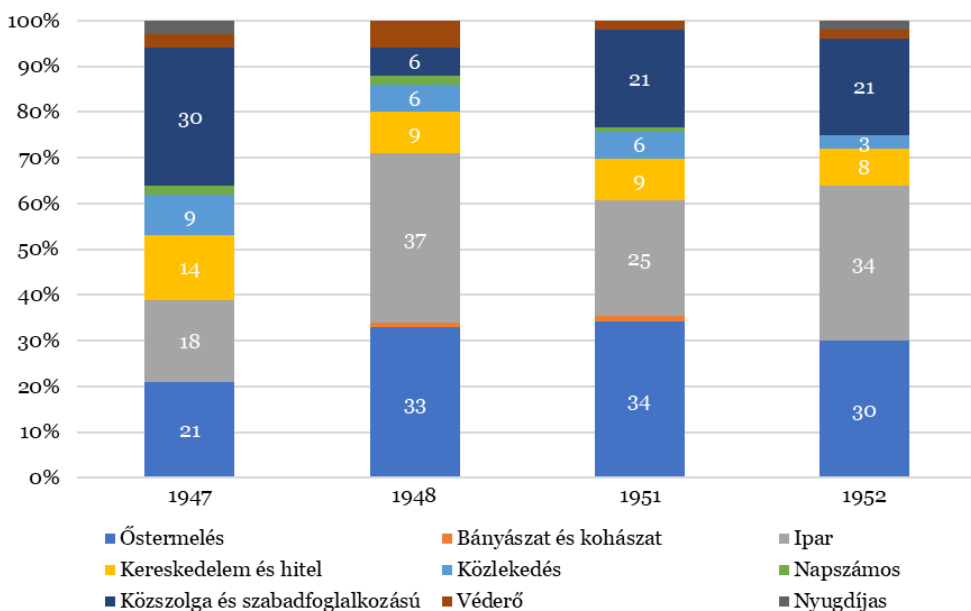
²¹ Az 1949-es és az 1950-es első évfolyam esetében nem elérhetőek azok a nyilvántartások, amelyek ezt az adatot tartalmazzák, ezért hiányzik ez a két évfolyam a kimutatásból.

6. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatói édesapjának társadalmi státusza a vizsgált tanévben (%) (N=692)

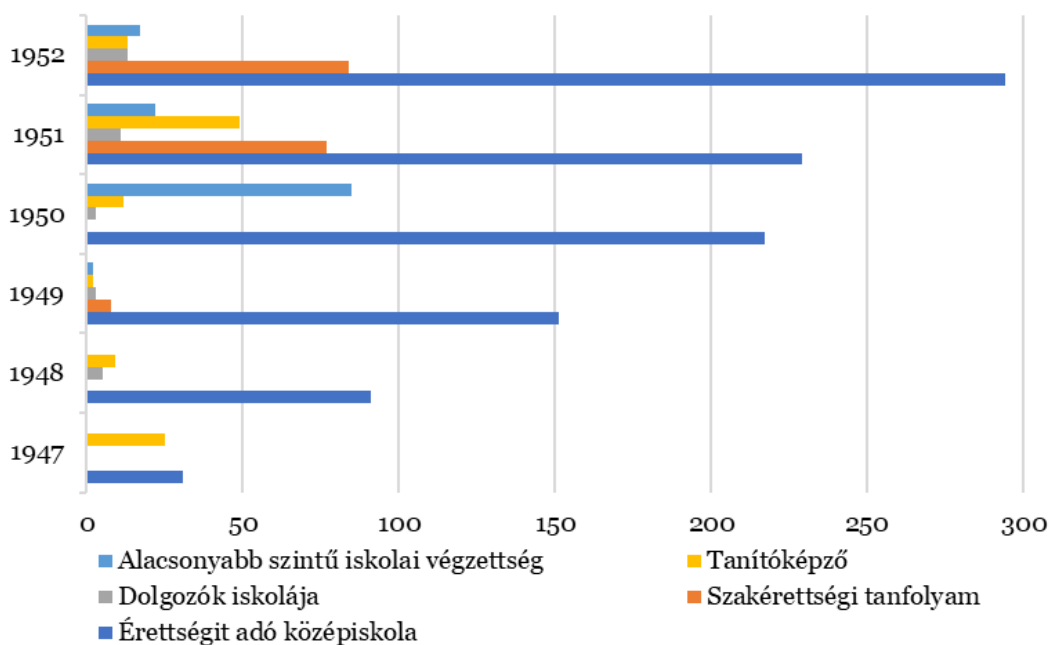
A foglalkozási ág szerinti besorolást vizsgálva, az édesapák jellemzően az őstermelés, valamint az ipar ágazatban dolgoztak. A két csoport együttes aránya 1947 és 1952 között 39 és 70% között mozgott, növekvő tendenciát mutatva. Ez a két csoport a megelőző 20 tanévben 18 és 32% közötti aránnyal mutatható ki az adatbázisban.

7. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatói édesapjának vizsgálata foglalkozási ág szerint a beiratkozás évének függvényében (%) (N=691)²²

²² Csak a legnagyobb arányú csoportok pontos értékét adtam meg a táblázatban.

A következőkben a hallgatókat előzetes végzettségük, valamint a főiskolán elért tanulmányi eredményeik alapján vizsgálom meg. A 8. diagramon azt láthatjuk, hogy milyen előzetes iskolai végzettséggel, és hányan érkeztek a főiskolára. A kutatás során tapasztalt eredmények alátámasztják a korábban a forrásokban bemutatott állításokat, azaz, hogy sok hallgató nem „normál” érettségivel vagy tanítói képesítés birtokában jutott be a főiskolára, mint a polgári iskolai tanárképzés időszakában, hanem a hallgatói létszám drasztikus növelésének kényszere miatt, alacsonyabb szintű tudással is sokan lettek főiskolások. Habár a létszám emelkedése miatt látszólag nőtt a „normál” érettségivel rendelkezők aránya, de ez nem igaz, a számuk nőtt ugyan, de az arányuk nem. Érdeemes megfigyelni, hogy milyen sokan kerülnek be a képzésbe szakérettségi tanfolyam elvégzésével, vagy olyan végzettséggel, ami a tanítóképzői képesítésnél is alacsonyabb végzettség. Hogyan kerülhetett erre sor? Ennek a kérdésnek a megválaszolása további kutatásokat igényel majd.

8. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskolára felvételt nyert hallgatók előzetes iskolai végzettsége (1947–1952) (N=1456)

Jelenleg az adatok vizsgálata arra ad lehetőséget, hogy összegyűjtsük azokat az előzetes végzettségeket, amelyek nem ütnek meg a középfokú végzettség szintjét, valamint az egyes évfolyamokba ezekkel érkezők számát (2. táblázat). 1947-ben és 1948-ban nem találtunk még ilyen hallgatót, 1949-ben két hallgató nyert felvételt az elvárt szintet nem elérő bemenettel, az egyikük 4 polgári osztály után érkezett, a másikuk 3 osztálynyi tanítóképzőt abszolvált korábban. 1950-ben már kiugróan sok, 85 hallgató került be a képzésekbe alacsony vagy befejezetlen végzettséggel.

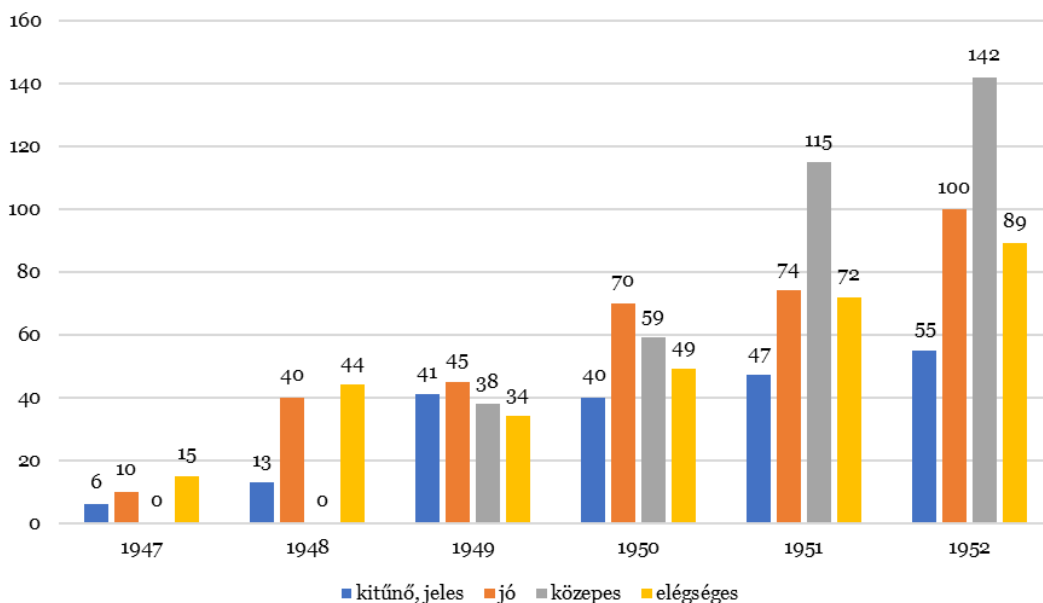
	1947	1948	1949	1950	1951	1952
1 osztály ismétlő iskola	0	0	0	1	0	0
5 osztály általános iskola	0	0	0	1	0	0
5 osztály elemi iskola	0	0	0	0	1	0
2 osztály polgári iskola	0	0	0	1	0	0
6 osztály elemi iskola	0	0	0	3	0	0
6 osztály általános iskola	0	0	0	4	1	0
7 osztály általános iskola	0	0	0	4	0	0
7 elvégzett osztály	0	0	0	1	1	0
3 osztály polgári iskola	0	0	0	1	1	1
4 osztály polgári iskola	0	0	1	10	1	2
8 osztály általános	0	0	0	8	1	0
8 osztály népiskola	0	0	0	1	0	0
iparostanonciskola	0	0	0	3	0	0
3 osztály ipariskola	0	0	0	0	1	0
óvóképző	0	0	0	2	7	14
1 osztály tanítóképző	0	0	0	1	0	0
2 tanítóképző	0	0	0	1	1	0
3 osztály tanítóképző	0	0	1	11	1	0
4 osztály tanítóképző	0	0	0	2	0	0
1 osztály gimnázium	0	0	0	3	0	0
2 gimnázium	0	0	0	3	0	0
3 osztály gimnázium	0	0	0	3	1	0
4 osztály gimnázium	0	0	0	10	1	0
5 osztály gimnázium	0	0	0	1	2	0
6 gimnázium	0	0	0	6	2	0
7 osztály gimnázium	0	0	0	2	1	0
2 kereskedelmi iskola	0	0	0	1	0	0
4 kereskedelmi	0	0	0	1	0	0
Összesen	0	0	2	85	23	17

2. táblázat – A szegedi Pedagógiai Főiskolára a középfokú végzettségnél alacsonyabb végzettséggel a főiskolára felvételt nyert hallgatók száma (1947–1952) (N=127)

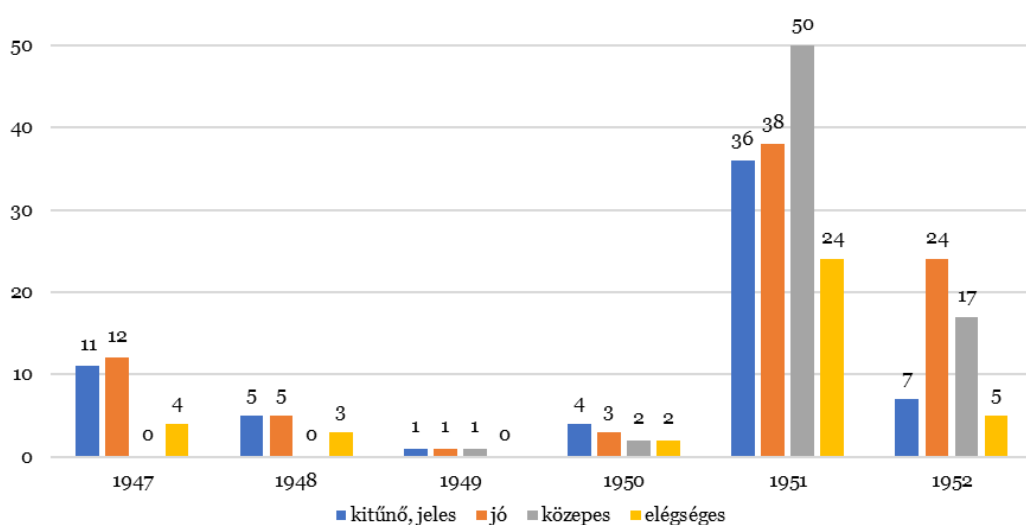
De a színvonalcsökkenést és a deprofesszionalizációt nem csak a fenti adatok bizonyítják: az előzetesen megszerzett végzettség érettségi bizonyítvány (9. diagram) vagy képesítő oklevél (10. diagram) eredményét megvizsgálva világos, hogy nem – csak – a legjobb eredményű diákok kerültek be a főiskolára. A vizsgált időszak egészében feltűnően sok az elégséges bizonyítvánnyal érkező hallgató, de 1951–1952-ben jóval több, mint a diákok fele közepes vagy elégséges érettséggel nyer felvételt.

A képesítésnél 1950-ig még megfigyelhető a lépcsőzetes eloszlás, azaz a legjobb eredménnyel érkezőkből van a legtöbb, és a legrosszabb eredménnyel érkezőkből a legkevesebb, de 1951-ben már a hallgatók több mint fele közepes vagy elégséges eredménnyel érkezett, ugyan 1952-re javult némileg a helyzet, de a középiskolákban gyengén teljesítő hallgatók aránya továbbra is magas maradt.

9. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskolára felvételt nyert hallgatók érettségi eredménye (1947–1952) (N=1477)

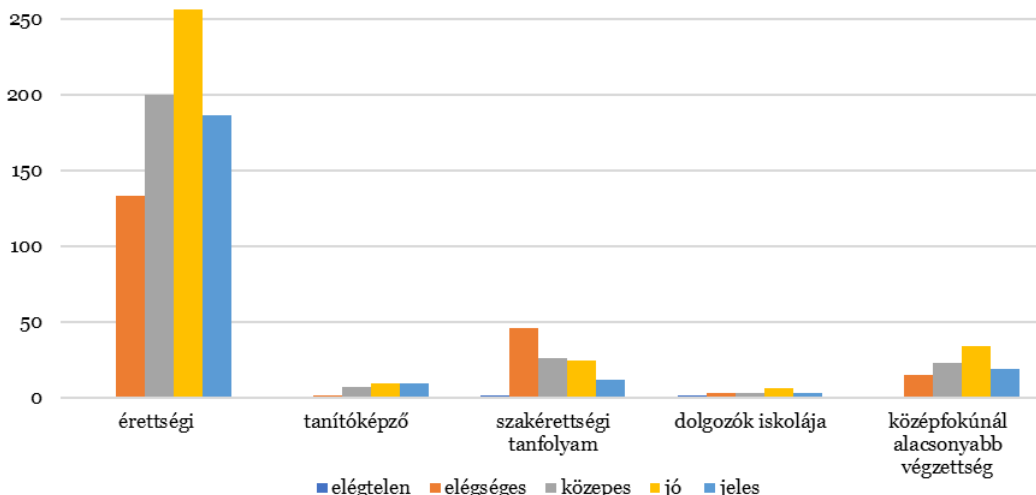

10. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskolára felvételt nyert hallgatók tanítói képesítő oklevelének eredménye (1947–1952) (N=308)

Tanulmányom zárásaként a képzés során kötelezően abszolválandó három szigorlat (Lélektan, Pedagógia, Módszertan) eredményét vizsgáltam meg az előzetes végzettséggel összefüggésben. Azt feltételeztem, hogy van összefüggés az alacsonyabb szintű vagy a „gyorstalpaló” képzések korábbi elvégzése és a szigorlatok eredménye között.

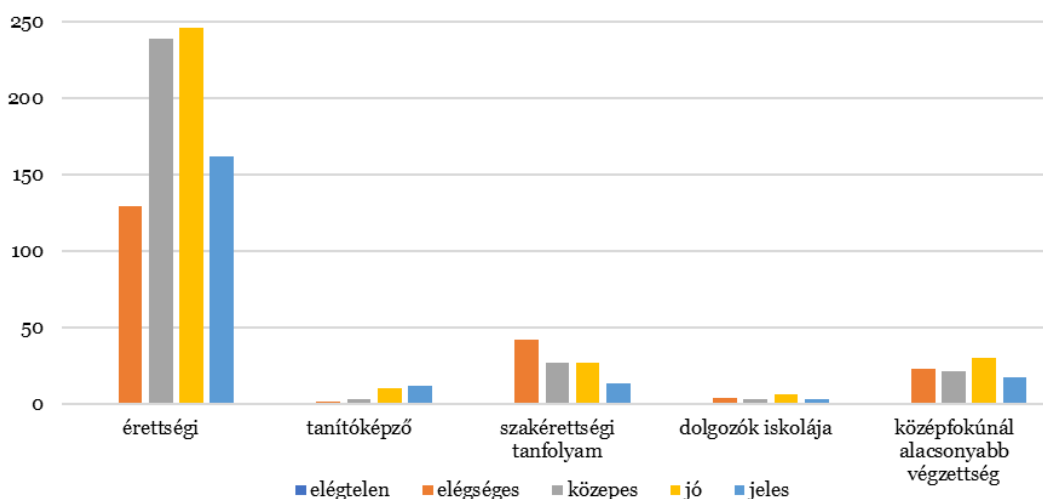
A Lélektan szigorlat esetében (11. diagram) egyik vizsgált csoport esetében sem történt bukás. Az érettségizettek leggyakoribb eredménye a négyes érdemjegy volt, a szakérettségi tanfolyammal érkezőknél ez a jegy az elégséges. A tanítóképzőt végzettek még elégségest sem szereztek, láthatóan magasabb szintű pszichológiai tudás birtokában voltak, mint a többi csoport tagjai. A dolgozók

iskoláját végeztek, valamint a középfokúnál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők jobb eredményeket értek el, mint a szakérettségi tanfolyam diákjai.

11. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatóinak
Lélektan szigorlati eredménye a korábbi iskolai végzettségük függvényében (1947–1953) (N=1019)

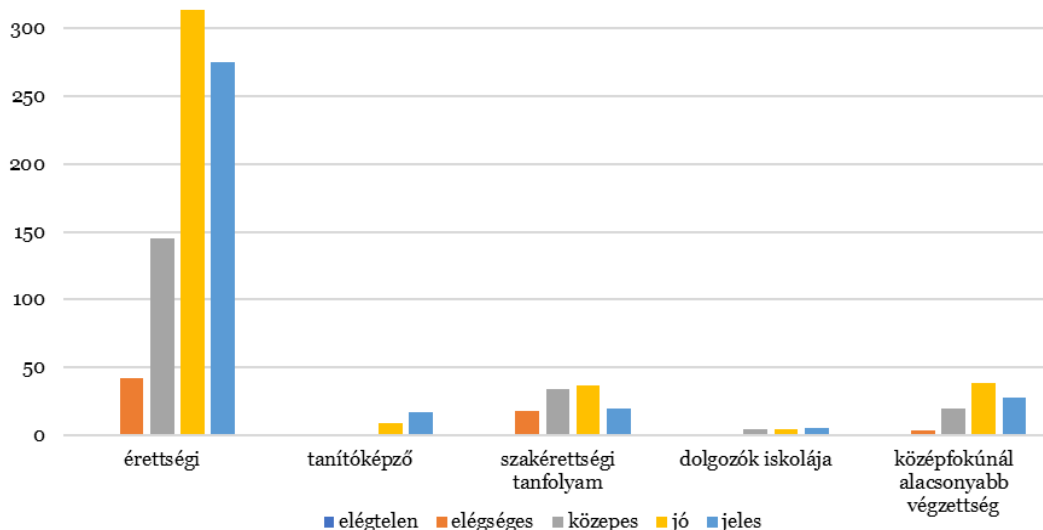
A Pedagógia szigorlat (12. diagram) eredményei hasonló tendenciákat mutatnak. A szakérettségi tanfolyamot végzetteknél a leggyakoribb ismét az elégséges eredmény lett, míg a „normál” érettségi-vel rendelkezőknél a jó eredmény volt a legjellemzőbb. A tanítóképzőt végeztek itt is jól szerepeltek, csak középezt vagy annál jobb jegyet szereztek. A középfokúnál alacsonyabb végzettséggel érkezők megint csak jobb eredményekkel zártak, mint a szakérettségi tanfolyamra járt hallgatók.

12. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatóinak Pedagógia szigorlati eredménye
a korábbi iskolai végzettségük függvényében (1947–1953) (N=1020)

Azonban a tanítóképző előzetes végzettséggel rendelkező hallgatók tudástöbbletét az egyéb végzettséggel rendelkező csoportokhoz képest legjobban a Módszertan szigorlat eredményei bizonyították,

ebben a csoportban csak négyes és ötös jegy született. Az érettségizettek döntően szintén ezeket az érdemjegyeket kapták, és a szakérettségi tanfolyammal, valamint a középfokú végzettséggel nem rendelkezők eredményei is egymáshoz hasonlóan alakultak. A dolgozók iskolájában érettségizettek kifejezetten jól szerepeltek, csak közepes, jó és jeles értékelést kaptak.

13. diagram – A szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatóinak Módszertan szigorlati eredménye a korábbi iskolai végzettségük függvényében (1947–1953) (N=1020)

Összegzés

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy vázlatosan összefoglaljam a polgári iskolai tanárképzés megszüntetése után létrejövő általános iskolai tanárképzés intézményesülési és professzionalizációs folyamatait. Ennek a kérdéskörnek a tanulmányozására jelen tanulmány csak bevezető munkaként tesz kísérletet, hiszen további számos forrás bevonására van szükség a téma kellő mélységű feltárásához. Néhány következtetés már ezen források és kutatási eredmények ismeretében is levonható.

Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola fennállásának tanulmányozása során bebizonyosodott, hogy a polgári iskolai tanárság 1947-re elérte a teljes professzió szintjét Abbott elmélete alapján, valamint a Wilensky szekvenciaelméletében meghatározott nyolc lépcsőfokon is végig haladt.

Amit mindenképpen állíthatunk, hogy ez a folyamat 1947-ben megtorpant, majd visszajára fordult, és a professzionalizációt erőteljes deprofesszionalizációs hatások váltották fel. Ennek pontos foka és a Wilensky-elmélet lépcsőfokain való hátrálás pontos mértéke még további vizsgálatokat igényel, de az általános iskolai tanárképzés első éveit nem a minőség megtartásáról, hanem az ideológiai nevelésről, az egyre több gyermeket képző általános iskolák tanerőikkel való feltöltéséről szólt. Szegeden különösen nehéz volt az átmenet, hiszen egy több évtizedes hagyományokkal és értékrenddel rendelkező intézménynek kellett nagyon rövid idő alatt váltania, és a kifejezetten magas

szintű, egyetemi képzéssel kiegészített négyéves, kétszakos képzését sok esetben „lebutítania” a képzési idő megrövidítése, a lemorzsolódás megszüntetése, valamint a nem felsőoktatás-kompatibilis hallgatók képzésének kényszere miatt. Mindezt nehezítette a folyamatosan változó országos oktatásügyi helyzet mellett az intézményben lezajlott változások sora, pl. az Eperjessy – Ágoston váratlan vezetőváltás.

A pedagógiai főiskola hallgatói adatbázisának összehasonlítása a polgári iskolai tanárképzésben tanulók adataival alátámasztja azt a tényt, hogy a politikai beszédekben, újságcikkekben, rendeletekben, állásfoglalásokban megjelenő elitcserét nagyon rövid időn belül sikerült megvalósítani, legalábbis a tanárképzés szintjén. A vizsgált hat tanévben a négy pedagógiai főiskola nagy létszámú, alacsony szinten felkészített tanárt bocsátott ki a falai közül. Érdekes kutatási témának ígérkezik annak a meghatározása is, hogy ez a folyamat vajon mikor fordult visszajára, és mikortól beszélhetünk a visszaesés, a deprofesszionizációs hatások után újra az általános iskolai tanárság professzionizációjának erősödéséről.

Források*

1949. évi XV. törvény új minisztériumok szervezéséről és a Magyar Köztársaság kormányának átalakításáról
1950. évi 21. számú törvényerejű rendelet – A pedagógiai főiskolákról. Magyar Közlöny – Törvények és törvényerejű rendeletek tára. 1950. június 25. 9. sz. 125–126. 1953. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmánya 24. §-a új szövegének megállapításáról
A vallás- és közoktatásügyi miniszter 51.600/1948. V.K.M. számú rendelete a szakérettségire előkészítő tanfolyamok megszervezése tárgyában (1949). *Köznevelés*. Minisztériumi rendeletek, közlemények. 4(18), 1948. szeptember 15., 159. <https://tinyurl.com/285nut8w>
A vallás- és közoktatásügyi miniszter 169.000/1949.V.K.M. sz. rendelete a szakérettségi vizsgálatok rendjének szabályozása tárgyában. (Közigazgatási rendszám: 1200.)
Megnyíltak az első nevelőképző főiskolák (1947). *Köznevelés*, 3(17), 1947. szeptember 1., 378. <https://tinyurl.com/7pdd9w62>
Megnyílik a pedagógiai főiskola (1947). *Délmagyarország*, 4(216), 1947. szeptember. 24., 1. <https://tinyurl.com/yckfk9r7>
A jó iskola politikai feladatot is teljesít. Szávai Nándor előadása a Pedagógiai Főiskolák szerepéről (1949). *Népszava* 77(36), 1949. február 12., 2. <https://tinyurl.com/8adxxxya>
Beiktatták a szegedi Pedagógiai Főiskola új igazgatóját (1949). *Délmagyarország*, 6(48), 1949. február 26., 3. <https://tinyurl.com/y6swvn7k>
Irányítsuk tanítványainkat az egyetemekre! *Köznevelés*, 5(8), 1949. április 15., 186–187. <https://tinyurl.com/y3e3xa6z>
Megkezdődött a pedagógiai főiskolák kongresszusa (1949). *Magyar Nemzet*, 5(36), 1949. február 12., 3. <https://tinyurl.com/4mptajf5>
Új magyar közoktatás felé (1949). *Köznevelés*, 5(9), 1949. május 1., 242. <https://tinyurl.com/2xacuxf5>

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2025. május 1.

Felhasznált irodalom

- Abbott, Andrew (1988): *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor (Institutions)*. University of Chicago Press, Chicago.
- Ágoston György (1950): Újjászervezzük Pedagógiai Főiskoláinkat. *Köznevelés* 6(15), 1950. augusztus 1., 460–461. <https://tinyurl.com/4js9jctu>
- Alexits György (1947): Köznevelésünk demokratizálásának alapproblémái. *Társadalmi Szemle* (2)1, 1947/január, 40–48. <https://tinyurl.com/378uu3tj>
- Andor Mihály (1987): *Dolgozatok az iskoláról*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Bereczki Sándor (1998): A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története. In: *Szegedi Tanárképző Főiskola. Történet. Almanach*. Szeged. 11–346.
- Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945-1960*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Fizel Natasa (2018): *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868-1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fizel Natasa (2022): Az általános iskolai tanárképzés bevezetése körüli vita (1945-1947). *Módszertani Közlemények* 62(1), 3–21. <https://tinyurl.com/29h5n2hc>
- Gyarmati György (2021): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*. Rubicon Intézet, Budapest.
- Horváth Márton (1950): Köznevelésügyünk a Központi Vezetőség határozata után. *Társadalmi Szemle* 5(6), 1950. június, 450–460. <https://tinyurl.com/zep8xfpk>
- Horváth Márton (1978): *Köznevelés-politika és általános iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve – a történelemtanítás felől szemlélve I. *Könyv és Nevelés*, 19(2), 75–97. <https://tinyurl.com/4jr59usd>
- Keresztury Dezső (1946): A dolgozók iskolái. *Köznevelés* 2(4–5), 1946. március 1., 1–2. <https://tinyurl.com/raukff9j>
- Knausz Imre (1998): *Történelem és oktatás*. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Ladányi Andor (1986): *Felsőoktatási politika 1949-1958*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ladányi Andor (1989): *Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után*. Tankönyvkiadó – Oktatókutatató Intézet, Budapest.
- Mayer József (1995): A dolgozók általános és középiskolái. *Új Pedagógiai Szemle*, 45(2), 34–45. <https://tinyurl.com/4t4ta786>
- Mann Miklós (szerk.) (2004): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. ÖNKONET, Budapest.
- Mérei Ferenc (1949): Az általános iskolai új nevelője. A Pedagógiai Főiskolák tanulmányi értekezlete. *Köznevelés* 5(8), 1949. április 15., 189–191. <https://tinyurl.com/bdet5efk>
- Valuch Tibor (2002): Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, Budapest.
- Várhegyi György (1983. szerk.): *Társadalom, oktatáspolitikai, általános iskola*. Oktatókutatató Intézet, Budapest.

A Magyar Dolgozók Pártja egyetemi és főiskolai pártszervezetei 1948 és 1952 között

POLYÁK Petra

főlevéltáros, igazgatóhelyettes
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára

MTMT: 10021513 | ORCID: 0000-0002-4298-2765
polyak.petra@mn.gov.hu

KEYWORDS

- Hungarian Working People's Party
- Sovietisation
- higher education
- university
- party organisation

ABSTRACT

The university and college party organisations of the Hungarian Working People's Party between 1948 and 1952 | The study examines the establishment and activities of the university and college party organisations of the Hungarian Working People's Party in the light of the internal mechanisms of the party as an organisation. Through the organisational framework and its specificities arising from the higher education environment, as well as the interpretation of the tasks and the working style of the party organisations, it shows that the activities of those charged with the local political direction of the Sovietisation of higher education were far from being an effective implementation of a clear and comprehensible programme. The work of the party organisations was characterised by uncertainty about their own tasks and an obsessive search for enemies in the paranoid atmosphere of vigilance campaigns.

KULCSSZAVAK

- Magyar Dolgozók Pártja
- szovjetizálás
- felsőoktatás
- egyetem
- pártszervezet

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a Magyar Dolgozók Pártja egyetemi és főiskolai pártszervezeteinek létrejöttét és tevékenységét vizsgálja a párt mint szervezet belső működési mechanizmusainak tükrében. A szervezeti keretek és azok felsőoktatási környezetből fakadó sajátosságain, valamint a pártszervezetek feladatértelmezésén és munkastílusán keresztül bemutatja, hogy a felsőoktatás szovjetizálásának helyi politikai irányításával megbízottak tevékenysége messze állt egy világos és érthető program hatékony kivitelezésétől. A pártszervezetek munkáját elsősorban a saját feladataikkal szembeni bizonytalanság, valamint az éberségi kampányok paranoid légköréből fakadó megálló ellenségkeresés jellemezte.

Bevezetés

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) egyetemi és főiskolai pártszervezeteinek létrejötte a szervezeti-képzési autonómia felszámolása, az intézményesített kommunista indoktrináció, a hallgatók és oktatók társadalompolitikai megfontolásokat követő szelekciója, valamint a felsőfokú képzés tervgazdasági logikáknak való alárendelése mellett a felsőoktatás fokozatos szovjetizálásának lényegi összetevője (Ladányi, 1999. 78–98.; vö. Connelly, 2000. 58–70). Noha e pártszervezetek működésének vizsgálata a Rákosi-korszakra irányuló párt- és felsőoktatás-történeti kutatások számára egyaránt releváns, a témakör iránt – a felsőoktatás szovjetizálásának előbb felsorolt aspektusaihoz képest – mindezidáig csekélyebb érdeklődés mutatkozott.

Átfogó, vagy egyes pártszervezetekre vonatkozó alapkutatások híján jelenlegi ismereteink döntően olyan, a hetvenes–nyolcvanas években íródott intézménytörténeti munkákból származnak, melyekben a pártszervezetek tevékenysége részletesebb kifejtést, nem ritkán önálló fejezetet is kapott. Ezek az összeállítások magától értetődően a korabeli munkásmozgalmi-párttörténeti

narratívát követték, melyben a pártszervezetek létrejöttét és első éveit az egyetemekért, főiskolákért folytatott „harc”¹ hőskorszakaként ábrázolták. E történetekben a „kultúrforradalom” felsőoktatási „úttörőit” némi bizonytalanság ellenére rendkívüli tetterő és lelkesedés jellemezte. Igaz, működésük – ismerték el az immár kádári perspektívából visszatekintő szövegírók – a Rákosi-féle pártvezetésben jelentkező „dogmatikus megmerevedés” és a „személyi kultusz eluralkodása” miatt tévedésektől és „helytelen munkamódszerektől” sem volt mentes (Serfőző, 1968. 19–21.; Kirschner – Lengyel, 1972. 69–82.; Szüts, 1979. 87–89.; Síkfői, 1980. 289–293).

Abból fakadóan, hogy e munkákban a pártszervezet az intézmény működésének kontextusában jelent meg, a „párttörténet” elsősorban a kifejtett konkrét tevékenységre és annak felsőoktatási következményeire koncentrált, így a szervezetről magáról, annak belső működéséről – a tagtoborzás számszerű sikereitől eltekintve – keveset árult el (ilyesfajta „párttitkok” egyébként sem tartoztak illetéktelenekre). A rendszerváltozás utáni felsőoktatás-történeti irodalomban a fókusz még inkább a szűken értelmezett intézményi működésre irányult, így a pártszervezetek mint pusztán az irányítási–döntési–szakmai mozgástér totális gúzsba kötésének helyi aktorai jelentek meg, melyeknek tevékenysége magával a felsőoktatás szovjetizálásával volt egyenlő, ennél fogva különösebb kifejtést sem kapott (Borsodi, 2003. 326–330.; Barta, 2011. 289–297.; Rónay, 2021). A pártszervezetek belső működési mechanizmusaiba így eddig elsősorban egy-egy oktató ellen indított politikai hajszát feldolgozó esettanulmány révén nyerhettünk betekintést (Huszár, 1998; Borsodi, 2011).

A párttörténeti kutatások középpontjában a rendszerváltozást követően magától értetődően a kommunista párt központi szervei álltak. Az utóbbi másfél évtizedben azonban megszorodtak a közép- és alsó szintű pártszervezetekkel kapcsolatos vizsgálódások is, melyek a totalitarizmus-elméletek magyarázataitól eltávolodva a mikrotörténelem, az Alltagsgeschichte, a (poszt)revizionista szovjetológia és/vagy az új kultúratörténet megközelítéseinek alkalmazásával egy szűkebb lokális vagy intézményi keretben igyekeztek feltárni a párt totális hatalomigényét érvényesítő mechanizmusok, módszerek és eszközök működését, valamint ezek hatékonyságát és korlátait (vö. Bergien – Gieseke, 2018). E kutatások eredményei rendre cáfolják azt a – részben munkásmozgalmi párttörténetekből, részben a totalitarizmus-elméletek leegyszerűsítő értelmezéseiből fakadó – mítoszt, miszerint a politikai, gazdasági, társadalmi alrendszerek szovjetizálása egy engedelmes–fegyelmezett, politikailag–ideológiailag képzett, azonos értékeket valló tagokból álló, hatékonyan működő szervezet által végrehajtott, világos elképzeléseken alapuló program tervszerű gyakorlati megvalósítását jelentette volna (lásd például: Kende, 2014; Koltai, 2018). Ezt támasztják alá a kelet-német, lengyel és csehszlovák felsőoktatás szovjetizálását vizsgáló kutatások is (Connelly, 2000; Kowalczyk, 2003).

E szociokulturális megközelítéseket követve jelen tanulmányban az egyetemi és főiskolai pártszervezetek létrejöttét és tevékenységét a kommunista párt mint szervezet belső működési mechanizmusainak tükrében vizsgáljuk a sztalinizálás, azaz a bolsevik modell rendszerszerű

¹ A korabeli pártiratok, valamint a sajtó jellegzetes ideológiai–politikai frazeológiáját tükröző fordulatokat, melyek elsősorban a társadalmi valóság újraalkotásának szándékát jelzik, a tanulmányban idézőjelben használom.

kiepítésének időszakában (a periodizációt illetően: Gyarmati, 2011. 21–27). Elsőként a pártmunka szervezeti kereteit, ezek változásait, valamint a felsőoktatási környezetből fakadó sajátosságait mutatjuk be. Ezt követően a pártszervezetek konkrét tevékenységét azon a kérdésen keresztül közelítjük meg, hogy a párt különböző szervezeti szintjein hogyan értelmezték a felsőoktatási pártszervezetek feladatait, és ezek az értelmezések milyen konkrét gyakorlatokhoz vezettek az intézmények falai között.

A felsőoktatás pártirányításának legfelső szervezeti elemei 1948 közepére épültek ki. E területtel eleinte az MDP Központi Vezetőségének (KV) Oktatási Osztálya, 1950 tavaszától pedig az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) foglalkozott, melynek irányító szerve az Agitációs és Propaganda Bizottság² volt (Ladányi, 1986. 227–228). A vizsgált időszakban – alapvetően az APO jelentései alapján – a Titkárság és a Politikai Bizottság is tárgyalt felsőoktatást, illetve kifejezetten az egyetemi és főiskolai pártszervezetek munkáját érintő kérdéseket. A kutatás során döntően az MDP KV Politikai Bizottsága, Titkársága, Szervezési Osztálya, valamint Agitációs és Propaganda Osztálya iratanyagát használtuk fel, ami a szervezeti működés szinte valamennyi szintjébe betekintést kínált, a központi pártjelentéseken túl ugyanis az egyes egyetemi és főiskolai pártbizottságok felettes szervekhez intézett beszámolóit, és kisebb mértékben jegyzőkönyveit is tartalmazza. Az alapszervezetek működése ugyanakkor csak a felettes városi (Budapest: kerületi) pártbizottságok döntően területi levéltárakban őrzött iratanyaga alapján tárható fel. Ilyen jellegű „mélyfúrásra” a pécsi felsőoktatási intézmények egyetemi és főiskolai alapszervezetei kapcsán volt lehetőségünk.

Az egyetemi és főiskolai pártszervezetek létrejötte

A második világháborút követő években a kommunista párt befolyása a felsőoktatási intézményekben közvetetten és korlátozottan érvényesült. Kezdetben meglehetősen gyenge egyetemi–főiskolai (és akadémiai) pozíciói az 1945–46-os igazolások és bélistázások után, valamint néhány baloldali oktató kinevezésével sem javultak számottevően, az oktatók, hallgatók és dolgozók között eleinte viszonylag kevés párttag volt. Az MKP vidéki egyetemvárosokban – Pécsen, Szegeden és Debrecenben – 1945–46 folyamán létrejött, néhány fős egyetemi (a korabeli szervezeti struktúrában: üzemi) szervezetei, csoportjai elsősorban a pártpropaganda terjesztésébe kapcsolódtak be: (egyetem)politikai kérdéseket tárgyaló vitaesteket, „*haladó szellemű*” tudományos és ismeretterjesztő előadásokat, valamint az egyetemi dolgozók szociális helyzetét javító akciókat szerveztek.³ Budapesten önálló pártszervezetek nem jöttek létre, a fővárosi felsőoktatási intézményekben tanuló és dolgozó kommunisták a lakóterületük szerinti alapszervezetekhez tartoztak, ezek azonban célzottan nem foglalkoztak felsőoktatási kérdésekkel. Az MKP itt elsősorban az értelmiségi (orvos-, mérnök- és

² 1949–50-ben rövid ideig Agitációs és Propaganda Párt-kollégium néven működött.

³ Szirmai elvtárs szerdán délután nagyhatalú beszédet mondott az értelmiségnek. *Délmagyarország* 1945. okt. 5. 1.; Egyetemi hallgatók a tudományért. *Néplap (Hajdú-Bihar)*, 1945. dec. 8. 2.; Az MKP üzemi szervezete az egyetemi dolgozók ellátásáért. *Dunántúli Napló*, 1947. nov. 30. 3.

pedagógus-) szakszervezeteken keresztül próbált nyomást gyakorolni az intézményekre. A területi alapszervezetek és a szakszervezetek azonban alkalmatlanok voltak a felsőoktatásban dolgozó kommunisták direkt pártirányítására, akiknek tevékenysége ebből fakadóan meglehetősen ötletszerű és alkalmi volt. Ahogy a Nagybudapesti Pártbizottság Szervezési Bizottsága 1949-ben jellemezte e kezdeti időszakot: „szervezet nem volt: a Párt legalitása idején az egyetemen a pártmunka (...) konspirált[,] »illegális« – sokszor már a tagság előtt is ismeretlen – alakot öltött.”⁴ Minthogy az egyetemek az autonómia révén ekkor bizonyos, bár egyre csökkenő mértékben még ellensúlyozni tudták a pártpolitikai követeléseket,⁵ az MKP vidéki és fővárosi aktivitása és befolyása lényegében a pártnak megnyert egyetemi tanárok tekintélyének, szervező- és érdekérvényesítő képességének, valamint intézményi pozícióinak és helyi kapcsolatrendszerének függvénye volt.

Ennél némiképp nagyobb, bár meglehetősen zavaros szervezettség jellemezte a kommunista hallgatók munkáját, akik eleinte különféle kari csoportokba tömörültek (ilyen volt például a műegyetemi Technikus Kör vagy a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán megalakított Medikus Kör), majd fokozatosan átvették az irányítást az e csoportosulások feletti ernyőszervezetként létrehozott Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségében (MEFESZ) (Micheller, 1992. 18–25.; Gergely 2012. 163–167). A budapesti hallgatók a MEFESZ-en belül „frakciókat” is alakítottak, melyek szerepét 1946-ban a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségen (MADISZ) belül megalakított „egységek” („sejtek”) vették át.⁶ E „sejteket” az MKP Egyetemi Bizottsága próbálta instruálni, de a pártközpontban egyre kritikusabban szemlélték, hogy a „pártszervezés” lényegében a párt közvetlen irányítása és tényleges szervezetek nélkül, egy tömegszervezeten belül zajlik, így 1947-ben elhatározták, hogy – mint a párt szervezési politikájától való „súlyos elhajlást”⁷ – felszámolják az „egység-szervezeteket”.

Először a fővárosi kerületi pártbizottságokon belül kezdődött meg, 1947 végén, a felsőoktatási dolgozók alapszervezeteinek megalakítása, ezeket a Nagybudapesti Pártbizottság és az Értelmiségi Osztályhoz tartozó Tudományos Intézmények Pártszervezete⁸ próbálta összefogni – kevés sikerrel. Eleve káoszt okozott, hogy az alapszervezeteket egyszerre instruálta egy területi és egy központi pártszerv, komolyabb problémát jelentett azonban, hogy e láthatóan kezdetleges formációkhoz a tömegszervezetekben már tapasztalatot szerző hallgatók vonakodtak csatlakozni. A szervezeti keretekkel kapcsolatos koncepciótlanságot jól jelzi az 1948 májusában megalakult Tudományos Intézmények Egységes Pártszervezete esete.⁹ Ez ugyan a központi irányítás felé mutatott, ám az MDP KV Szervező Bizottsága már 1948 szeptemberében határozatot hozott, hogy minden egyetemen és

⁴ MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

⁵ Megjegyzendő, az egyetemi autonómia már ekkor sem volt olyan széleskörű, mint amennyire azt a kommunista pártlap, a *Szabad Nép* dehonesztáló hangvételű cikkei sejtették (részletesen: Rácz, 2010).

⁶ Mivel ekkorra a kommunista hallgatók már leuralták a MEFESZ-t és a MADISZ-t is, ez lényegében nem jelentett szervezeti vagy személyi változást.

⁷ MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

⁸ A korabeli sajtóban és szakirodalomban Tudományos Intézetek Pártszervezete néven is előfordul: Gál – Menyhárt – Tokody, 1981. 69.

⁹ Párthírek. *Szabad Nép*, 1948. máj. 5. 4.

főiskolán meg kell alakítani a pártszervezeteket, melyekhez az oktatókon és dolgozókon kívül a hallgatóknak is csatlakozniuk kell. A pártszervezetek végül a területi pártbizottságok irányítása alá kerültek, a Tudományos Intézmények Pártszervezetét pedig megszüntették.¹⁰

Az egyetemi és főiskolai pártszervezetek munkájának beindítása azonban meglehetősen nehézkesnek bizonyult. Politikai és társadalmi szempontból is kívánatos összetételű vezetőségek kialakítására a csekély taglétszám miatt alig volt lehetőség: a vezetőségekbe került felsőoktatási dolgozók, oktatók többségének nem volt pártszervezési tapasztalata, akik pedig jártasak voltak a pártmunkában, mint a területi pártbizottságok által javasolt külsős munkáskáderek, nem ismerték az egyetemi viszonyokat.¹¹ Javasataikat, instrukcióikat a vezetőségek oktató tagjai rendre elutasították, mondván „*értelmiségi*» pártszervezetet munkás nem tud vezetni.”¹² A létrejövő pártszervezetekben lényegében újratermelődtek a felsőoktatási intézmények hagyományos hierarchia- és tekintélyviszonyai és az ennek megfelelő dinamikák, köszönhetően annak is, hogy a területi pártbizottságok vajmi keveset értettek a felsőoktatás működéséhez, így a szervezetek munkáját nem vagy alig felügyelték. További problémakört jelentett, hogy az inkompetensnek tűnő vezetőségek irányítását a párttagságon belül többséget alkotó, többéves mozgalmi tapasztalattal bíró hallgatók továbbra is vonakodtak elfogadni. Egyfelől, mert az őket instruáló Egyetemi Bizottság még 1948 novemberében is működött, másrészt, mert 1948 májusára az ekkor már stabil kommunista vezetés alatt álló MEFESZ valóban a hallgatók kizárólagos szervezetévé vált (Micheller, 1992. 26–33; Gergely, 2012. 167–168). Így a párttag hallgatók továbbra is az Egyetemi Bizottság, majd ennek megszűnése után a MEFESZ-központ instrukcióit követték.

1949 elején a pártközpont számára a frissen megalakult egyetemi és főiskolai pártszervezetek a politikai helyett az oktatói érdekérvényesítés „*polgári-burzsoá*” „*klubjainak*” tűntek fel, amelyek „*önállószkodnak*”, és nem fogadják a felettes területi szervek irányítását, mert azok „*nem értenek*” a felsőoktatáshoz. Saját pártfogoltjaikat juttatják (párt)pozícióba, mentegetik a „*fasiszta szakembereket*” és elnyomják a „*munkás-elvtársakat*”; elutasítják a szervezett ideológiai oktatást, mert majd tanul mindenki egyedül; a szakmai–tudományos kérdéseket pedig a politikai szempontok felé helyezik. Az egyetemeken „[a] *kritika-önkritika kommunista fegyvere kicsorbultan feküdt a lomtárban*” – értékelte a helyzetet a Nagybudapesti Pártbizottság Szervezési Bizottsága.¹³ Az „*opportünizmusra*”, „*avantgardizmusra*”, „*liberalizmusra*”, „*karrierizmusra*”, „*klikkesedésre*” vagy a „*proletariátustól való elszakadottságra*” vonatkozó kritikákat ugyanis a vezetőségek rendre lesöpörték, mondván az egyetem „*speciális terület*”, ahol a párt szervezési gyakorlatát és munkamódszereit nem lehet egyben alkalmazni.

E hozzáállás már csak azért is volt túrhetetlen a pártközpont számára, mert 1948/49-ben a politikai, gazdasági és kulturális élet totális szovjetizálásával párhuzamosan irányt vett arra, hogy a

¹⁰ MNL OL M-KS 276–55. 31. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. okt. 8-i üléséről, 4. pont.

¹¹ MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

¹² MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

¹³ MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

mozgalmi jellegű pártból állampártot formáljon. Az ezekben az években bevezetett belső átalakítások – többek között – a szervezeti hierarchia és a párton belüli fegyelem megerősítését, egy hatékony információs és oktatási rendszer kialakítását célozták, valamint a mindennapi pártmunka részévé tették az olyan sztálinista munkamódszereket, mint az „éberség” (Gyarmati, 2011. 154–155; Koltai, 2018. 72–77; Káli, 2018. 253–254). A pártműködés átszervezésének kritikus pontja volt a tagság megrostálása is (Hajdu, 2006). A pártegyesítést követő felülvizsgálatok 1948 végén kezdődtek. Ekkor az egyetemi pártszervezetekből megbízhatatlanságra, politikai közömbösségre, „klerikális befolyásoltságra” vagy „osztályidegen származásra” hivatkozva számos tagot kizártak vagy visszaminősítettek tagjelöltté (lásd például: Síkfői, 1980. 290). A fővárosi pártszervezetek tagságának például valamivel több mint ötödét eltávolították, többségében oktatókat. A „társadalmi összetétel feljavításában” – a „munkás- és parasztszármazású” oktatók és hallgatók csekély száma miatt – azonban egyelőre csak mérsékelt sikereket lehetett felmutatni.¹⁴ 1949 tavaszán megkezdődött a pártszervezetek feletti kontroll megerősítése is: a vezetőségekbe függetlenített „munkástitkárokat” és káderest neveztek ki (ezek egy része kívülről, azaz a területi pártbizottságoktól, más részük „az eddig elnyomott bent dolgozó munkáskáderek” közül került ki), a felettes pártszervekkel való egyeztetés elmaradása miatt pedig több funkcionárius is fegyelmi büntetést kapott.¹⁵

Pártszervezetek a szovjetizált felsőoktatásban

1950 tavaszán az MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottsága és Szervezési Osztálya felülvizsgálta a felsőoktatási pártszervezetek helyzetét, és javaslatot tett, hogy az addigi egységes szervezetek helyett az oktatók, a hallgatók és az egyéb dolgozók számára külön-külön alapszervezetek alakuljanak, amelyek munkáját – továbbra is a kerületi, városi pártbizottságok felügyelete alatt – az egyetemi(-főiskolai) pártbizottságok fogják át. Ezt a MEFESZ ezzel egyidőben zajló felszámolása is indokolta, az ifjúsági szervezetben tevékeny hallgatók jó része ugyanis a párt, és nem az újonnan megszervezett Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) felé törekedett (Gergely, 2012. 167–171). A tagfelvételekkel folyamatosan növekvő, egyes intézményekben akár 5–600 főt is magába foglaló pártszervezetekben a teljes tagság aktivizálása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, a számbeli fölénybe kerülő hallgató-ságot az oktatók és dolgozók pedig nem tudták kellőképpen kontrollálni. Így a párttagság a tanárok számára nem volt vonzó, az új oktatók felvétele is nehézkesnek bizonyult.¹⁶ Az oktatók aránya a párttagok között ráadásul a dolgozókhoz képest is alacsony volt, így ha sikerült is rávenni őket a belépésre, részvételük a pártmunkában gyakran formális volt:

¹⁴ A kizárási arány tudományterületenként eltérő volt: az orvosi kar párttagságának 40,6%-át, a Színház- és Filmművészeti Főiskola párttagságának 27,5%-át, míg a jogi kari párttagok 30,2%-át távolították el a pártszervezetből. (Az időszakból pontos létszámadatokkal nem rendelkezünk.) MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

¹⁵ MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. Pártszervezeteink munkájának fejlődése az egyetemeken, 1949. aug. 1.

¹⁶ MNL OL M-KS 276–86. 45. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 1.; MNL OL M-KS 276–55. 117. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. ápr. 21.

„ez a szervezeti felépítés hozzájárul ahhoz, hogy az egyetemi tanárok általában lebecsülik az egyetemi pártszervezetek jelentőségét, ebben a szervezeti felépítésben saját lebecsülésüket látják”

– állapította meg az MDP KV Szervezési Osztálya 1950 májusában.¹⁷

Bár nem minden felsőoktatási intézményben lelkesedtek az ötletért, főként a hallgatók, akik úgy vélték, fontos információktól eshetnek el, ha különválasztják őket az oktatóktól, a pártszervezetek szétválasztását az év őszén végrehajtották. Az addigi 23 helyett több mint 120 oktatói, hallgatói és dolgozói alapszervezet jött létre, a pártbizottságok¹⁸ felállítása azonban megfelelő (legalább valamilyen felsőfokú) végzettséggel rendelkező titkárok híján csak lassan haladt.¹⁹ A decentralizáció azonban nem hozta meg a várt eredményt: a hallgató és oktató párttagok között valóban megszűnt a hivatalos kapcsolat, a mindkettőjüket érintő kérdésekben nem ismerték egymás munkáját és véleményét, így előfordult, hogy az állami vezetés előtt ugyanabban a kérdésben ellentétes álláspontot képviseltek, de nem növekedett számottevően az oktatói alapszervezetek létszáma sem.²⁰

Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni a felsőoktatási pártszervezetek létszámával kapcsolatban. Ismert, hogy a pontatlan nyilvántartások és a számítási módszertanok gyakori változásai miatt a kommunista párt tagságát meglehetősen nehéz pontosan számszerűsíteni (Kende, 2014. 28–36). Ez a felsőoktatási pártszervezetek esetében is érvényes. Konkrét, összegző szám adatok mindeztidáig ritkán bukkantak fel a központi pártjelentésekben, legtöbbször csak annyit tudunk meg, hogy nőtt vagy csökkent-e a létszám, elégedett-e a pártközpont a tendenciával vagy sem. Ha viszont előfordulnak számszerű adatok, rendre elbizonytalanítanak a tekintetben, vajon a teljes felsőoktatás (vagy csak az egyetemek), vajon minden alapszervezet (vagy csak a kiemelten fontos oktatói és hallgatói alapszervezetek) létszámait látjuk-e.²¹ Mindezek miatt a felsőoktatási pártszervezetek létszámára vonatkozóan ezekből az évekből rendszeres statisztikát egyelőre nem lehet összeállítani. A vizsgált időszakban a leginformatívabb adatunk 1952 márciusából származik, e szerint a hallgatók és oktatók között 8.800 fő, a teljes létszám 21%-a volt párttag.²²

A decentralizált alapszervezetek másfél éve sem működtek, amikor 1952 májusában a Titkárság az oktatói és a hallgatói alapszervezetek összevonását határozta el, mondván a tanítás és a tanulás kérdéseivel nem lehet külön-külön foglalkozni: az oktatók nem ismerik a hallgatók problémáit, akik nem tudnak ezekről közvetlenül beszámolni, s egyébként is: *„a tanszemélyzet távollétében – nem elég meggondoltan vetnek fel kérdéseket.”*²³ A Titkárság azonban az összeolvasztást egy évvel

¹⁷ MNL OL M-KS 276–54. 100. ő.e. Határozati javaslat az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. máj. 15.

¹⁸ Azokban a vidéki városokban, ahol több felsőoktatási intézmény is működött, egyetlen közös egyetemi-főiskolai pártbizottság alakult.

¹⁹ MNL OL M-KS 276–89. 328. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1951. jan. 22.

²⁰ MNL OL M-KS 276–86. 94. ő.e. Jelentés az egyetemi és főiskolai pártszervezetek munkájáról, 1952. febr. 13.

²¹ Így például: egy 1950 januárjában született pártjelentés szerint az „*egyetemi*” pártszervezeteknek összesen 4.491, egy 1951. januári állapotot tükröző jelentés szerint 3.795 fő tagja volt. A korabeli pártjelentések ugyanakkor nem beszélnek jelentősebb mértékű létszámcsökkenésről, így valószínűsíthető, hogy az 1950. évi adatban a főiskolai pártszervezetek tagsága is szerepel. MNL OL M-KS 276–55. 113. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 9.; MNL OL M-KS 276–89. 336. ő.e. Feljegyzés az egyetemi és akadémiai pártszervezetek tagságának létszámáról, 1951. ápr. 19.

²² Az adatok forrásai: MNL OL M-KS 276–54. 184. ő.e. Jelentés az egyetemi (főiskolai) párt- és DISZ-szervezetek munkájáról, 1952. márc. 11.

²³ MNL OL M-KS 276–54. 196. ő.e. Javaslat egységes egyetemi és főiskolai pártszervezetek létrehozására, 1952. ápr. 2.

elhalasztotta, csupán néhány felsőoktatási intézményben (például az Építőipari Műszaki Egyetemen és a Szegedi Tudományegyetemen) vezették be próbaképpen.²⁴

A felsőoktatási pártszervezetek működését 1950 és 1952 között számos sajátos tényező nehezítette. Folyamatosan fennálló problémát jelentett például a párttitkárok és funkcionáriusok nem megfelelő helyismerete és végzettsége. A pártközpont kezdettől fogva szorgalmazta, hogy az egyetemi párttitkárok és pártbizottsági funkcionáriusok „*egyetemi ügyekhez értő*” személyek legyenek, de legalábbis rendelkezzenek valamilyen felsőfokú végzettséggel.²⁵ Az erre vonatkozó határozatokat azonban csak lassan sikerült végrehajtani: 1952-ben 27 egyetemi pártbizottsági titkár közül 21 rendelkezett valamilyen felsőfokú végzettséggel (4 pedig éppen esti vagy levelező képzésben vett részt), a kerületi–városi pártbizottságok által kirendelt, függetlenített párttitkároknak azonban „*nemcsak egyetemi végzettségük, de pártszervezési gyakorlatuk sincs*” – állapította meg az MDP KV Titkársága 1952 októberében.²⁶

A kommunista párt valamennyi alapszervezetéhez hasonlóan a felsőoktatásban dolgozó párttagok között is alacsony volt a valóban aktív tagok aránya. A Műegyetemen például 1951-ben a 130 oktatói tagból mindössze tízet tekintettek annak²⁷ (ami némiképp óvatosságra int azzal kapcsolatban, hogy az évről évre növekvő taglétszámokból a párt vagy a pártmunka népszerűségére következtesünk). A tagtoborzást – a többi között – a pártfeladatokból következő, nagyarányú munkaterhelés is nehezítette:

„Vannak olyan párttagok, akiknek mozgalmi túlterhelése husz-huszonöt óra, az alapszervi funkcionáriusoké általában 10–15 óra, az átlag-hallgatóké 4–6 óra hetenként”

– rögzítette az Agitációs és Propaganda Osztály egy 1951-es jelentése.²⁸ Noha már ekkor születtek javaslatok a „*mozgalmi túlterhelés*” csökkentésére, a pártmunka ideális heti időtartalmára vonatkozó központi ajánlásokat (ami hallgatók esetében heti 4, vezetőségi tagoknál heti 6–8 óra volt)²⁹ sosem tudták végrehajtani. Utóbb az is nyilvánvalóvá vált, hogy a pártfeladatok elsősorban a tanulástól és a tudományos munkától veszik el az időt, így a párttag oktatók szakmai/tudományos szempontból elmaradtak a pártonkívüliektől, intézményen belüli presztízszük csökkent, ahogy a hallgatók elé példaként állított párttag hallgatók tanulmányi átlaga is.³⁰

A hallgatói alapszervezetek működését nehezítette továbbá a magas fluktuáció: a párttag hallgatók ugyanis csak a diploma megszerzéséig tartózkodtak az intézményekben, mire a pártmun-

²⁴ Noha ezek egyéves működése a régi-új problémákat vetítette előre, 1953 nyarán az egységesítésről szóló határozatot megerősítették (ezt az is indokolta, hogy időközben a hallgatói alapszervezetek tagsága csökkent). MNL OL M-KS 276–62. 129. ő.e. Határozat az egységes egyetemi és főiskolai pártszervezetek létrehozására, 1953. aug. 25.

²⁵ MNL OL M-KS 276–86. 78. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP KV APO 1951. jún. 1-üléséről, 2. pont.

²⁶ MNL OL M-KS 276–53. 108. ő.e. Jelentés a párt- és a DISZ-szervezetek egyetemi hallgatók között végzett nevelő munkájáról, 1952. okt. 23.

²⁷ MNL OL M-KS 276–89. 328. ő.e. Feljegyzés az egyetemi (főiskolai) párttitkárok értekezletéről, 1951. szept. 25.

²⁸ MNL OL M-KS 276–54. 147. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1951. jún. 4.

²⁹ MNL OL M-KS 276–54. 147. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1951. jún. 4.

³⁰ MNL OL M-KS 276–54. 184. ő.e. Jelentés az egyetemi (főiskolai) párt- és DISZ szervezetek munkájáról. Budapest, 1952. márc. 11.; MNL OL M-KS 276–53. 108. ő.e. Jelentés a párt- és a DISZ-szervezetek egyetemi hallgatók között végzett nevelő munkájáról, 1952. okt. 23.

kában gyakorlatot szerezhettek, el is hagyták a szervezeteket. Létszámuk ráadásul 1952-től látványosan csökkent: a DISZ gyenge káderhelyzete miatt ugyanis ekkortól csak kivételes esetben lehetett 24 éven aluli fiatalot párttagjelöltnek felvenni, s ezzel egyidőben mintegy ötezer fiatal párttagot kellett átadni – köztük a hallgatói alapszervezeteknek is – a DISZ megerősítésére (Gergely és Ólmosi, 2014. 172–173).³¹

A decentralizáció nem oldotta fel a felsőoktatási intézményeken belül kialakult hierarchia- és tekintélyviszonyok pártszervezeti tovább élését sem, mely elsősorban ekkor már az oktatói alapszervezeteken belül jelentkezett. Hiú reménynek bizonyult ugyanis, hogy a kevésbé aktív kommunista professzorokat (és a „régikonzervatív, de jóindulatú” pártönkívülieket) a fiatal, „munkás–paraszt származású”, frissen kinevezett tanársegédek és adjunktusok befolyásolják majd.³²

Mi az egyetemi és főiskolai pártszervezetek feladata?

1948/49-től tehát a hatalom megragadása érdekében a politikai ellenfelekkel vívott csatározások helyett a kommunista pártszervezetek feladata az államosított társadalmi alrendszerek politikai irányítása és ellenőrzése lett. Az állampárti és a pártállami struktúra kialakítása egyidőben zajlott, a végrehajtás mikéntje, konkrét napi tennivalói azonban korántsem voltak egyértelműek – erre a felsőoktatás kiváló példával szolgált.

A felsőoktatás nyílt szovjetizálása az 1948 nyarán meghirdetett, „egyetemi” (valójában a felsőoktatás egészét érintő) reformmal indult, mely a felsőfokú képzés tervezési logikáknak való alárendelését, az oktatói gárda ideológiai–politikai szempontok szerinti átalakítását, a hallgatók társadalmi–politikai összetételének radikális megváltoztatását, a tanítási és tanulási szabadság korlátozását, valamint a szakképzés és a tudományos kutatás feladatainak elhatárolását célozta (Ladányi, 1986. 11–12; Borsodi, 2003. 314–321). Átfogó felsőoktatási törvény azonban nem készült, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, melyet ekkor a kisgazda (valójában kettős párttagságú és az MKP/MDP kultúrprogramjának végrehajtására elkötelezett) Ortutay Gyula vezetett, az 1948/49. tanévben csak különféle szervezeti és tanulmányi részkérdéseket szabályzó rendeleteket adott ki. Ezek a különféle vezetői (rektori/dékáni/igazgatói) jogköröket egyelőre érintetlenül hagyva igyekeztek nagyobb befolyást biztosítani az egyetemi és főiskolai pártszervezetek számára, melyeknek egyelőre változatlan szervezeti struktúrában kellett pozíciókat szerezni. Ehhez pedig a napi intézményi operatív feladatok kisajátítása tűnt járható útnak. A pártszervezetek bekapcsolódtak például az államilag intézményesített ideológiai oktatás szervezésébe, az oktatómunka közvetlen tartalmi ellenőrzésébe, a tantervek és órarendek kialakításába, a kollégiumi férőhelyek, ösztöndíjak és segélyek kiosztásába, a jegyzetellátásba, a felvételik lebonyolításába, de az általános tanulmányi ügyintézésbe is. Mindemellett aktívan „kádereztek” az intézmények oktatói karát, kiválogatva az

³¹ MNL OL M-KS 276–53. 94. ó. e. A Politikai Bizottság határozata a párttagság növekedésének, összetételének alakulásáról és a tagjelölt-felvételi munkáról, 1952. ápr. 10.

³² MNL OL M-KS 276–54. 147. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársága 1951. jún. 6-i üléséről, 2. pont.

eltávolítandókat, vagy ellenkezőleg, a bizottsági, tanácsi posztok betöltésére alkalmas tanárokat, szervezték a választási agitációt és a Rajk-per propagandáját, instruálták a népnevelőket (Kirschner – Lengyel, 1972. 73–75; Szüts, 1979. 88; Síkfői, 1980. 290–291; vö. Ladányi, 1991. 33–34).³³ Beavatkozásukat legitimálta, hogy a bizonytalan szervezeti-hatásköri szituációban a rektorok is hajlamosak voltak inkább minden kérdésben kikérni a párt véleményét, így számos intézményben üzemi mintára ún. „egyetemi háromszögek” alakultak, melynek a rektor mellett a párttitkár, valamint a tanulmányi osztály/iroda vezetője volt a tagja.³⁴

A pártszervezeteknek a felsőoktatási intézmények közvetlen működtetésében való részvételét a pártközpont is túlzottnak ítélte, az előállt helyzetet azonban a VKM inkompetenciájának következtében kialakult kaotikus működési mechanizmusokkal magyarázta, mondván a minisztérium elmulasztotta a felsőoktatás szovjet mintájú állami szerveinek kiépítését, ezért a pártszervezetek kénytelenek voltak állami feladatokkal foglalkozni.³⁵ Valószínűbb azonban, hogy világos feladat- és hatáskörök, valamint tapasztalatok híján az egyetemi és főiskolai pártszervezetek számára a konkrét cselekvésekre nehezen lefordítható „politikai munkával” szemben a már ismert intézményi tennivalók ellátása tűnt értelmezhetőnek. Erre utal, hogy a pártszervezetek 1950 tavaszi felülvizsgálatakor az MDP Szervezési Osztálya is elismerte, hogy a pártszervezetek valójában nincsenek tisztában azzal, mit is jelent a „Párt irányító szerepe” a felsőoktatásban, az ideológiai kérdések eldöntéséhez pedig képzetlenek.³⁶

Amikor 1949 végére nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetemi reform végrehajtása nem halad a kellő ütemben, a pártközpont mindezt a VKM-et – vagy ahogy a KV 1950. március 29-i határozata fogalmazott: a minisztériumban megbújó „ellenség kártevő tevékenységé”-t és „romboló aknamunkáját”-t³⁷ – tette felelőssé. Már a határozat kibocsátása előtt távozott Ortutay, helyét Darvas József vette át, s hamarosan megkezdődött a szovjetizálást felgyorsító szervezeti és működési, valamint tanulmányi és vizsgaszabályzatok kidolgozása. Az 1950. tavaszi pártfelülvizsgálat azonban meglehetősen elmarasztalta az egyetemi és főiskolai pártszervezeteket is, mondván, a felsőoktatás állapotáért súlyos felelősség terheli őket, mivel nem jelezték előre a VKM-beli „szabotázst”:

„Az egyetemi, főiskolai pártszervezetek eddig lényegében nem töltötték be funkciójukat, nem leplezték le az ellenség tevékenységét, a maguk területén, nem látják világosan hivatásukat.”³⁸

Az ekkor megkezdett decentralizáció mellett a pártmunka megjavításának az is kulcskérdése volt, hogy a felsőoktatásban dolgozó kommunisták végre pontosan lássák tennivalóikat: állami feladatok

³³ MNL OL M-KS 276–55. 117. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. ápr. 21.

³⁴ A tanulmányi osztályokat 1949 tavaszán célzottan az autonómia fellazítása érdekében szervezték meg. Politikai szempontok alapján kinevezett vezetőik akár a rektort/dékánt kikerülve is kapcsolatot tarthattak a minisztériummal, így módjuk nyílt – sőt, feladatuk is volt –, hogy az egyes vezetői döntésekkel szembeni különvéleményükről tájékoztassák a VKM-et. MNL OL XXVI-I-1-a. 9. d. 51. t. A tanulmányi osztályok működésének ideiglenes szabályozása a tudományegyetemeken, 1950. jan. 12.

³⁵ MNL OL M-KS 276–55. 113. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 9.

³⁶ MNL OL M-KS 276–86. 45. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 1.

³⁷ Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről, 1950. február. In: Kardos és Kornidesz, 1990. 362–376.

³⁸ MNL OL M-KS 276–54. 100. ő.e. Határozati javaslat az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. máj. 15.

elvégzése helyett „politikailag” támasszák alá az állami szervek munkáját.³⁹ A korabeli pártdokumentumok számtalan szövegváltozatban igyekeztek konkretizálni e teendőket, ezek egy letisztult változata a *Szabad Nép* egyik, decentralizációt üdvözlő tudósításában is megjelent:

„az egyetemi tanári pártszervezetek feladata az oktatói és nevelői munka segítése és alátámasztása, módszertani kérdéseinek, politikai tartalmának megvitatása és ellenőrzése, a tudományos kutató munka elősegítése. A diákok pártszervezeteinek feladata az egyetemi oktatás alátámasztása és segítése, a tanulmányi fegyelem megszilárdítása, a tanulás jelentőségének tudatosítása érdekében végzett politikai felvilágosító és nevelő munka. Feladatuk a párttagság harcos, kommunista szellemben való nevelése, a küzdelem az ifjúság avantgardizmusa ellen és az egyetemi DISZ-szervezetek segítése, politikai irányítása. Feladatuk az egyetemi hallgatók mozgósítása a marxizmus-leninizmus tanulására. Az egyetem dolgozóinak alapszervezete harcoljon azért, hogy az egyetemeken folyó munka minden tárgyi feltétele biztosítva legyen és gondoskodnia kell a dolgozók zavartalan politikai fejlődéséről”⁴⁰

– sorolta a pártlap 1950. november 22-i cikke, egy nappal később pedig megjelent a tudományegyetemek és műszaki egyetemek szervezetét átalakító minisztertanácsi rendelet, mely teljesen felszámolta az addigi szervezeti–irányítási autonómiát.⁴¹

A felsőoktatás szovjetizálásának döntő lépését jelentő jogszabály rögzítette immár az MDP egyetemi pártbizottságainak jogosultságait is: képviselőik az egyetemi és kari tanácsok állandó tagjai lettek, ekként feladatuk a „tervszerű munka” elősegítése, az oktatás módszertani kérdéseinek, a karok/tanszékek munkájának, valamint a munka-, fejlesztési és költségvetési tervek megvitatása lett. Noha a rendelet külön nem szabályozta, a pártbizottságok képviselői megjelentek valamennyi – oktatási, fegyelmi, végzett hallgatókat elosztó stb. – bizottságban is. A rendeletben meghatározott tanácsadó, „elvi politikai” irányítás mellett/helyett azonban a pártszervezetek továbbra is számos állami operatív–szervezési feladatot láttak el. Az állami és a pártvezetés összefonódása (más esetben rivalizálása) miatt olykor a kívülállók számára is kérdéses volt, egy-egy ügynek „ki a gazdája”:

„A budapesti Orvoskaron (...) az egyik pártonkívüli professzor (Bolló) megkérdezte, hogy problémáival általában kihez forduljon, a párttitkárhoz, vagy a dékánhoz. Nem szeretné, ha bármelyik is megharagudna”

– helytelenítette e gyakorlatokat 1952 februárjában az APO.⁴² Noha a pártbizottságok beavatkozása sok esetben csorbította a rektorok/dékánok jogköreit, számukra – véli Ladányi Andor – valójában kényelmesebb is volt, hogy egyes kellemetlenebb teendőket – az ideológiai oktatás különféle formáit és oktatóinak instruálását, a beiskolázási, tanulmányi és vizsgapropagandát, az állambiztonsággal való kapcsolattartást, a hallgatói kizárásokat, egy-egy tanszék/oktató politikai bírálatát vagy

³⁹ MNL OL M-KS 276–55. 113. ó.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 9.

⁴⁰ Biztosítsuk egyetemi pártszervezeteink átszervezésének sikerét. *Szabad Nép* 1950. november 22. 5. Kiemelések az eredetiben.

⁴¹ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 274/1950. (XI. 23.) MT. sz. rendelete a tudományegyetemek és műszaki egyetemek szervezetének szabályozása tárgyában, 1950. nov. 23. In: Kardos – Kornidesz, 1990. 483–489.

⁴² Vö. MNL OL M-KS 276–86. 94. ó.e. Jelentés az egyetemi és a főiskolai pártszervezetek munkájáról. Budapest, 1952. február 13. Az állami vezetés mozgásteréről alkotott korabeli elképzeléseket jól tükrözi az az anekdota is, melyet a Pécsi Tudományegyetem jogi karának 1950/51. tanévi dékánjáról, Kauser Lipótról jegyeztek fel. E szerint amikor valaki egy kari ügyben fordult hozzá, Kauser a Tanulmányi Osztály vezetőjének irodája felé mutatva így válaszolt: „Én a császár vagyok, forduljanak Metternich-hez!” Idézi: Csöndes, 2008. 228.

általában az „ellenséges megnyilvánulásokra” adott reakciókat – a pártszervezet koordinált (Ladányi, 1986. 69).

Noha az átszervezést követő első központi jelentések még bizakodva szóltak arról, hogy a pártszervezetek egyre világosabban látják feladataikat, az 1951 nyarán összeállított féléves munkaterveiket csalódottan forgatta az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya. Egyes munkatervek bizonytalanságot sugalló általánosításokkal voltak tele, a budapesti Természettudományi Kar pártbizottsága például úgy tervezte az „ellenség elleni harcot”, hogy „[a]z ellenséges nézeteket leleplezzük”.⁴³ A Budapesti Orvostudományi Egyetem ezzel szemben 80 pontos tervében apró részfeladatokig bontotta le tervezett munkáját, amely az APO számára azt jelezte, az elvtársak továbbra sem értik, mi is az az „elvi irányítás”. A pártközpontból érkező instrukciók gyakorlati értékét ugyanakkor jól jellemzi, hogy az APO e túl részletes terv kijavításához azt tanácsolta, hogy

„az elvtársak töltsék meg a meglévő kereteket az új, marxista-leninista szellemű tudományosság és kritika szellemével.”⁴⁴

Ezzel nagyjából egyidőben fulladt kudarcba – immár másodszor – az a próbálkozás is, hogy az egyetemi és főiskolai pártszervezetek kiszűrjék a hallgatók közül az „ellenséges elemeket”. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Párt-kollégium 1950 januárjában „gyenge munkájukra” hivatkozva egyszer már elvetette, hogy az eltávolítandó „fasiszta” és „reakciós” hallgatók listáját a pártszervezetek állítsák össze.⁴⁵ A decentralizációt követően azonban 1951 júniusában az Agitációs és Propaganda Osztály próbát tett és jelentést kért a pártbizottságoktól azokról a hallgatókról, akiket „ellenséges elemnek” ítélnék, ezért eltávolításukat szükségesnek látják. A beérkezett jellemzésekből azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a pártbizottságok meglehetősen esetlegesen és eltérő módon ítélik meg, hogy kit nem szeretnének többé az intézmények falai között látni. A Közgazdaságtudományi Egyetem pártbizottsága – a korszellemet kevésbé értve – nemleges választ adott a felszólításra, mondván náluk nincs „ellenséges elem”.⁴⁶ Az Agrártudományi Egyetem pártbizottsága kizárólag „osztályidegenek” jellemzését küldte meg,⁴⁷ ahogy a Műszaki Egyetem pártbizottsága is: a 211 diákról készített összeállításban szereplők 90%-a volt katonatiszt, hadapródiskolás vagy katonatiszti családból származó hallgató volt – köztük több párttag és DISZ-funkcionárius is(!).⁴⁸ Az Egyetemi Orosz Intézet pártbizottsága erkölcsi kifogásokat fogalmazott meg,⁴⁹ más jelentésekben az „ellenséges” politikai beállítottság jelei a gyenge marxizmusjegyek vagy egyes gúnyos kijelentések voltak, de akár a késés vagy a puskázás is.⁵⁰ A listákkal az APO meglehetősen elégedetlen volt (a 26 felsőoktatási

⁴³ MNL OL M-KS 276–89. 328. ő.e. Feljegyzés az egyetemi (főiskolai) párttitkárok értekezletéről, 1951. szept. 25.

⁴⁴ MNL OL M-KS 276–89. 328. ő.e. Feljegyzés az egyetemi (főiskolai) párttitkárok értekezletéről, 1951. szept. 25.

⁴⁵ MNL OL M-KS 276–86. 41. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP KV Agitációs és Propaganda Párt-kollégium 1950. január 20-i üléséről, 1/b. pont.

⁴⁶ MNL OL M-KS 276–89/326. Feljegyzés az ellenséges elemeknek az Egyetemokről és Főiskolákról való eltávolításáról, 1951. okt. 18.

⁴⁷ MNL OL M-KS 276–89. 326. ő.e. Egyetemünkön lévő ellenséges elemek jellemzése, 1951. júl. 9.

⁴⁸ MNL OL M-KS 276–89. 326. ő.e. [A Műszaki Egyetem pártbizottságának listái]. [S.l., s.a].

⁴⁹ MNL OL M-KS 276–89. 326. ő.e. Az Egyetemi Orosz Intézet MDP pártbizottságának jelentése, 1951. júl. 30.

⁵⁰ Lásd például: MNL OL M-KS 276–89. 326. ő.e. Az MDP Bölcsészkar Szervezete jelentése, 1951. jún. 20.

intézményből eleve csak 18-tól kapott választ), így a felmérést használhatatlannak ítélte és megállapította, hogy a pártbizottságok ezt a feladatot csak „*állandó ellenőrzés és segítség mellett*” tudják majd végrehajtani.⁵¹ Ilyen ellenőrzést kapott néhány hét múlva a soproni Műszaki Egyetem, ahol az APO küldöttei döbbenetben tapasztalták, hogy a helyi pártszervezet semmilyen konkrétumot nem tud mondani az ellenségesnek minősített hallgatók tevékenységéről, az elvtársak a listázást mindössze azzal indokolták, hogy „*a proletár ösztön az, amelyik alapján úgy érzik, hogy az általuk felvetett elemek ellenségek.*”⁵²

Ilyesfajta érvelés azonban ekkor már elfogadhatatlan volt a pártközpont számára. Noha a pártépítés és a politikai hatalomért folytatott harc kezdeti szakaszában az MKP nagy jelentőséget tulajdonított a „*tömegeket*” magától értetődően a párt felé irányító „*osztályöszönnek*”, a hatalom átvétele után az állampárt munkamódszerei közül igyekezett kiszorítani az „*öszönös*”, azaz kiszámíthatatlan gyakorlatokat (Kovács, 1949. 10; vö. Szolláth, 2011. 145–146). Az „*elméleti munka színvonalának emelésére*” vonatkozó pártrendelvények rendre azt sulykolták, hogy a pártmunka gyakorlata kizárólag a központi párthatározatok ismeretén és következetes végrehajtásán alapulhat.⁵³ E határozatok megértéséhez és napi gyakorlatokra való lefordításához azonban az egyetemi és főiskolai pártszervezetek – az APO eseti és (ahogy láttuk: olykor meglehetősen elnagyolt) bírálatain kívül – nem igazán kaptak segítséget. A felsőoktatás ügyei iránt a kerületi, városi pártbizottságok meglehetősen érdektelenséget mutattak, ami jó részben a területre vonatkozó tájékoztatlanságból fakadt: „*félnek az egyetemekkel foglalkozni*” – állapította meg az APO egy 1951-es jelentése.⁵⁴ A kerületi, városi pártbizottságok jobbára csak mozgalmi feladatokkal – békebrossúrák terjesztésével, felvonulásokon való részvétel biztosításával vagy általános területi agitációval – bízták meg a felsőoktatásban dolgozó, tanuló kommunistákat (ami az oktatók számára csak a pártmunkák népszerűtlenségét növelte).⁵⁵

„Az elmúlt esztendő alatt egy tucat titkári referátumot hallottam. Tegnap pl. a ped[agógiai] főiskola taggyűlésén külpolitikai helyzetről hallottam, aztán arról, hogy a Szovjetunióban az acéltermelés nagyobb, mint Angliában. Ezek mind fontosak. De ugyanez a titkári beszámoló elhangozhatott volna pl. az Egyesült Izzóban vagy valamelyik Tszcs-ben. De arról nem volt szó, hogy mit vár a szocializmus a pedagógustól? Ezek a beszámolók színtelenek és szagtalank. Nem beszélnek ezek a referátumok azokról a feladatokról és kérdésekről, melyek a mi munkaterületünkön érvényesülnének”⁵⁶

– panaszkodott a kellő instruálás hiánya miatt Dombi Béla főiskolai tanár a pécsi egyetemi-főiskolai pártbizottság 1951. decemberi ülésén.

A pártközpontból érkező sorozatos kritikák és a folyamatos „*éberségre*” figyelmeztető sürgetések meglehetősen türelmetlenséget váltottak ki a pártszervezetekben (vö. Kirschner – Lengyel, 1972. 82). A Rajk-pert követő paranoid légkörben születő éberségi kampányok ugyanis ekkorra jelentősen

⁵¹ MNL OL M-KS 276–89. 326. ő.e. Feljegyzés az ellenséges elemeknek az Egyetemekről és Főiskolákról való eltávolításáról, 1951. okt. 18.

⁵² MNL OL M-KS 276–89/326. Feljegyzés a folyó hó 21-én tartott vizsgálatról a soproni Műszaki Egyetemen, 1951. nov. 22.

⁵³ MNL OL M-KS 276–52. 10. ő.e. Az MDP KV határozata a Párt legközelebbi feladatairól, [1950. febr. 10.].

⁵⁴ MNL OL M-KS 276–54. 147. ő.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1951. jún. 4.

⁵⁵ Az oktatóknak (és főként a hallgatóknak) részt kellett venniük a választási, termelőszövetkezeti és békekölcson-agitációban, de a pécsi főiskolásokat a meszesi bányászlakások építéséhez is kivezényelték (Sziüts, 1979. 88.).

⁵⁶ MNL BaML XXXV.49. III/3. ő.e. Jegyzőkönyv a pécsi egyetemi-főiskolai pártbizottság 1951. dec. 1-i és 3-i üléséről.

átalakították az „ellenség” azonosításának gyakorlatait. 1948-ig, amíg a kommunistaellenes nézetek kinyilvánítására fokozatosan szűkülő mértékben, de még volt lehetőség, a napi politikai eszmecserékben az MKP/MDP céljaiért különösebben nem lelkesedők felismerése viszonylag könnyebb feladatot jelentett. Azt követően azonban, hogy megszűnt az ellenvélemények nyílt artikulálásának lehetősége, a párt funkcionáriusainak immár abból a premisszából kellett kiindulni, hogy az „ellenség” nem tűnt el, csak rejtőzködik, és konspiratív eszközöket használ:

„Az ellenség az egyetemeken általában nem nyíltan támad, módszerei kifinomultak, beférkőznek soraink közé és legtöbbször áradikális jelszavakkal, provokatív módszerekkel dolgoznak. Az egyetemek felépítése és összetétele kedvező talajt nyújt az ellenség tevékenységéhez”

– figyelmeztetett az MDP KV Szervező Bizottsága 1950 márciusában.⁵⁷ Az „ellenség” jelenlétét pedig hamarosan a felsőoktatás gyors és voluntarista szovjetizálását kísérő kudarcok is megkérdőjelezhetetlenné tették. Az előképzettségre vagy alkalmasságra tekintet nélkül beiskolázott (nagy részben „munkás–paraszt származású”) hallgatóság tömegeinek megjelenésében, majd lemorzsolódásában, a marxizmusórákról való nagyarányú hiányzásokban, a mellékhelyiségek falain megjelenő rendszerellenes üzenetekben vagy a vörös sarkok gyakori megrongálásában a kommunisták nem pusztán mindennapi, bosszantó normasértéseket vagy az extenzív fejlesztés kontraproduktivitásából fakadó rendszerszintű problémákat láttak, hanem az „ellenség kezét”. Ezekben az években egy politikai vicc vagy akár egy rosszul feltett kérdés is mozgásba lendíthette a potenciális ellenségekkel szembeni repressziót, ami jobb esetben csak nyilvános bírálatot, rosszabb esetben egy megbélyegző bejegyzést a káderlapon, fegyelmi szankciókat vagy állásvesztést is jelenthetett (Polyák, 2022. 115–165, 233–263).

A korabeli pártjelentésekben és fegyelmi jegyzőkönyvekben sorjáznak a túlreagálás már-már tragikomikus példái: a gyakori óra- és teremütközéseket azzal magyarázták, hogy az „ellenség” így próbálja akadályozni a hallgatók órai részvételét, az Agrártudományi Egyetemen „szabotáznak” vélték, hogy a könyvtár késve rendelte meg a marxizmus-tankönyveket, és összehangolt provokációnak minősítették, ha egy-egy nehezen megválaszolható ideológiai-politikai ellentmondás több intézményben is felmerült.⁵⁸ Amikor 1951 májusában az ELTE bölcsészkar portása arra ébredt, hogy a Sztálin-szobor legurult a lépcsőn, a rendőrséget is kihívták, amely aztán öt órán keresztül „nyomozott”,⁵⁹ holott – Heller Ágnes visszaemlékezése szerint – mindenki tisztában volt vele, hogy az „elkövető” egy macska (Heller – Kőbányai, 1999. 92).

A valamennyi szervezeti szinten irracionális reakciókat jól jellemzi, hogy ezt követően a pártközpont megróttá az egyetemi pártbizottságot, mert nem jelentette az „ellenséges provokációt”, más esetben viszont a túlzottan heves reakciók miatt kritizált:

⁵⁷ MNL OL M-KS 276–55. 113. ó.e. Jelentés az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1950. márc. 9.

⁵⁸ MNL OL M-KS 276–89. 326. ó.e. Feljegyzés az ellenségesnek látszó megnyilvánulásokról az egyetemeken, 1951. okt. 17.

⁵⁹ MNL OL M-KS 276–89. 326. ó.e. Feljegyzés a Bölcsészkar ellenséges provokációjáról, 1951. máj. 26.

„Pártszervezeteink igen sok esetben a kritikai megjegyzéseket, esetleg téves nézeteket, öntudatlanságot azonosítják az ellenséggel és imperialista bérencnek, ellenségnek minősítik, aki elégedetlenségének, vagy öntudatlanságának ad kifejezést”⁶⁰

– összegezte meglátásait az Agitációs és Propaganda Osztály 1951 júniusában. Bár kissé pesszimistának vélte, az MDP KV Titkársága is elfogadta az ítéletet, majd jellemzően ellentmondásos határozatban elrendelte, hogy

„[é]lesebben kell fellépni a pártonkívüliek és párttagok között fellépő ellenséges nézetekkel szemben, ugyanakkor vigyázni kell arra, hogy keményebb fellépésünk ne taszítsa el a becsületesen dolgozó és tanuló értelmiséget (professzorokat, diákokat, stb.) ne fadjuljon értelmiség-ellenes politikává”⁶¹

1952 tavaszán aztán újabb pártfelülvizsgálat indult, ekkor már célzottan az egyetemi párt- és DISZ-szervezetek hallgatók közötti nevelőmunkájának feltárására.⁶² A Titkárság ismét lesújtó határozatot hozott, a téma súlyát azonban jelzi, hogy 1952 novemberében már a Politikai Bizottság foglalkozott az ügygel (ti. a hallgatók gyors politikai átnevelésének egyre látványosabb kudarcával), határozatában megállapítva, hogy a párt- és DISZ-szervezetek „gyengék”, feladataikat nem értik, munkájukban „szektáns” (sic!) vonások mutatkoznak, így az egyetemeken zajló politikai nevelőmunka csak az „ellenség” dolgát könnyíti meg. A Politikai Bizottság ekkor a problémák fő okát továbbra is abban látta, hogy sem a kerületi, városi pártbizottságok, sem az Agitációs és Propaganda Osztály nem adnak megfelelő segítséget a pártszervezetek számára.⁶³

Az elmúlt évek szervezeti átalakításai és vezetőségcserei megtették a hatásukat: nyoma sem volt már ellenkezésnek, a pártközpontból érkező bírálatokat a pártbizottságok rendre fegyelmezetten és példás önkritikát gyakorolva fogadták, újabb és újabb ígéreteket téve munkájuk megjavítására. 1952 végén a felettes területi pártbizottságok napirendjére is felkerültek a felsőoktatási intézmények problémái, a Politikai Bizottság határozatának gyakorlati végrehajtására azonban már nem sok idő maradt. Az MDP KV 1953. júniusi, desztalinizáció felé elmozduló határozata és Nagy Imre júliusi kormányprogramja újabb, meglehetősen váratlan fordulatokat hozott a mindennapi pártmunkába.

Összegzés

Jelen írás nem a magyar felsőoktatás második világháborút követő szovjetizálásának részletes feltárását tűzte ki célul. A szovjet felsőoktatási modell elvi-gyakorlati elemeinek sajátos – nemzeti, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. – adottságokhoz alkalmazkodó hangsúlyokkal, stratégiákkal és eszköztárral megvalósított adaptálása, az ily módon kialakuló „magyar variáns” feltárása még várat magára,⁶⁴ az egyetemi és főiskolai pártszervezetek kezdeti működése azonban azt mutatja: a

⁶⁰ MNL OL M-KS 276–89. 328. ő.e. Az MDP KV APO jelentése az egyetemi pártszervezetek munkájáról, 1951. jún. 2.

⁶¹ MNL OL M-KS 276–54. 147. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársága 1951. jún. 6-i üléséről, 2. pont.

⁶² MNL OL M-KS 276–54. 184. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársága 1952. márc. 12-i üléséről, 2. pont.

⁶³ MNL OL M-KS 276–53. 108. ő.e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1952. okt. 23-i üléséről, 2. pont.

⁶⁴ A témakörben az utolsó monografikus feldolgozás, Ladányi Andor munkája 1986-ban jelent meg, amely bizonyos tekintetben már elavultnak tekinthető. Ladányi, 1986.

folyamat elvi, politikai irányításával és ellenőrzésével megbízottak tevékenysége messze állt egy világos és érthető program hatékony kivitelezésétől.

A felsőoktatás szovjetizálását helyi, intézményi keretek között egy olyan szervezetnek kellett felügyelnie és támogatnia, melynek vezetőségében olyanok is akadtak, akiknek a felsőoktatásról mint olyanról nem voltak közvetlen tapasztalatai, tagjainak többsége pedig épp csak ismerkedett a kommunista ideológiával és munkastílussal. Az állampárttá formálódó MDP határozatain keresztül igyekezett kulcsot adni funkcionáriusai számára, hogy a pártállami struktúrában élni tudjanak a kezükbe került hatalmi eszközökkel, az absztrakt elméleteket, az egyre inkább valóságtartalmukat vesztő frázisokat, mint az éppen aktuális „*harc fokozását*”, az „*elméleti színvonal emelését*” vagy az „*éberség kifejlesztését*” azonban meglehetősen nehéz volt konkrét, hétköznapi cselekvésekre és magatartásformákra lefordítani. Ennek következtében a pártszervezetek számára eleinte az elvi (ideológiai, politikai) irányítás helyett a nagyon is gyakorlati (és többségük számára mindennapi munkájukból már ismert) feladatok állami szervektől való kisajátítása jelentette megoldást a felsőoktatási intézményekben zajló folyamatok kontrollálására. Még ha részvételük valamelyest csökkent is, 1950 után sem adták fel az intézmények állami igazgatásában szerzett pozícióikat, amit az is támogatott, hogy az intézményvezetők egy része sem kapkodott a kellemetlenebb vagy méltatlannak érzett teendőikért.

A pártközpontból érkező szüntelen kritikák, az egymást érő éberségi kampányok, az „*ellenség*” működésére valló mindennapi normasértések és a nyilvánvalóan az extenzív fejlesztés kontraproduktívításából fakadó rendszerszintű problémák bizonyossága meglehetősen türelmetlen és erőszakos munkastílust eredményezett. A felsőoktatási intézmények falai között kialakult feszült légkörben akár egy jelentéktelen mondat, egy helytelen vizsgakérdés vagy az óravázlattól való eltérés is kritikát válthatott ki, akár kizárással vagy állásvesztéssel fenyegetett. Az intézményi befolyást biztosító hatalmi pozíciók és a represszió meglehetősen széles eszköztárának birtokában az egyetemi és főiskolai pártszervezetek vezetőségeinek munkamódszereiben a saját feladatok mibenlétével és a végrehajtás gyakorlati teendőivel kapcsolatos bizonytalanság ellenére is a párt mindenhatóságába és mindentudásába vetett hittel átitatott fölényesség mutatkozott meg – a Rákosi-féle pártvezetés abban a tekintetben, hogy saját munkastílusát a mindennapi pártmunkában is meggyökereztesse, sikeresnek bizonyult.

Források*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- M-KS 276–52. MDP Központi Vezetőség iratai (1948–1956)
- M-KS 276–53. MDP Politikai Bizottság iratai (1948–1956)
- M-KS 276–54. MDP Titkárság iratai (1948–1956)
- M-KS 276–55. MDP Szervező Bizottság iratai (1948–1953)
- M-KS 276–62. MDP KV Iroda iratai (1948–1956)
- M-KS 276–86. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság (Kollégium) iratai (1948–1953)
- M-KS 276–89. MDP Agitációs és Propaganda Osztályának iratai (1950–1956)
- XXVI-I-1-a. Országos Neveléstudományi Intézet Általános iratai (1948–1950)

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaML)

- XXXV.49. Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Pécs Városi Bizottsága iratai (1948–1956)

Kardos József – Kornidesz Mihály (összeáll., 1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. 1945–1953.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács István (1949): A felülvizsgálat megsokszorozta Pártunk erejét, megszilárdította ideológiai és szervezeti egységét. *Pártmunkás*, 5(6), 1949/március, 7–13. <https://tinyurl.com/48jh7cht>

Felhasznált irodalom

Barta János, ifj. (2011): A Kossuth Lajos Tudományegyetem. In: ifj. Barta János (szerk.): *A Debreceni Egyetem története, 1912–2012.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 289–331.

Bergien, R. – Giesecke, J. (2018): Introduction. In: Bergien, R. – Giesecke, J. (eds.): *Communist Parties Revisited: Sociocultural Approaches to Party Rule in the Soviet Bloc, 1956–1991.* Berghahn Books, New York. 1–22. <https://doi.org/10.1515/9781785337772-004>

Borsodi Csaba (2003): Az egyetem a XX. század második felében 1945–2002. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 305–382.

Borsodi Csaba (2011): Szabó Árpád pártfegyelmi ügye (1951–1952). Adalékok az ELTE BTK történetéhez a Rákosi-korszakban. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára.* ELTE Eötvös Kiadó, MTA Társadalomkutató Központ Budapest. 443–455.

Connelly, J. (2000): *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish higher education, 1945–1956.* The University of North Carolina Press, Chapel Hill – London.

Csöndes Mónika (2008): Kauser Lipót karmája. In: Kajtár István (szerk.): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia.* Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar, Pécs. 225–245. <https://tinyurl.com/4vfseyem>

Gál Lajos – Menyhárt Lajos – Tokody Gyula (1981): Politikai küzdelmek az egyetemi ifjúsági mozgalomban 1946 elejétől 1947 nyaráig. In: Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből, 1945–1948.* Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest. 37–87.

Gergely Ferenc (2012): A magyar ifjúság a 20. században (Esszé). *Új Pedagógiai Szemle* 62(11–12), 152–187. <https://tinyurl.com/msppcdfp>

Gergely Ferenc – Ólmosi Zoltán (2014): *A magyar ifjúság történetének kronológiája, 1914–1991.* Holnap Kiadó, Budapest.

Gyarmati György (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1949–1956.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Rubicon, Budapest.

Hajdu Tibor (2006): Hogyan alakult át a munkáspárt a bürokrácia pártjává? (1948–1956). *Történelmi Szemle* 43(3–4), 309–336. <https://tinyurl.com/2fn7az3n>

Heller Ágnes – Kőbányai János (1999): *Bicikliző majom. Múlt és Jövő*, Budapest.

Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye (esettanulmány).* Corvina, Budapest.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2025. május 1.

- Kende Tamás (2014): *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956)*. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc – Budapest.
- Káli, Csaba (2018): Hungary's Communist Party Elite in the „Long” Fifties (1948–1962). *Pamięć i Sprawiedliwość*, 32(2), 236–258. <https://tinyurl.com/dfzkppka>
- Koltai Gábor (2006): A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságának párt- és tömegszervezeti információs rendszere (1948–1956). *Fons* 13(3), 355–396.
- Koltai Gábor (2018): *Akik a „Párt” ellen vétkeztek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956*. Korall, Budapest.
- Kowalczyk, I-S. (2003): *Geist im Dienste der Macht. Hochschulpolitik in der SBZ/DDR 1945 bis 1961*. Ch. Links, Berlin.
- Ladányi Andor (1986): *Felsőoktatási politika, 1949–1958*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi Andor (1999): *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Micheller Magdolna (1992): *Egyetemisták és a hatalom. A magyar egyetemi hallgatók és a hatalom viszonya 1945–1957*. JATEPress, Szeged.
- Polyák Petra (2022): *Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956)*. Korall, Budapest.
- Rácz Kálmán (2010): Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1945 között. *Múltunk* 55(1), 62–82. <https://tinyurl.com/nhj2u4hm>
- Rónay Zoltán (2021): Az egyetem szerepe és helye a magyar felsőoktatás-politikában, 1948–2020. In: Szécsényi András – Zsidi Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 133–144.
- Serfőző Lajos (1968): A pártszervezet tevékenysége. In: Martonyi János (főszerk.): *A József Attila Tudományegyetem beszámolója, 1948–1967*. Szeged. 19–25.
- Síkfői Tamás (1980): Az egyetemi pártszervezet. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből*. [Pécsi Tudományegyetem], Pécs. 289–306.
- Szolláth, Dávid (2011): *A kommunista aszketizmus esztétikája*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Szűts Emil (1979): A párt szerepe és tevékenysége. In: Wéber Mihály (szerk.): *A Pécsi Tanárképző Főiskola harminc éve*. PTF, Pécs. 87–97.

BEYOND BORDERS: ACTORS AND CANONS OF PEDAGOGY*

The problem of linguistic interpretation in relation to the inner word

VÉGHELYI Péterné

PhD candidate

University of Pécs Faculty of Humanities and Social Sciences, Education and Society Doctoral School of Sciences

MTMT: 10072720 | ORCID: 0009-0007-4221-5383
nyelvmegeorzes@gmail.com

KEYWORDS

- Augustinus
- early Christian theology
- inner word
- linguistic interpretation

ABSTRACT

This paper explores the relationship between the Stoic-based inner word and the linguistically manifested outer word in the expression and cognition of the Christian initiation in doctrinal interaction. Whereas in the ancient philosophical schools, human teachers conveyed wisdom, the Christian Church Fathers, who defined themselves as philosophical schools, taught about truth in the inner forum of the soul. In Augustine's philosophy of the soul concerning intellectual cognition, concerning the origin of the inner word, we look at the relationship between sign and thing in cognition from a logical and semantic perspective based on the Platonic and Stoic traditions. This perspective, in the context of the rhetorical culture of the early Christian era, highlights a kind of inopia between the inner word ($\lambda\epsilon\kappa\tau\acute{o}\nu$) and the outer word. The relevance of the topic is justified by the semantic impact of the paradigm shifts in the field of faith formation, due to changes in the meaning of linguistic forms, on the cognition and thinking of the mind. From the epistemological horizon of induction teaching, I investigate whether the phenomenon of language deterioration in the use of language impairs cognition and thinking. Those who look for sources of educational science under the aegis of pedagogy's history are always in a distinct position since they research knowledge formation, whereby they can form the right to access knowledge in any discipline. They may do so as they deal with cognition itself, and thus neither can they disregard the origination of the inner word nor the explication of its concept. My approach is to ask whether the language vocabulary of religious students allows the transmission of specific beliefs, and how the negative linguistic phenomena affecting thinking, amplified by digital transmission of knowledge and what is called „linguistic design”, hinder the actualisation of the spiritual capacities and possibilities that are given by thinking, in the field of cognition and the resulting action and behaviour.

KULCSSZAVAK

- Ágoston
- korai keresztény teológia
- belső szó
- nyelvi interpretáció

ABSZTRAKT

A nyelvi interpretáció problémája a belső szó vonatkozásában | A tanulmány a sztoikus alapokon nyugvó belső szó és a nyelvi megnyilvánuló külső szó közötti kapcsolatot vizsgálja a keresztény beavatás kifejezésében és megismerésében, a dogmatikai interakcióban. Míg az ókori filozófiai iskolákban emberi tanítók adták át a bölcsességet, a magukat filozófiai iskoláknak tekintő keresztény egyházatyák az igazságról tanítottak a lélek belső fórumában. Ágostonnak a lélekről szóló filozófiájában, az intellektuális megismeréssel és a belső szó eredetével kapcsolatban, a jel és dolog közötti viszonyt vizsgáljuk a megismerésben, a platonikus és sztoikus hagyományokon alapuló logikai és szemantikai szempontból. Ez a perspektíva, a korai keresztény kor retorikai kultúrájának kontextusában, egyfajta inopiát (áthatalhatatlanságot) emel ki a belső szó ($\lambda\epsilon\kappa\tau\acute{o}\nu$) és a külső szó között. A téma relevanciáját a hitformálás területén bekövetkező paradigmaváltások szemantikai hatása indokolja, amely a nyelvi formák jelentésének változásai miatt hat a megismerésre és a gondolkodásra. Az induktív tanítás epistemológiai horizontjáról kiindulva azt vizsgálom, hogy a nyelvhasználatban bekövetkező nyelvi hanyatlás jelensége károsítja-e a megismerést és a gondolkodást. Azok, akik a pedagógia történetének égisze alatt keresik a neveléstudomány forrásait, mindig különleges helyzetben vannak, mivel a tudásformálódást kutatják, ezáltal jogot formálhatnak a tudás hozzáférése bármely tudományterületen. Ezt azért tehetik meg, mert magával a meg-

- The History of Pedagogy Review (Pedagógiatörténeti Szemle) is committed to joining the international scientific discourse. Considering this, we are opening a new section in this issue: *Beyond Borders: Actors and Canons of Pedagogy* aims to be a forum for biographical sketches and interpretations of pedagogic oeuvre - beyond national and large-regional borders.

ismeréssel foglalkoznak, és így nem hagyhatják figyelmen kívül sem a belső szó eredetét, sem fogalmának kifejtését. Megközelítem az a kérdés, hogy a vallásos diákok nyelvi szókincse lehetővé teszi-e speciális hitek átadását, és hogyan akadályozzák a gondolkodást érintő negatív nyelvi jelenségek, melyeket a tudás digitális átadása és az úgynevezett „nyelvi design” felerősít, a szellemi képességek és lehetőségek megvalósulását, amelyek a gondolkodás révén adóttak a megismerés, valamint az abból eredő cselekvés és viselkedés területén.

Introduction

In early Christian theology, initiatory discourses were powerful talks designed to stimulate the minds of the students with the intention of inspiring imaginative powers. This is why hearing has been considered of paramount importance in Christian preaching and initiation since the history of the first Christians. Correct hearing affects the mind through the mediation of sound, where spiritual images appear to the cognizer. This word is first spoken, but it leaves the mouth of the teacher not only in the form of signs, but also in the form of intelligible content which is experienced in the soul, by regarding thought not as a process of change, but as a kind of coming forth. For the word is not formed by the completion of the act of cognition, but the word is the performance of cognition itself (Gadamer, 2006. 457). The process of Christian initiation takes place in a system of signs. Perception, and therefore speech and listening, are also temporal. And sound can only exist by gradually ceasing to exist in the meantime (Ong, 2002. 31–32, 89). There is a particularly significant contradiction in this fact in the inner word, in the external verbal expression.

The study of linguistic signs and conceptual frameworks in teaching interaction is essential since the teacher always communicates the content that is being thought about and learned in some external linguistic form. Language as a reality, for man living in an objective reality, constitutes a separate world within this reality because for man language is not only an occasional means of communication and reflection. The linguistic hypothesis put forward by Sapir-Whorf rightly points out that linguistic relativity determines thinking, because what is thought can only be communicated by means of existing concepts, and therefore the communicator is forced to think everything in such a way that he can express it (Sapir, 1985. 162).

The approach is not new, however, because the problem of the conceived and the spoken word was already a major theme of Hellenistic philosophical movements. The Stoic-based lexicon, whose Latin equivalent, the *dicibile*, is used and explored by Augustine, is inescapable because it is only possible to ascend to the thought-sense without being bound to language. This arises from the fact that languages can in any case capture a narrower intellectual content than that which is internal, the thinkable, which we can call the internal word, as opposed to the communicated word, defined as an external word, expressed in a given linguistic form. If, on the basis of the Platonic distinction, we define what is thought as an inner word (*λόγος ἐνδιάθετος*) as opposed to external knowledge (*λόγος προφορικός*), that is, knowledge communicated in a concrete word, that is, in a linguistic form, we are faced with a certain communicative inopia of an absolute nature in relation to the outer word and the inner word.

When we grasp a word that means knowledge, we transform it by simultaneously bringing it into our own mental realm of cognition and putting it into our memory. Here, in the formation of knowledge, a new system of knowledge is formed on the basis of similarity, a formation which may also affect older knowledge, which highlights the spatial and temporal immateriality of the soul (Augustinus Beata uita, 2.8).

However, this act of cognition can only take place if the word is given meaning in the mind, i.e. the cognizer can form a concept of knowledge, which is also the formation of images in mental cognition. Augustine's vision of the soul is based on the soul's relation to truth. He finds this truth within himself, within himself, and he recognizes it not as knowledge received from without, but as knowledge given a priori¹ within the mind, as self-knowledge gained through the experience of being, in God. This knowledge of God, based on the knowledge of being, recognises the perceived word in truth by means of the judging intellect which reports on the senses (Augustinus Conf. 10.6.10).

The need to conceptualize is a necessary part of thinking, but also a dangerous part, because the truth or falsity of something is not guaranteed by the knowledge of the concept alone, but can only be recognized at the epistemological level of intellectual judgments, where the authority justifying the basis of intellectual judgments is experienced. Thought therefore seeks the notion of truth from man's self-understanding, independently of the spirit of the age, because it does not depend on the reality that can be experienced, but it does act with a realistic claim to reality, because our knowledge points to the knowledge of causes, since cause necessarily precedes effect. This contradiction, however, is only apparent. Our experience is not only in the material world, but also beyond it, in spiritual cognition, but the two operate in synthesis. Cognition is a psychological process, but in cognition there is always a difference between the soul of the cognizer (or more precisely, his spiritual faculties) and the thing to be cognized. Augustine experiences cognition and understanding in the encounter with the intellectual ground that makes all intellectual judgments possible, what he calls illumination.²

The philosopher is characterized not by his knowing but by his not knowing, this *docta ignorantia*, that is, philosophy as a desire for knowledge, the pursuit of wisdom, relies on a fundamentally self-critical reflection, which is a paradox. For the thinker judges his own ignorance to some extent, but what can be the basis of this intellectual judgment? How can we investigate what we do not know? In the case of our discoveries, how can we be sure that what we thought we had found is what we did not know before (Plato Meno, 80c–e)? The question is significant because the specific philosophical knowledge is not the knowledge of objects, but rather the knowledge of the conditions that enable objects to manifest themselves as objects for the cognizer (Nyíri, 2003. 12–14). However,

¹ I use the Kantian concept of the a priori to describe the knowledge (existence, space, time, number, forms as postulates of practical reason (primordial concepts))

² For Augustine, thinking and learning refer to the knowledge of intelligible things, which implies judgments with normative content, which he regards as an element of the naturally given knowledge of God. It is imprinted in the mind before the acquisition of wisdom and happiness, and that is why the human soul wants to possess it. *notiones impressae* (Augustinus De lib. arb. II.103).

we cannot know the meaning of signs without knowing the reality they represent. In the doctrine of the faith, the words used for signification must represent things that exist in real reality.

The importance of interpreting linguistic signs

For the seeker after wisdom, as well as for those who interpret Scripture, Augustine gives concrete guidance on the most appropriate way to search for unknown words and signs. Interpreting Scripture at that time also required knowledge of Greek or Hebrew. However, Augustine, who worked mainly with Latin translations, suggested that when interpreting words and texts in a foreign language, one should either seek help from the speaker of the language, or compare the various translations available (although this also requires some skill), or learn the foreign language itself. Sometimes, however, as we see in today's education, we do not understand the words and expressions of our own spoken language. This is not a new problem, and according to Augustine, it can be improved by regular speaking (and being spoken to by a teacher) and reading (Augustinus De doctr. christ. 2.14.21).

Augustine also interprets the actualization of knowledge as a sign of good understanding and right judgment, which, through the will, moves the knower to goodness as a result of the truth he has come to know.

Augustine did search for the fountain of knowledge learned through sounds, but he excluded their penetration into memory through the senses, where he sees no trace of the sounds of the fleeting, fleeting word, but he understands meaning as a value, not merely as a relation or a rule. In his analysis, he says that he keeps these things/knowledge taken from the free sciences in his inner being, which he identifies neither as a place nor as an image stored there, but their images have nevertheless entered memory, where they can be stored and retrieved. But how? For he knows that when he learned these things, he did not believe in the ideas of others, but examined them in his own mind, and, finding them correct, he put them into his memory, so that he could retrieve them again. Does he enquire where these things were which he himself inwardly recognised, and how he judged them to be true? Augustine comes to the conclusion that they were in some way already in his memory, and from there he knew them, having been brought out of him by the impulse of someone else, which he could not have recalled without the word of warning (Augustinus Conf. 10.9.16–10.10.17). This points to the fact that the truth which had acquired form (was known) was already given in its essential form in the soul as a priori fundamental truth. There is rich philosophical reflection in this interpretation. For it is through memory that man cognizes in a concrete way, i.e. here and now.

Since today information exists outside the human mind and can be easily stored by technical means, it can be understood as a separate, independent reality. Meaning, however, is different because it presupposes the processing and interpretation of information, i.e. we cannot speak of meaning without the presence of an information processing system. Today, the problem of interpre-

tation is no longer about the importance of the meaning of words, but what they are understood to mean in speech or in the written text.

Speech, communication, which is the means of oral teaching, is in fact only a sign of the thing, the perception and understanding of which takes place in the forum of the mind, by means of a specific exchange of signs between persons. In the interaction of communication, the content of communication is constituted by the formation of sounds and the juxtaposition of words denoting things, by their deliberate ordering. The latter is not insignificant, since communication can be full of ambiguity and doubt, because the interpretation of the communication is highly context-dependent. Each word composed of sounds is only provided by meaning via their rendering with another word (preceeding or following it). Some words have no meaning without context, or without other words, and the intended meaning of the sequence of expressions can be further influenced by emotions, pronunciation, tone, and the timbre of the speaker or the receiver. Thus, one cannot ignore the antecedents and the afterlife of the utterance of the words, which is far from being the same in the speaker and the receiver, especially considering the differences in our knowledge regarding our stored memory.

Despite the fact that human language (any spoken language) is considered a rational system in form, it has an inherent inner deficiency that makes it impossible for a human being to express exactly what he wants. One cannot even fully convey and transmit one's own knowledge to another person with its exact conceived meaning, even if the communicator and the hearer speak the same language and think in their minds in that language.

In fact, the mind's own language of thought is not inherently bound to any language; the cognizer is endowed with the ability to operate with words merely by man's capacity for symbolic activity. We carry the knowledge of things as an inner word; it is born in thought but remains in the soul. Then, when we communicate it to others, we apply to this inner word the form of the outer word, or its expression by other signs, so that the outer sign creates in the soul of the hearer that which does not leave the soul of the speaker by the communication (Augustinus De Trin. 9.10.15). The formal language of man, in which he thinks, is so peculiar that his knowledge and thoughts can only be fully known in the thought (as it is), which is, however, disturbed and narrowed by the effort of oral communication. Man therefore seeks words to express his thoughts, but these words always remain insufficient to express himself. Since man cannot fully communicate himself, the things he creates are necessarily less than he is. Even if he could communicate himself, the creation could at most only be equal to the creator himself. The Logos is on a par with the Father precisely because in the Son the Father expresses himself fully. In fact, this is the difference between the divine word and the human word.

However, human behaviour and relationships are enormously affected when the words communicated make sense in the mind of the other person, because behaviour is a conscious search for the meaning of words. In the process of teaching about faith, the process of language deterioration or meaning distortion, which affects the form of linguistic communication, is particularly

influential, since the fundamental characteristic of the content of faith is that it has remained unchanged for 2000 years. This fact is also influential if we take into account the process of dogma development, which stems from man's natural need to understand what he believes. To do this, however, he is not content with inward thought, and in the process of communication he seeks universal forms of expression and forms concepts of the object of cognition. But conceptualisation is always a kind of delimitation, though necessary, because if we do not give things names, we are surrounded by disorder in the world. And the correct interpretation and knowledge of a concept is necessary because if we name something, we have taken possession of it in some way, because separation is also the basis of ordering. The rational operations of separation and combination, the cognitive activity of the human intellect, make this conceptualisation and ordering possible. Speech is first and foremost a warning which, through words and concepts, influences the functioning of the intellect, which is the purpose of initiation, and which goes beyond the meaning of words, because it is fundamentally about events affecting the mind.

In theological debates, the playing field of dogmatics often ignores this, leading theorists down a dead end of conceptual thinking, which is precisely why doctrine is unchanged in theory, but due to language deterioration, we do not mean the same thing by each word. Since faith is by hearing, faith is transmitted in words that can be expressed in human language (Augustinus De Trin. 9.7.12) as a carrier layer must necessarily be the broadest base on which truths of faith can be built. In addition to multilingualism, the interpretation of Christian doctrine will differ in every language. Thus preserving the Latin language in the Catholic Church serves the exact purpose of having the least divergence on the grounds of translations.

Words are needed for contemplation, and the will's intention is expressed in an intellectual search for meaning, which triggers further contemplation on words deep within the person, whereby he interprets himself differently, and then at some point in this interpretation goes beyond the limits of words. This mental act, however, can only be understood and conceived within the mind, but its expressibility (becoming an external – uttered – word, forming a concept of it) always remains limited. Nevertheless, all interpretation has a linguistic character, so that linguistic interpretation is still the general form of interpretation.

In teaching, no speech is uttered, and there is no speech made that would not connect the speaker with the listener. But understanding means first and foremost applying to oneself what is understood (Gadamer, 2006. 400). Meanings are produced in the processing of experiences that emerge in the cognizer's mind, which, following Gilles Fauconnier, have more recently been called mental spaces, which play a major role in the cognizer's meaning-making. They can be regarded as conceptual packages evoked by the cognizer during speech by the activities of the mind as a small activated area of the mind, but which relate to only a small part of the world, i.e. do not consist of memory, but structure the understanding of speech. Conceptual thinking explicitly favours the so-called narrowing of mental spaces, precisely in the sense of the delimiting function inherent in concept formation.

Location and time determinants are considered to be the building blocks of mental space, through which concepts can be used to algorithmise elements.³ However, the complete access to the images of cognition during thinking is characterised by the abstraction of space and time when the cognizer operates with memory images, from where the cognizer always reflects on the highlighted images in a concrete way, i.e. by leaving the image of space and time. In the case of cognition, however, it is to be noted that the cognizer does not perceive everything he is experienced or cognized; neither does he utter them in words in space and time, nevertheless cognition is in the soul. (Augustinus De Trin. 9.10.15). We find that to communicate meaning, not only is it necessary to understand the concept in the mind, but also to know the language. A person who is not good at speaking may wrongly associate the concept he has in mind with a vocal form that has a different meaning, or also could associate the sounds uttered with an inappropriate concept in thought. In this case, the concept in thought and the meaning of the sound are different.

The relationship between linguistic signs and images

For this reason, Augustine often deals with memory, considering it to be of paramount importance among the spiritual faculties. He compares it to a vast hall in which the many images the senses have collected of various things through the channels of bodily perception are stored like treasures. Memory stores everything in groups according to the way they perceive it. But by its function of storage, it is not the things themselves that memory stores, but only their mental images (Augustinus Conf. 10.8.9). Memory is indispensable for perception, since it is also necessary for the operation of bodily perception, to remember, for example, the details of the visual field in vision, which create the image seen, and the syllables that follow each other in listening to speech acts, so that the sentence can make sense.⁴ Memory, in Augustine's aspect of investigation, is the outstanding mental faculty of the soul, a part of human nature, which is considered by Augustine where everything we think exists, the space of the perceived images of things to be lifted up by the mind in any mode of thinking.

These are the images that are not present in the mind. Man's perceptive faculty and his perceptive intellect are different, but they are nevertheless united, because the soul does not cease to act upon the bodily sense. Memory seems to be the forum of all knowledge. It is here that the mental images, the images of the imagination, are placed, which constitute the point of connection between the external and the internal images, since the images stored in memory can only be lifted out by imagination, through memory. Aristotle himself writes of the close connection between memory and imagination: Aristotelian philosophy considers memory to be a kind of link between reason and perception, calling both parts of the soul, an activity. Memory, the philosopher argues, is a collateral

³ Fauconnier, Mental Spaces.

⁴ No matter how short a syllable is, it begins and ends at a different time, and no matter how small the interval, it always runs from the beginning to the middle to the end. The mind realizes that the differences in space and time are infinite. Therefore, we do not hear the beginning and the end together in any syllable, but memory helps, but the movement of the mind works. (Augustinus De mus. 6.7.21)

activity of reason, but it is itself a part of primary perception, and memory is not without imagination, that which is directed to things that can be imagined (Aristotle De Anima, 450a). In Augustine's conception of the soul, however, memory, reason and will form one life, one soul, one being (Augustinus De Trin. 10.11) and are therefore not accidental.

The difference between imagination ($\phi\alpha\upsilon\tau\alpha\sigma\iota\alpha$)⁵ and memory is that while imagination is the preserver of forms perceived by the senses, memory is the preserver of aspects perceived by evaluation (Thomas Aquinas Summa Theologica I, q.78 a.4). The task of "memoria", however is not limited to the storage of memory images, since it is not sufficient for thinking in itself, since these images must also be recalled in order to be contemplated in the mind. In order to retrieve the right images from memory, the more the image of the thing stored in memory stands out, the more it resembles the image to be recalled as a kind of filter image. When Augustine speculates on the way in which intellectual knowledge came into his memory, he refers to the teachers who communicated it, and he himself feels that the knowledge must have been there when it was formed by the new images and that he had come to recognise them (their a priori forms).

Memory, as a repository of knowledge, stores forms, so form is actually the very mode we call a way of thinking or as an actualised way of thinking, a way of behaving. We can actually understand it as a mode of being. But what exists is necessarily also in motion, because what lives/exists is alive. We can also consider movement as a kind of side-effect or concomitant of existence. Thinking is also an action, which means opining (opipatio), which is characterised by the operation of sorting out between knowledge. The system of relations stored in memory represents the causal relations between these forms which is the property of knowledge, that cognizance itself possesses.

The mind pairs shapes and forms in the mind through thinking, through memory, in the process of cognition. It does this partly by receiving and forming sensory cognitions and partly by forming a priori cognitions as potential forms. The images that are thus produced are the results of the image making (ideation itself), which we can view in relation through the association of images. A relation between the image and reality on the one hand, and between the individual images (pictures) in the mind on the other. The result is a kind of knowledge in the mind, stored by memory, whereby we recognise the causal links between the individual images.

These are the concepts that we recognise from within, not through the images represented by our senses, i.e. they are not seen through the sensory images, but as they are and through the concepts themselves (Harrison, 2013, 66). This is always more than the delimiting concept itself, however, since the understanding of images is done through the concrete recollection of other similar images, abstracted from the concept of space and time, by means of the mind's own language, which is actualized in the inner word by comprehension. The fact that we call this inner word a word is only

⁵ Augustine makes a clear distinction between the imagination ($\phi\alpha\upsilon\tau\alpha\sigma\iota\alpha$) arising from perception and the fictitious imagination ($\phi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\sigma\mu\alpha$), (Augustinus De mus. 6.11.32) which in the Stoic interpretation is an impression which is produced in the soul without an impression-producing thing. (Long and Sedley, 1987, chap. 39.B / 237) Aristotle stresses that the imagination is not the same as thought, but the soul never thinks without an imagination. Perception and thought are linked by imagination. (Aristotle De Anima, 431a)

metaphorical, since it is linguistic in function but not linguistic or pre-linguistic, and thus in fact it may be identified as the intelligible language of thought (Harrison, 2013. 73–74).

The poetic features of language

So, the mind has its own language for thinking, which can always capture the internal content of knowledge, but transforming it into an external linguistic form can cause loss of meaning or distortion. It is true that the generality of gender, and the construction of classificatory concepts, is quite remote from linguistic consciousness. For if in speech one transfers meaning from one concept to another, one does so because of some common property. This basic metaphor of language can also express similarities. These can be phenomena of things, or the particularity of the meaning of the thing itself for us (Gadamer, 2006. 428). But the factors that influence the change of languages are also in flux, and these changes can be summarised in the general concept of the *Zeitgeist*. For the child of the age always judges and knows himself in terms of his age which he knows and uses the concepts of. t. Since all thinking is also judgement, the ordering scheme of the mind works on the principle of not being satisfied with mere images, but of arriving at the original knowledge of things through reason. In looking at the practice of cognition, we can start from Augustine's interpretation of the word that by hearing words we do not know words, since words themselves only lead us to ask the truth within us, but the meaning behind the words we learn from the Inner Teacher within ourselves (Augustinus De mag. 36.1, 38.1–2).

Thus the word only gives a sign, and then ascends into the divine intellect, where it consults with the Truth that oversees the human mind, while being taught by the one with whom we are speaking. All understanding in the soul is an interaction with the Teacher Within, which is a kind of illumination, and also an inward ascent as the intellect comes to itself and confronts its own functioning. Hence it may be asserted that when the intellect knows itself, the word it expresses about itself constitutes knowledge that is identical to and equal with it in every respect. Therefore, this knowledge is both of image and of word, because there is complete similarity, since the intellect, the knower, and the known are the same (Augustinus De Trin. 8.11.6). Therefore, in teaching, the listener does not grasp everything that is communicated to him orally by the concepts, and therefore the most essential would be to grasp the understanding, which is the object of the activation of the inner perception in the initiation. In fact, the words of initiation are directed towards the grasping of spiritual functions, the way in which knowledge is generated, naturally by means of images and linguistic topos, which the essential feature of linguistic expression (e.g. its metaphorical character) can represent in images through the principle of similitude. The device of metaphor transfers meaning from one domain (one concept) to another, thereby creating new meaning. This transfer capacity is the poetic feature of metaphor, which enables it to create images from the existent (Hartmann, 2007. 48). This transfer can also be performed on meanings, which may lay a basis for the degradation of language.

But fundamentally, it is to perceive and discover the workings of the soul that is the intention of teaching, to which memory gives a prominent role. In Augustine's interpretation, virtue is the unfolding of the faculties of the soul, which is achieved by perfect reason, whereby perception is subordinated to memory, that is, insight is gained. And the aim of reason is ultimately to see God, which is perfect virtue (Augustinus De mag. 6.13).

This is why Augustine speculates that the soul (*animus*) can be identical with memory (*memoria*) (Augustinus Conf. 10.14.21). Just as the food that enters the stomach loses the character of taste when it is consumed, the knowledge, experiences and emotions stored in memory become neutral in terms of taste, but are nevertheless incorporated where the learning situations of knowledge require it, and this becomes the procedure of processing itself, which is the comparison of signs of things, the discovery of correlations and mutual relations carried out on the basis of determining the degree of similarity. But what makes it possible to retrieve and identify the images of memory, that is to say, to recognise the forms. to find concrete similarity? When we think of something, the similarities between the memory images begin to emerge from this hall, because the characteristic shapes of the parts already recall all the similar images. The same thing happens in the case of the invention of a priori knowledge, when the analysing mind finds something, because then it also brings out of the given set of knowledge the similar forms of knowledge from the mind by the movement of the intellect. And we can speak of these only if, in addition to the images of the sound forms of words acquired through the bodily senses, we can also find in memory the incorporeal concept of the things themselves (Augustinus Conf. 10.14).

But memory also has a perceptual dimension, since the soul, in a state of union with the body, reaches images by turning to images, and therefore memory is also necessary for the perception of bodily sensations. In the case of vision, the process of seeing cannot take place without memory storing the image-parts seen in the glances, the direction of which is given by the *aspectus* of the intellect. And understanding is the perception of intelligible truth.

Initiation, which aims at purifying the intellect from the passions, is intended to promote the functioning of the inner senses, which seeks to set in motion that upright gaze of the soul which initiates right reflection (*recte ratio*), from which right, virtuous actions (*recte facta*) flow. This presupposes the upright gaze of the soul (*aspectus rectus*), by which the soul sees the divine Reason, that is, the Word. This formulation, as Gábor Kendeffy points out, derives from the Stoic notion of a straightened truth that does not deviate from the truth. The Stoic concept conveyed by Cicero is the right/straightened reason (*ὁρθὸς λόγος*), from which the straightened, i.e. right actions (*κατόρθωμα*) arise. This is what makes it possible for wrong actions, which have become irrational in the passions, to be rationalised, i.e. to become again straight, i.e. right. István Perczel points out an extremely significant conclusion of Augustine, for he shows that the organ of divine vision is the Holy Spirit himself, that is, not the created soul, but the uncreated creative Spirit. The significance of this is that only the like can know the like (Perczel, 1999. 123–126).

The constitution of concepts and common agreement

For the soul to recognize the right, it must in some way actually remember its concept. For changing concepts do not change the intelligible realities they represent. Incorrect names affect the formation of cognition, since the transfer of meaning is correct only along the lines of realistic similarity.

Even Plato, in *Cratylus*, explored the relationship between common agreement and the naming of things, because he observed that the effect of conceptual changes on the essence of things in the course of teaching influences the functioning of the intellect. In Plato's dialogue on the philosophy of language, he actually etymologizes, which, according to the ancient interpretation, means true reckoning. In his theory of the correctness of names, he investigates whether the sounds themselves have an original, given meaning, which can form the basis for the syllables and the meaning of words (as names). His hypothesis is that the names of things are coded descriptions, the elicitation of which leads to the discovery of the true nature of things (Long-Sedley, 1987. 195).

For Plato assumes that the meaning of words is not based on common agreement alone, which can change from time to time, and therefore, he believes, they must have their original, certain meaning.⁶

Plato made similar observations when examining names, as we see today with the phenomenon of linguistic design and linguistic transmission. On the one hand, he notes that the unwarranted insertion and removal of letters can change the meaning of words to such an extent that they sometimes mean the opposite of what they are meant to mean (Plato *Cratylus*, 418b). This is a loss of value because when we name something we are communicating something which, prior to the communication itself, is in any case what is meant in the sense. And in this doctrine, we order things according to their nature (Plato *Cratylus*, 388b), but the question arises, where do we get the names we use to name things? For speech is true when it tells things as they are, but true speech must be true in whole and in part⁷ or it cannot be said to be true (Plato *Cratylus*, 383c). Gadamer refers to the inner word by the name of what is thought (*gemeint*) in the mind, and points out that the word that names a thing names it as what it is because it itself has the meaning by which the thing thought is named. But in addition to this, something else is represented in it besides that which it itself represents. The reason is that the word names the thing in a more intimate and spiritual way than the representation and resemblance which appear in the representation of the thing, which Plato calls *μίμησις* (Gadamer, 2006. 410).

⁶ „My friend, you do not bear in mind that the original words have before now been completely buried by those who wished to dress them up, for they have added and subtracted letters for the sake of euphony and have distorted the words in every way for ornamentation or merely in the lapse of time. Do you not, for instance, think it absurd that the letter rho is inserted in the word *κάκιστον* (mirror)? I think that sort of thing is the work of people who care nothing for truth, but only for the shape of their mouths; so they keep adding to the original words until finally no human being can understand what in the world the word means.” (Plato *Cratylus*, 414c–d.)

⁷ This includes word modifications, or word derivatives, because each linguistic element can be used to create more complex concepts. Plato sought correctness in terms of the basic words as elements, that is, the essence (essence) which derivations already spoil, since they cannot represent the original essence.

The Greek term *μίμησις* was interpreted by Plato to mean the imitation of the representation of reality, so the context of its original meaning was mapping (as representation), the universal exploration of reality, rather than imitation. Plato primarily applied imitation to the use of signs in communication, because he identifies as an inherent intention that humans seek to imitate with their bodies in the act of expression what they wish to convey. For example, he illustrates the concepts of up with the hand raised and down with the hand held down. The body can thus imitate what it wants to express by its intentional movements (Plato *Cratylus*, 426a–b).

Despite the countless number of signs, Augustine considers words to be the most appropriate means of expressing ideas (Augustinus *De doctr. christ.* 2.4). But words are only suitable for communicating human ideas if there is agreement among their users as to their meaning. Can such agreement guarantee the truth of words, especially when they are subject to changes in time and application? What, in the case of individual words and names, guarantees that they express the essence of things, whether they are basic words or derived words, as Plato speculates (Plato *Cratylus*, 422d)? If a new word, badly formed, contains an element that does not belong there, it cannot be beautiful and it spoils the essence of the original basic word (Plato *Cratylus*, 433c). It is therefore possible for a correct base word to convey false knowledge by its inflection. In the formation of mental cognition, this is manifested in the fact that if the name does not represent the essence of the thing, it becomes an empty *φάντασμα* instead of *φαντασία*. For a term cannot be true if the components are not true in themselves.

On the phenomenon of common agreement, Augustine affirms that the appropriation of meaning and the explanation of meaning of metaphorical unknown signs is based on mere human appropriation of meaning, without causality (Augustinus *De doctr. christ.* 2.23–24). Since humans always seek to establish a certain similarity in the creation of the signifying relation in order to make the signs as similar as possible to the things they signify. But one thing may resemble another in many ways, and signs do not exist as conventions among men until they are agreed upon (Augustinus *De doctr. christ.* 2.25.8). Plato argues in a similar way, for if naming is a matter of convention, it has meaning to those who have known things before and have agreed upon them. However, it is not insignificant whether they agree on what is now the name of the things or on the opposite thereof (Plato *Cratylus*, 433d–434a).

Meaning in this way cannot be the rule of use of a sign because it can change with habit and time, reflected by the spirit of the age. Plato in his *Cratylus* assumes that the names of things (*onoma*) follow from the essence of things named and are not based on arbitrary convention, as the Sophists, for example, held. In Greek, the word used to denote agreement is *nomos*, which also meant law, as well as custom. And by the natural correctness of things was meant genuineness, which, if language were really only an object of agreement, could hardly mean unchanging correctness, to which any change in time could be perceived (Plato *Cratylus*, 383b).

Plato also understands speech as an action, which has its own autonomous nature, and it is a legitimate demand that it should be expressed in the correct naming of things (Plato *Cratylus*, 387d).

The similarities between the views of Plato and Augustine are highlighted by Robert Markus. According to Markus, it is regrettable that Augustine, apart from distinguishing between the two types of signs and noting their uncertain boundaries, does not discuss the importance of these cases, which can be considered *prima facie* either symptomatic or symbolic in their meaning. He seems content to fall back on the traditional dichotomy of meaning – ‘from nature’ and ‘from convention’ – although he applies this in a novel way within the framework of his theory of the two types of signs. The background to this, according to Markus, may be the classical discussion of the Platonic question of Cratylus. This can be justified, on the one hand, by the fact that the Stoic and Epicurean disagreement on this topic was a commonplace at the time, about which Augustine probably had second-hand information. On the other hand, Augustine’s editorial principle of placing the debate on signs as a basis for inference and on language under the same heading of signs, and distinguishing between the two main types of signs, is thought-provoking. Beyond this, Augustine does not seem to have addressed the question of whether words have meaning. He merely assumed that, if signs have meaning, they are *signa naturalia*, and not language. He bought a unified treatment of all kinds of signs at the cost of an oversimplification of the problem of linguistic meaning: he identified the distinction between alternative bases of meaning within language with the distinction between linguistic and non-linguistic meaning (Markus, 1959. 75).

This simplification, however, was somewhat compensated for by Augustine’s showing the inner mental operations in their function, thereby pointing to the forms of knowledge imprinted in the soul, which derive from a divine wellspring, as in Plato’s conception. Augustine, like the Stoics, does not interpret the formation of images as a passive process, because it requires assimilation, since attention is directed towards it, thinking must do something with it, must assent to it, i.e. accept it. What we acquire intellectually, by insight, by reason, is either a mathematical or a metaphysical certainty, which are irrefutable. The sign is therefore the connection of the senses to thought through the information of the sensory form/shape. In Karfíková’s interpretation, it is very similar to the Stoic use of the disembodied meaning *λεκτόν*, or *σημαίνον* as signified⁸ (Karfíková, 2020. 12.).

Augustine deals with the *verbum* in relation to the intellect, which he defines as a divine word, understood as an inner word. He uses the *verbum cordis* to denote it, as the mirror and image of the divine word (Gadamer, 2006. 419–420), that is, this word contains all that is contained in knowledge, and thus the word is true (Augustinus De Trin. 15.11.20). The grasping of this inner word was aided by the acceptance of the Incarnation, which was the word’s being for Augustine. His distinction is Stoic-based,⁹ for he regards the disembodied inner word as the word that shines in the inner being as the *verbum cordis*, as opposed to the vocalized word (*vox verbi*), which he uses simply as *vox*,

⁸ In Hungarian works, several translations of Stoic expressions have been used. Kornél Steiger: reported; Kendeffy-Lautner: to be communicated; the disembodied speech content corresponds to the syllable example of the English version of the predicate (Long-Sedley, 1987. 195–196).

⁹ György Heidl points out the Stoic distortion in his explanation. The *verbum quod intus lucet* is the word of the heart, or of the mind (*verbum cordis*), (*verbum mentis*), as the word that shines in the interior, which is generated disembodied by the mind through understanding (Szent Ágoston, 1999. 36).

which can only be a sign. Augustine uses the analogy of the Incarnation to illustrate the externalization of the inner word (Augustinus De fide et symb. 3.4).

In such an interpretation, strictly speaking, we cannot even speak of a sign-theory with regard to the inner word in Augustine, since the inner word is the inalienable, inherent property of the intelligent soul, which is only available in its own soul (Augustinus De Trin. 8.6.9). The outwardly vocalized word is the sign of the inward, intellectual word, to which, if we understand it as a word, the Word really corresponds. Like the Incarnation, the inner word, which has become an external sound, is not transformed by utterance into a sound (Augustinus De doctr. christ. 1.12.13). For Augustine, the word does not become a mere sign, but rather expresses being, in the sense in which Gadamer understands the truth of the thing in speech: which is actually in the thought of the unified thought of the thing. The word, then, is the access to this being, which, like a sign, has the function of being in its application by referring to something, but the sign can only exist on something else. Since a sign has meaning only in relation to a sign-using subject (Gadamer, 2006. 412–413), its intelligible content must also become intelligible to the soul in relation to a subject. This refers to the person of Augustine's Teacher Within, who is the Logos itself.

As Markus puts it, sign theory can be understood primarily as a theory of inference, based on Augustine's reflection on meaning (Markus, 1959. 62–65). From this point of view, however, its associativity is more salient, primarily because of the representation of images, which is a specific feature of the formation of knowledge. In the mystagogical initiation stage, according to Harmless, the signs stimulate logical reflection, which can be called associative rather than discursive, because it has poetic rather than philosophical features. Indeed, the speaker chooses images on the basis of similarity, which he illustrates by striving for conceptual clarity (Harmless, 2014. 425–426). In the case of the use of newer, commonly accepted, incorrectly manufactured words, the erroneous splicing can actually detract from the true meaning of the word.

Conclusion

Understanding is only possible along the lines of truth if we name something on the basis of something that corresponds to the archetype, or idea, of objects. Nevertheless the archetypal image of the idea is realized in the name (i.e. whether its name is given by nature), can only be judged by someone who is acquainted with what is considered to be the natural truth of this name, that is, it is necessary to know the true essence of correctness to make such determination. In Plato's reasoning, things can only be known by their true, natural names by the gods (Plato Cratylus, 391a–b), thus concluding that it is in the names of eternal things that one can find verisimilitude, correctness, which he thinks can be derived from some divine power (Plato Cratylus, 397b). Thus he gives as an example the Greek etymology of the word man, which he derives from the most intimate essence of man: man is the living being (being) who alone is capable of examining (i.e., searching) what he sees (i.e., experiences) and of reflecting on it (Plato Cratylus, 399c).

Thinking is the mental activity which is carried out by the mind's dual activity of memory in the forum of the soul, using sensory experience, and which can be carried out by the thinking person capable of mental vision without the presence of directly experienced sensory images. Plato had thus reached the point of separating the individual sounds, but the phonetic vocabulary of the Greek language could not provide him with a system of sounds that could be found in and deduced from the basic words, since at that time some Greek sounds did not even have their own names (e.g. E, Y, O and Ω) (Plato Cratylus, 386a).

For the existence of the faculty of thinking, which Plato also defined as a basic human trait only makes sense, if thinking has an intention which he referred to as an orientation towards the correctness of things. Augustine was inclined towards common agreement, but he did not really explore its foundations. This research, however, cannot be overlooked in today's doctrine of the faith, since the phenomenon of linguistic transmissibility through new expressions of linguistic design does not build on the basic metaphorical properties of language, and therefore most of the transference of meaning does not take place along lines of similarity that often miss the point. This leaves logic as a pedagogical tool, which even the ancient Stoic philosophy of the inner word had already stated to be the science by which we know things, because it studies what belongs to meaningful discourse (logos), and therefore includes phonetic and semantic aspects of language, stylistics and epistemology. It is particularly striking that Platonic-inspired Stoic logic conceived of language as an atomic structure, just as Plato, in his analysis of the Cratylus, searched for the smallest element of meaning and thus arrived at sound (Long-Sedley, 1987. 188–189). Within this, epistemology is the yardstick, since, in relation to inner speech, reasoning and judgement can be conceived as a mode of intelligent speech. Augustine, who also excels in the representation of rhetorical style, can contribute to this intellectual clarity by revealing the dynamic structure of the soul's image, which reflects the workings of the soul, since, despite the spirit of the age, the essence of man, the workings of the soul, remain unchanged.

Bibliography*

- Aristoteles (1986): *De Anima (On the Soul)*. Reissue edition. Edited by H. Lawson-Tancred. Penguin Books, Harmondsworth.
- Augustine (2017): *De musica*. Edited by M. Jacobsson. Walter de Gruyter GmbH, Berlin–Boston.
- Augustine (2019): *On the Happy Life*. Translated by M.P. Foley. St. Augustine's Cassiciacum dialogues 2. Yale University Press, New Haven. <https://doi.org/10.12987/9780300244885>
- Augustine (1996) *De Doctrina Christiana*. Translated by R.P.H. Green. Oxford Early Christian Texts. Clarendon Press, Oxford–New York. <https://doi.org/10.1093/0198263341.001.0001>
- Augustine (2006): Faith and The Creed (De Fide et Symbolo). In: B. John Henderson Seaforth (tran.): *Augustine: Earlier Writings*. The Library of Christian Classics. Westminster John Knox Press, Louisville. 353–370.
- Augustine (2006): On Free Will (De Libero Arbitrio). In: B. John Henderson Seaforth (tran.): *Augustine: Earlier Writings*. The Library of Christian Classics. Westminster John Knox Press, Louisville. 113–217.
- Augustine (2006): The Teacher (De Magistro). In: B. John Henderson Seaforth (tran.): *Augustine: Earlier Writings*. The Library of Christian Classics. Westminster John Knox Press, Louisville. 69–101.
- Augustine (2012): *Confessions*. Translated by J. J. O'Donnell. Oxford University Press, Oxford.
- Augustine (2013): *On the Trinity*. Edited by Gareth B. Matthews. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gadamer, H.-G. (2006): *Truth and method*. Continuum, London.
- Harmless, W. (2014): *Augustine and the Catechumenate*. Liturgical Press, Minnesota.
- Harrison, C. (2013): *The art of listening in the early church*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199641437.001.0001>
- Hartmann, M. (2007): A mítosz és metaforái. *Információs Társadalom* 4 47–67. <https://doi.org/10.22503/infars.VII.2007.4.3>
- Karfiková, L. (2020): Frater cordis mei: Friendship in Augustine's Confessions. *AUC Theologica* 10. 2. 69–91. <https://doi.org/10.14712/23363398.2020.59>
- Long, A. A. - Sedley, D. N. (1987): *Hellenistic Philosophers, The - Volume 1, Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Markus, R. A. (1959): St. Augustine on Signs. *Phronesis* 1. 60–83. <https://doi.org/10.1163/156852857X00148>
- Nyíri, T. (2003): *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Budapest.
- Ong, W. J. (2002): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Routledge Taylor and Francis Group, London–New York.
- Perczel, I. (1999): *Isten felfoghatatlansága és leereszkedése. Szent Ágoston és Aranyászájú Szent János metafizikája és misztikája*. Atlantisz, Budapest.
- Plato (1997): Cratylus. In: C. D. C. Reeve (ed.): *Complete works*. Hackett Publishing Company, Indianapolis. 101–156.
- Plato (1997): Meno. In: G. M. A. Grube (ed.): *Complete works*. Hackett Publishing Company, Indianapolis. 870–897.
- Sapir, E. (1985): *Selected writings of Edward Sapir in language, culture, and personality*. University of California Press, Berkeley.
- St Tomas Aquinas (1997): *Summa Theologiæ: A Concise Translation*. Edited by T. McDermott. Ave Maria Press, Allen.
- Szent Ágoston (1999): *A hit és a hitvallás: három előadás*. Translated by G. Heidl. Koinónia, Kolozsvár.

* The latest verification date for online references in the study is 1 May 2025.

SOPRONI EGYETEM KIADÓ
UNIVERSITY OF SOPRON PRESS